

JÁSZKUNSAÉG

AZ MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS TESTÜLETE FOLYÓIRATA

KERTÉSZ RÓBERT

Időutazás a Jászságban

Egy nem „tiltott” régészet

Az *Új Néplap* ez év áprilisi 89. számának hasábjai rövid hírt adtak egy Jászságban felfedezett jégkor végi régészeti lelőhelyről. Jelen cikkben ennek a jászsági leletnek kapcsán invitálom az olvasót egy rendhagyó kirándulásra, a távoli őskőkorba vezető időutazásra. Azonban előre közölni szeretném, hogy írásunkkal nem a tudományos-fantasztikus vagy okkultista irodalmat kívánjuk gyarapítani. Az időutazást ugyanis nem egy misztikus időgép, ufó, esetleg Mars-lakó segítségével tesszük, és még csak nem is egy titokzatos szeánsz keretében, ahol a beavatottak szellemek megidézésével hozzák felszínre a ködbevesző régmúlt történéseit. Az újabban egyre felkapottabb állítólagos szakértők (véleményünk szerint inkább varázslók) — mint például a hajmeresztő sületlenségektől és téves elgondolásoktól hemzsegő *Tiltott régészet (Forbidden Archeology)* c. vaskos könyvet elkövető amerikai szerzőpáros — nagyívű fejlődéstörténeti elgondolásai sem vezérelnek bennünket. Időutazásunkat az alábbiakban egy hiteles leletanyag és egy hagyományos időtudomány, nevezetesen a régészet analitikus módszereire építve végezzük el. Nem ígérhetünk azonban könnyű álmot. Jászsági lelőhelyünkön mind a mai napig nem volt lehetőségünk ásatásra. A gyér forrásokból kiolvasható megállapításaink emiatt néhány esetben csupán előzetesek, további megerősítésre és pontosításra várnak. Az eddig feltárt bizonyítékok ugyanakkor kiindulási alapot nyújtanak az alföldi őstörténet egyik, kutatásainkat megelőzően hiányzó láncszemének megismeréséhez. Az eredmények bemutatása mellett írásunk bepillantást enged a régészeti kutatás módszereibe, utalva jelenkori történésekre, hiszen ezen utóbbiak is számos esetben alapvetően meghatározzák az időutazás lehetőségeit.

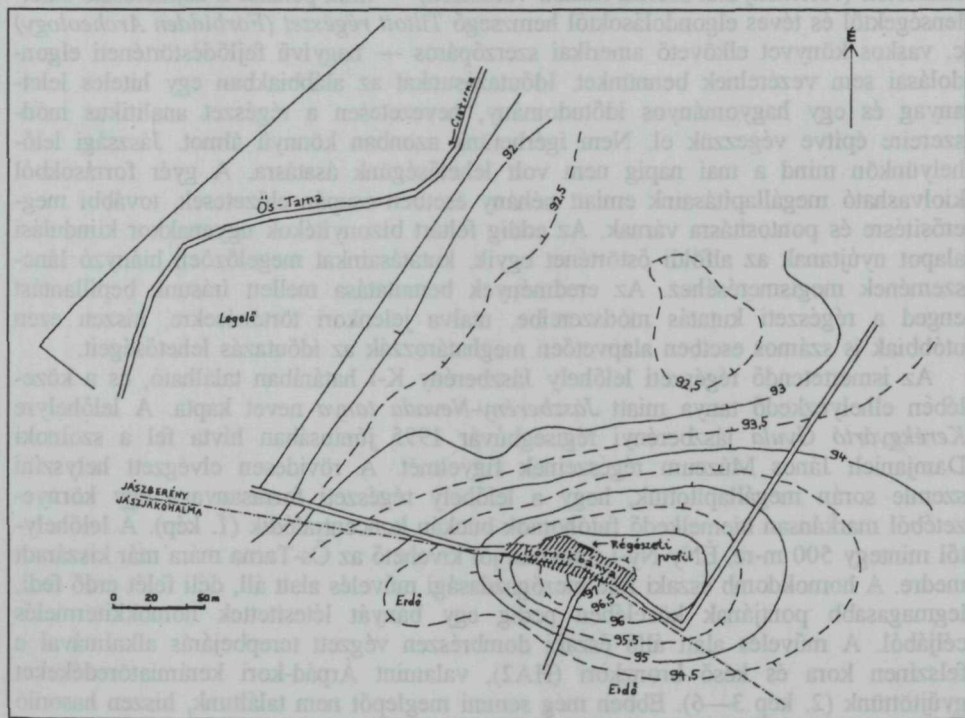
Az ismertető régészeti lelőhely Jászberény K-i határában található, és a közelemben elhelyezkedő tanya miatt *Jászberény-Nevada tanya* nevet kapta. A lelőhelyre *Kerékgyártó Gyula* jászberényi régiségbúvár 1995 júniusában hívta fel a szolnoki Damjanich János Múzeum régészeinek figyelmét. A rövidesen elvégzett helyszíni szemle során megállapítottuk, hogy a lelőhely régészeti forrásanyaga egy környezetéből markánsan kiemelkedő futóhomok buckán koncentrálódik (1. kép). A lelőhelytől mintegy 500 m-re, ÉNy-Ny-i irányban jól kivehető az Ős-Tarna mára már kiszáradt medre. A homokdomb északi fele mezőgazdasági művelés alatt áll, déli felét erdő fedi, legmagasabb pontjának közelében pedig egy bányát létesítettek homokkitermelés céljából. A művelés alatt álló északi dombbrészen végzett terepbejárás alkalmával a felszínen kora és késő bronzkori (HA2), valamint Árpád-kori kerámiatöredékeket gyűjtöttünk (2. kép 3—6). Ebben még semmi meglepőt nem találtunk, hiszen hasonló korú lelőhelyek mind a Jászságban, mind pedig az egész Alföldön nagy számban fordulnak elő. A homokbányában azonban a fenti két korszak mellett egy harmadik,

az Alföldön mindeddig ismeretlen időszak leleteire bukkantunk. A homokbánya geológiai rétegsorának tüzetesebb szemrevételezésekor ugyanis a fiatalabb őskőkort (*felső paleolitikum*) követő *epipaleolitikumba* keltezhető régészeti forrásanyagot sikerült kimutatnunk.

A homokbánya területén a kitermelés következtében a jelenlegi felszíntől számítva 2 m mélységet meghaladó, szabálytalan alakú bányaudvart alakítottak ki. A bányászás következtében tehát kiváló lehetőségünk nyílt a homokdomb felszínközeli rétegeinek tanulmányozására. A bánya csaknem függőleges északi falában három talajszintet és egy homokréteget különítettünk el. Legfelül található a fekete, jelenkori talajszint (A réteg), mely két rétegtani egységre, a legfelső, szántás által bolygatott (A1 réteg) és az ez alatti bolygatatlan (A2 réteg) részre tagolható; ezt követően egy barna színű, gyengén agyagosodott homoktalaj (B réteg) következett; végül legalul egy sárga futóhomokréteg (C réteg) volt. A geológiai metszetben megfigyelt legalsó futóhomokréteg képződött a legkorábban, a legfelső talajszint kialakulása pedig időben a legfiatalabb. A három talajszint közül a B réteg minden bizonnyal *fosszilis*, és nem áll genetikus kapcsolatban a felette található két, fejlődésében részben különböző jelenkori talajszinttel (A1—A2 réteg).

A bányafal egyik ÉNy—DK-i irányú, közel 10 m hosszúságú szakaszán régészeti jelenségeket észleltünk, s emiatt a részletesebb kutatást erre a profilrészre korlátoztuk (1. és 3. kép). A leletek a régészeti metszet ÉNy-i részén, az egymást követő A2—B geológiai rétegekben *in situ*, azaz eredeti helyzetben voltak. A profil ÉNy-i felében

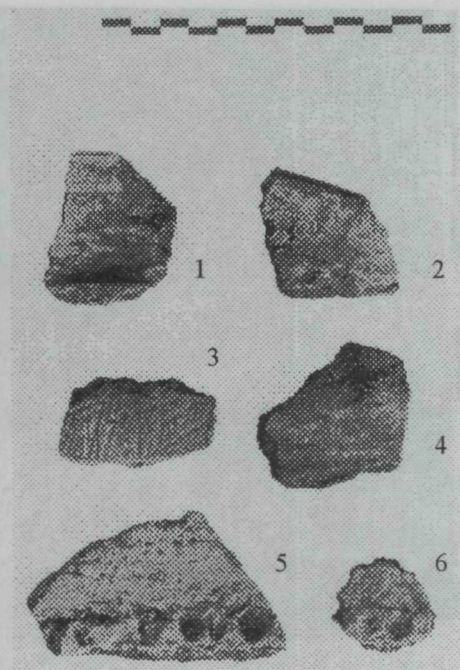

1. kép. Jászberény-Nevada tanya, Homokbánya lelőhely környezete

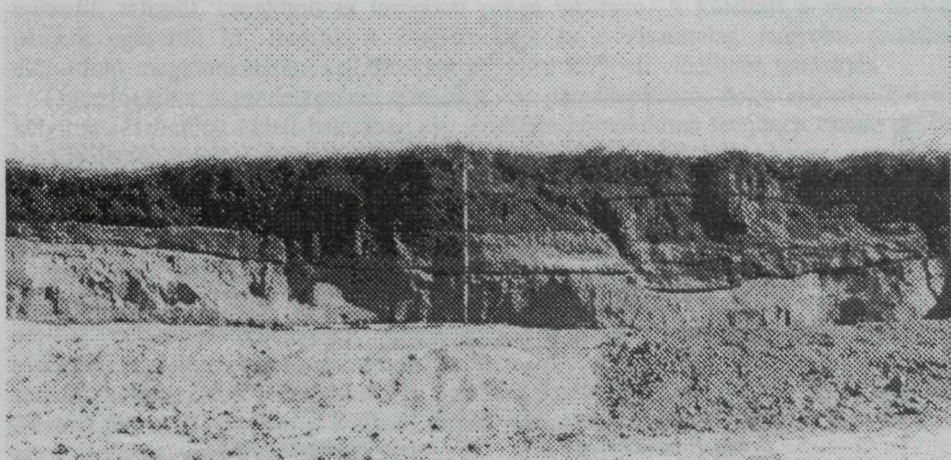

megfigyeltektől eltérően a DK-i részen a rétegeket három darab hamus és átégett kítöltéssel jellemezhető régészeti objektum vágta (4. kép).

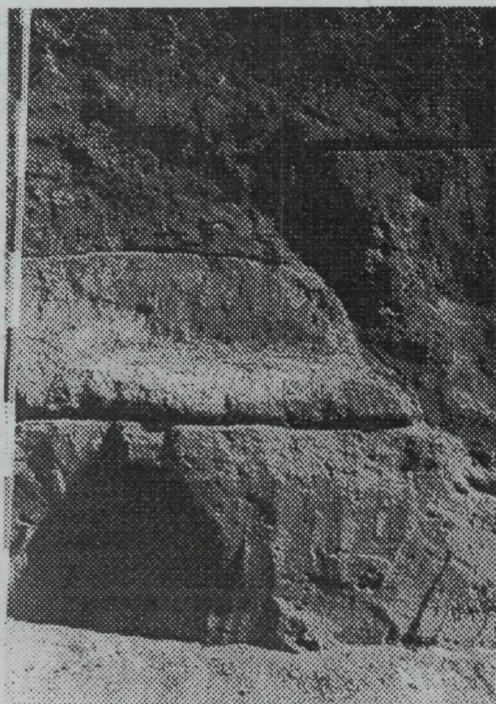
Miután a homokbánya régészeti profilját megnyestük, lehetőség nyílt a részletesebb elemzésre (5. kép). A metszet legfelső, szántás által kevert A1 rétegben bronzkori és Árpád-kori cserépdarabokat figyeltünk meg. A régészeti profil ÉNy-i részében az A1 réteg alatti bolygatatlan A2 rétegben kizárólag bronzkori kerámiatöredékek jelentkeztek (2. kép 1—2); az A2 réteget követő B réteg felső részében cserépdarabokat már egyáltalán nem találtunk, csak az őskőkor legkésőbbi periódusába, az *epi-paleolitikumba* sorolható kovaleletekre és állatsontokra bukkantunk; a legalsó futóhomokréteg régészetileg steril volt. A metszet DK-i részén megfigyelt három régészeti objektum kivétel nélkül Árpád-korinak bizonyult (6. kép). Mivel az objektumok vágják egymást, lehetőség volt a relatív kronológia felállítására. Az Árpád-kori objektumok közül a legidősebb a profil DK-i szélén található, az A2 rétegbe ástott kemence (1. sz. kemence), melynek boltozata részben

2. kép. Kora és késő bronzkori kerámiatöredékek Jászberény-Nevada tanya, Homokbánya lelőhelyről (Fotó: Kozma Károly) (1—2, A2 réteg; 3—6, felszíni leletek)

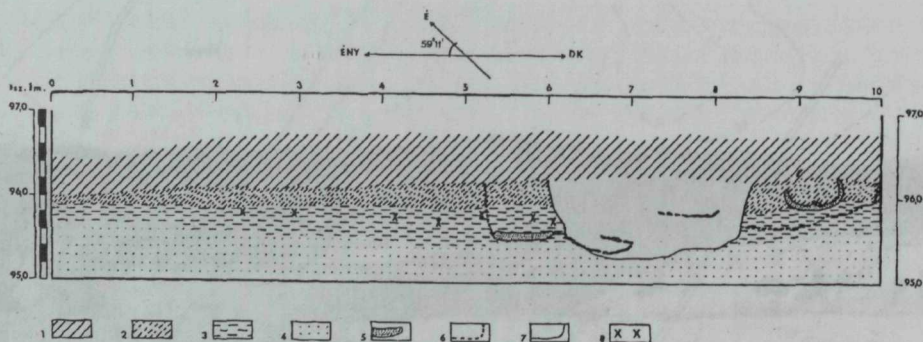
3. kép. A homokbánya ÉNy—DK-i irányú régészeti profilja (Fotó: Kozma Károly)

4. kép. Az A2—B—C geológiai rétegeket metsző Árpád-kori objektumok (Fotó: Kozma Károly)

megmaradt; ezt a boltozatos kemencét vágta egy kemencével rendelkező gödörház (1. sz. ház), melybe pusztulása után egy nagyméretű gödröt (1. sz. gödör) mélyítettek.

A régészeti profil A2—B—C rétegeinek szemcseösszetételi vizsgálatát a szolnoki *Part Kft.* talajmechanikai laboratóriumában végezték el (7—8. kép). A minket közelebbről érdeklő *epipaleolit* településmaradványok rétegtanilag a homokdombot fedő barna homoktalaj (B réteg) felső részével (7—8. kép 4. minta) hozhatók összefüggésbe, míg a közvetlenül alatta fekvő bucka futóhomok rétege a régészeti profilban már leletmentes volt. Jászberényi lelőhelyünkön a barna talajszint a jégkor legvégén képződhetett rétegtani helyzete, valamint az *epipaleolit* leletek alapján. A barna homoktalaj alatti futóhomok ennél valamivel korábban alakult ki. Ez a buckát alkotó futóhomokréteg a közeli Ős-Tama folyóvízi üledékéből a jégkor végi futóhomokmozgások során jöhetett létre. *Barabás Imre* geológus

5. kép. A homokbánya ÉNy—DK-i irányú régészeti profilja (1. A1 réteg; 2. A2 réteg; 3. B réteg; 4. C réteg; 5. Árpád-kori kemence; 6. az 1. sz. Árpád-kori lakóház; 7. az 1. sz. Árpád-kori gödör; 8. epipaleolit telepjelenségek)

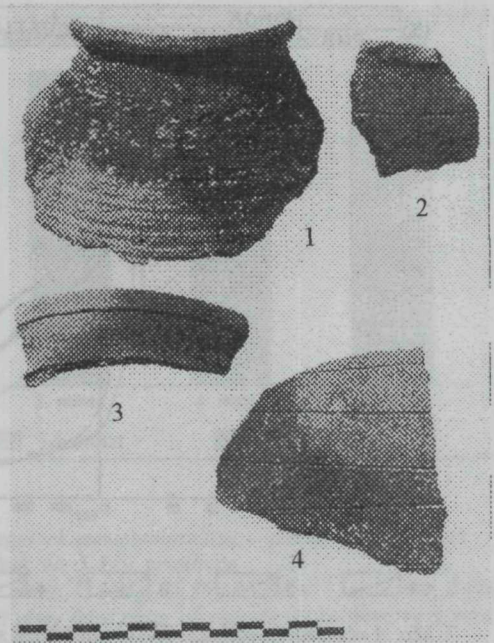

megállapította, hogy a bányahomok éles, folyóvízi jellegű szemcsékből áll, ami azt bizonyítja, hogy a mederből való kifújás után nem tett meg hosszabb utat a széllel, így nem koptatódott túlságosan.

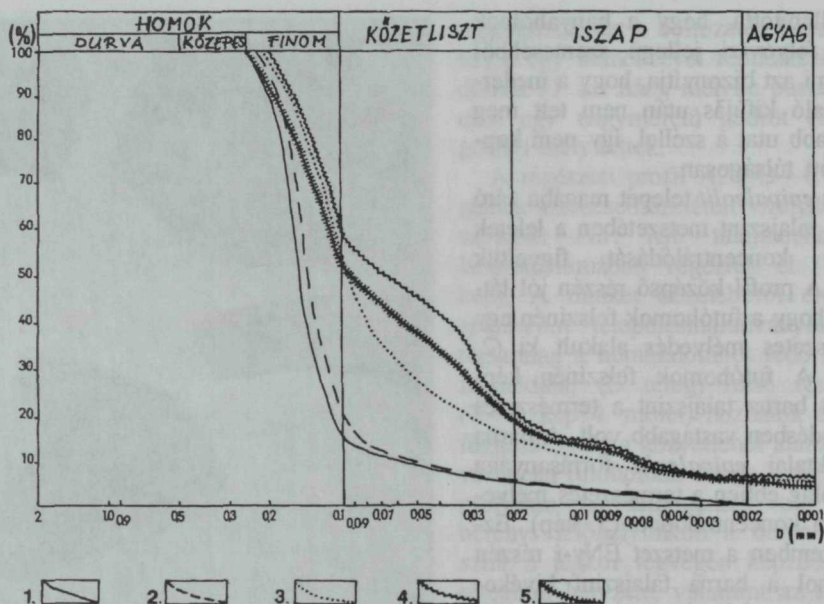
Az *epipaleolit* telepet magába záró barna talajszint metszetében a leletek eltérő koncentrációját figyeltük meg. A profil középső részén jól látható, hogy a futóhomok felszínén egy természetes mélyedés alakult ki (2. kép). A futóhomok felszínén képződött barna talajszint a természetes mélyedésben vastagabb volt. A barna homoktalaj *epipaleolit* forrásanyaga kizárólag ebben a természetes mélyedésben koncentrációzott (5. kép). Ezzel szemben a metszet ÉNy-i részén — ahol a barna talajszint kivékonyodott — leleteket már nem találtunk. Ennek alapján feltételezhető, hogy az ásatáson a település magja a profil középső és esetleg DK-i részén várható.

Az *epipaleolit* vadásztábor régészeti forrásanyagát kovák és a táborba hurcolt zsákmányállatsontok alkotják. A kőiparban kizárólag pattintással előállított leletek voltak (9. kép). Ásatások hiányában a leletegyüttesben kevés a típusos darab. Az eszközkészletben csupán néhány *mikrolit*: retusált, csonkított és tompított penge található. A köleltárt a retus nélküli pengék egészítik ki, melyek a magkövekkel és a viszonylag nagyobb számban előforduló megmunkálatlan szilánkokkal együtt a helybeli előállítást tanúsítják.

Összefoglalva a rendelkezésre álló adatokat megállapítható, hogy *epipaleolit* lelőhelyünk Jászberény keleti határában egy szélfújta homokdomb tetejének északi részén lokalizálható. A telepjelenségek kivétel nélkül egy természetes mélyedésben azonosított gyengén agyagosodott homoktalajban (homok: 41%, kőzetliszt: 38%, iszap—agyag: 21%) található. A telep kora nagy valószínűséggel a jégkor legvégére tehető, megközelítőleg a 13.000—10.000 évvel ezelőtti időszakhoz köthető. A bemutatott *epipaleolit* lelőhely igazi jelentőségét földrajzi elhelyezkedése adja. A kutatók egy része ugyanis a Kárpát-medence belső területein, így az Alföldön is a *felső paleolitikumot* követően *etnikai vákuumot* feltételezett. Véleményük szerint a Kárpát-medence központi vidékéről a jégkor végén, az ősföldrajzi viszonyok megváltozása miatt a *felső paleolit* rénszarvasvadászok elvándoroltak, és a terület átmenetileg kiüresedett. A Jászberény-Nevada tanya, Homokbánya lelőhely az első biztos nyoma annak, hogy a jégkor végén nem néptelenedett el az Alföld.

6. kép. Árpád-kori edények töredékei Jászberény-Nevada tanya, Homokbánya lelőhelyről (Fotó: Kozma Károly) — (1, 1. sz. ház; 2–3, 1. sz. gödör; 4, 1. sz. kemma)

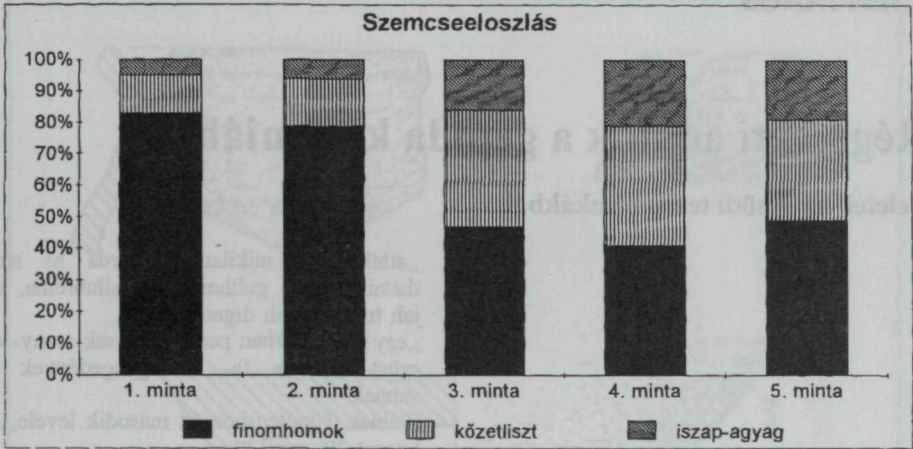
7. kép. A régészeti profil A2—B—C rétegeinek szemcseeloszlása — a mintákat a metszet 5. méterénél vettük, vö. 5. kép, profilrajz.

(1. 1. sz. minta, C réteg, 95,31—95,29 m; 2. 2. sz. minta, C réteg, 95,36—95,34 m; 3. 3. sz. minta, B réteg alsó része, 95,56—95,54 m; 4. 4. sz. minta, B réteg felső része, az epipaleolit kultúrréteg szintje, 95,76—95,74 m; 5. 5. sz. minta, A2 réteg alja, 95,91—95,89 m)

A májusban kezdett régészeti feltárástól azt reméljük, hogy tisztázni tudjuk a lelőhely kiterjedését, és a telepen belüli, eltérő tevékenységi területeket (eszközkészítő műhely, állatfeldaraboló hely) is meghatározzuk. Emellett reményeink szerint reprezentatív mennyiségű eszközkészlet birtokába jutunk, így a kulturális összefüggések is körvonalazhatóvá válnak. Az állatmaradványok alapján megtudhatjuk, hogy milyen fajokat ejtettek zsákmánnyul a jégkor végi vadászok. Az állatcsontok radiokarbon kormeghatározása pedig a lelőhely pontosabb keltezéséhez adhat egzakt adatokat.

*

A tulajdonviszonyok megváltozása miatt az elmúlt években számos esetben bonyolulttá váltak a régészeti terepkutatások. A korábbi állami és szövetkezeti földek jelentős részét kiosztották. Jászberény-Nevada tanya, Homokbánya lelőhely egy ugyancsak magántulajdonban levő földterületen található. A tulajdonos, Lukácsi Zoltán kezdettől fogva támogatta kutatásainkat. Lukácsi Zoltán segítő szándékát ezen a helyen is szeretnénk megköszönni. Ugyancsak köszönettel tartozunk Barabás Imrénének a geológiai vizsgálatokért, a Part Kft. munkatársainak a régészeti profil elemzéséért, a Geodéziai RT. Jászberényi Kirendeltsége vezetőjének, Háfra Zoltán földmérőnek a lelőhely környezetének szintvonalas felméréséért, valamint Kozma Károlynak a fotózásért.

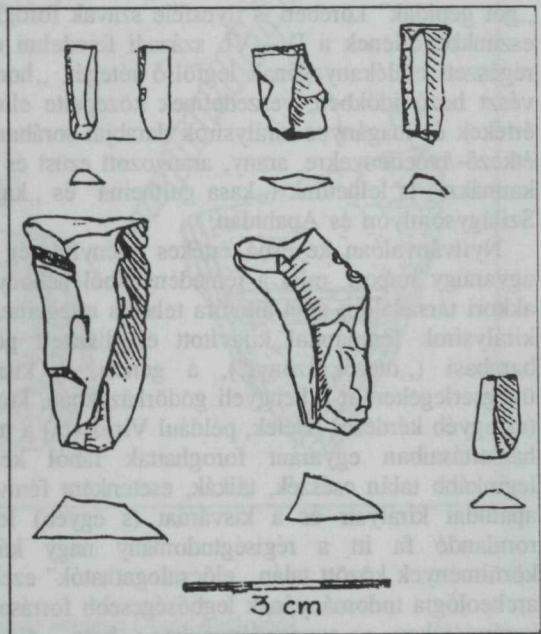

8. kép. A régészeti profil A2—B—C rétegeinek szemcseeloszlása — a mintákat a metszet 5. méterénél vettük, vö. 5. kép, profilrajz.

(1. sz. minta, C réteg, 95,31—95,29 m; 2. sz. minta, C réteg, 95,36—95,34 m; 3. sz. minta, B réteg alsó része, 95,56—95,54 m; 4. sz. minta, B réteg felső része, az epipaleolit kultúrréteg szintje, 95,76—95,74 m; 5. sz. minta, A2 réteg alja, 95,91—95,89 m)

*

A tanulmány az OTKA F018058 sz. és az MHB „A Magyar Tudományért” Alapítvány 65/95/I. sz. pályázat támogatásával készült. Jászsági kutatásainkhoz az anyagi feltételeket „A Jászság ősrégészeti kutatásáért” Alapítvány (MOL Rt., Szolnok; Alföld Program, Kecskemét; Tisza Klub, Szolnok; OTP Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Igazgatósága, Szolnok; „Topán” Műanyagfeldolgozó és Szolgáltató Kft., Budapest; Jászberény Város Önkormányzata; LEHEL-Elektrolux, Jászberény; Profext Kft., Jászberény; Jászsági ÁFÉSZ, Jászberény; Csiki Kft., Jászboldogháza, valamint a „Jászságért” Alapítvány, Budapest) biztosította. Támogatásukat köszönjük.

9. kép. A jégkor végi vadásztelep jellegzetes eszközei

CSEH JÁNOS

Régészeti adatok a gepida kerámiához

Leletek az őcsödi terepmunkákból

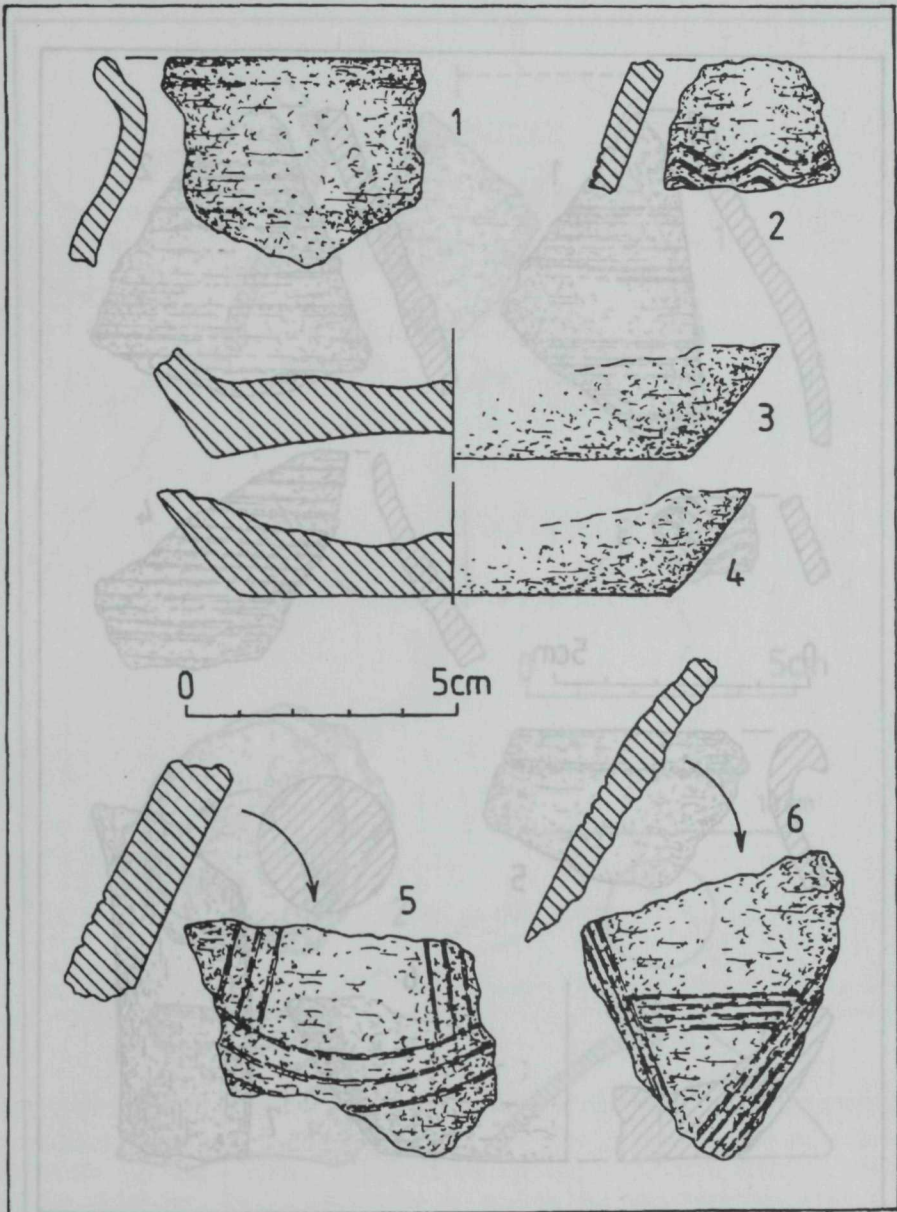
„aththan in mikilamma garda ni sind
thatainei kasa gultheina jah silubreina, ak
jah triweina jah digana”

„egy nagy házban pedig nemcsak arany- és
ezüst-, hanem fa- és agyagedények is
vannak”

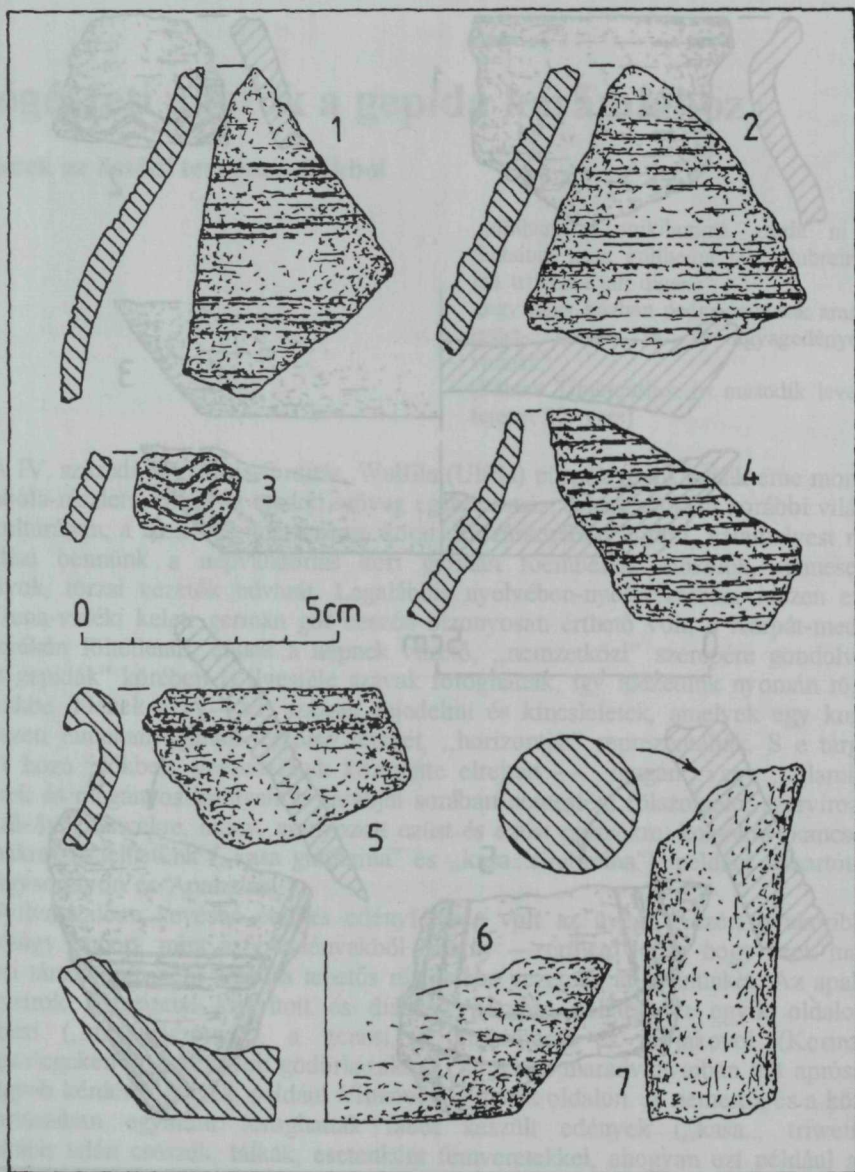
(Pálnak Timóteushoz írt második levele, 2.
fejezet 20. vers)

A IV. századi gót Biblia-fordítás, Wulfila (Ulfila) püspök munkájának eme mondata, parabola-részlete, habár az eredeti szöveg egészen más, évszázadokkal korábbi világban és kultúrában, a Kelet-Mediterráneum korai császárkorában íródott, valamelyest mégis fölidézi bennünk a népvándorlás kori germán főemberek, előkelők, nemesek, a királyok, törzsi vezetők udvarát. Legalábbis nyelvében-nyelvezetében, hiszen ez, az Al-Duna-vidéki keleti germán gót beszéd bizonyosan érthető volt, a Kárpát-medence környékén föltétlenül, ennek a népnek vezető, „nemzetközi” szerepére gondolva. A „gót gepidák” körében is ilyesféle szavak foroghattak, így idézetünk nyomán rögvest eszünkbe ötlenek a IV—VI. századi fejedelmi és kincsleletek, amelyek egy korszak régészeti emlékanyagának legfőbb rétegét, „horizontját” reprezentálják. S e tárgyak, vést hozó időkben, veszedelmek közepette elrejtett — „magán” vagy „állami” — értékek és magányos királysírok darabjai sorában nemesfém fölszolgáló, szervírozó és étkező-ívodényekre, arany, aranyozott ezüst és ezüst csészékre, korsókra (kancsókra, kannákra) is lelhetünk („kasa gultheina” és „kasa...silubreina”), például Bihartótiban, Szilágysomlyón és Apahidán.

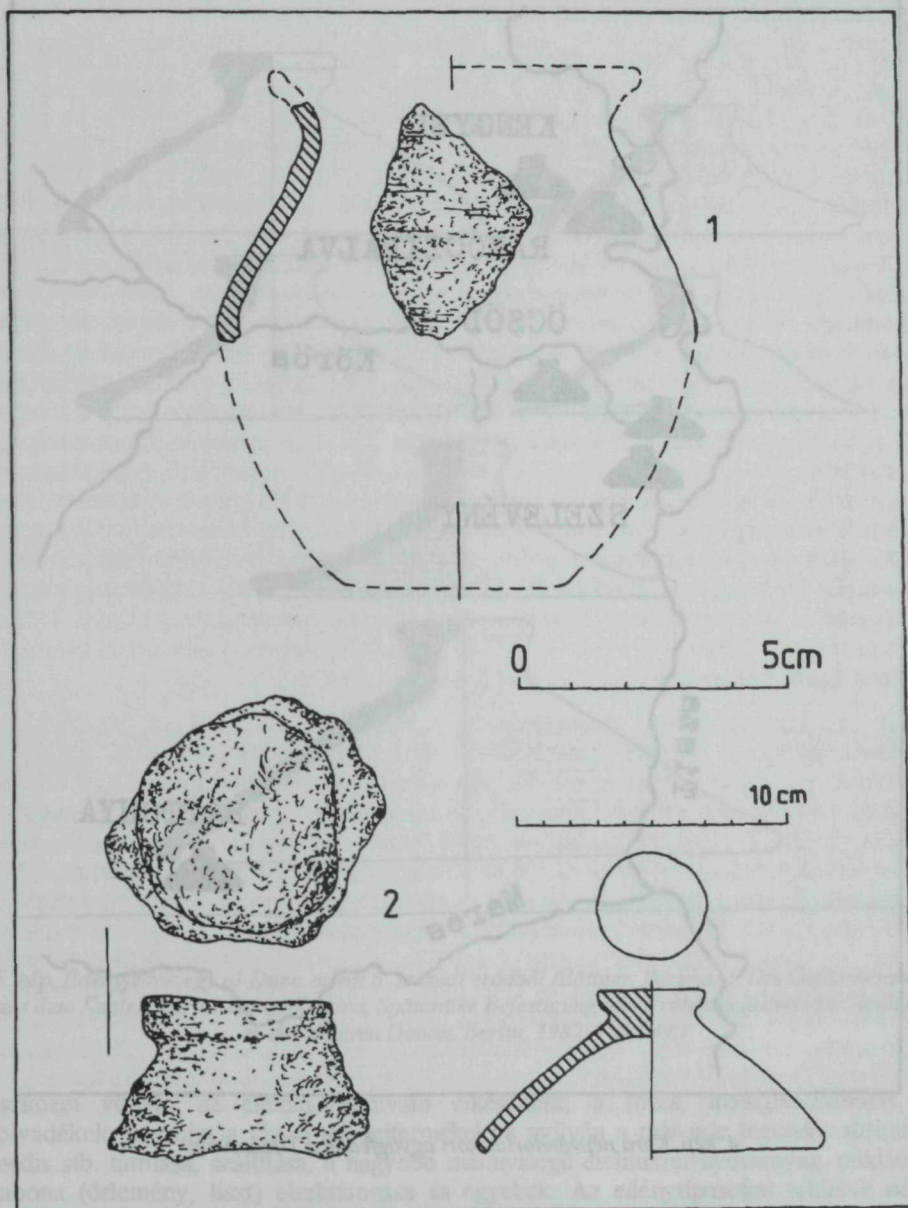
Nyilvánvalóan kevésbé értékes edényféleség volt az üveg, s ezért gyakoribb is, ugyanúgy import, mint a fémedényekből néhány — érthető tehát, hogy ezek már az akkori társadalom nem annyira tehető rétegeihez vezetnek át bennünket. Az apahidai királysírok fémpánttal kijavított és díszített pompás poharai az egyik oldalon, a barabási („mezőkászonyi”), a gencsi, a kiszombori és a jakovoi (Kormadin) üvegerlegeken át a kengyeli gödörházakban, kunyhók maradványaiban lelt apróságok (és egyéb kérdéses leletek, például Vinkovci) a másik oldalon. A nemesek és a köznép háztartásaiban egyaránt foroghattak fából készült edények („kasa... triweina”), leginkább talán csészék, tálkák, esetenként fémveretekkel, ahogyan ezt például a két apahidai királysír és a kisvárdai (s egyéb) leletek, megfigyelések bizonyítják. A romlandó fa itt a régiségtudomány nagy kára, vesztesége, azonban szerencsés körülmények között talán „előcsalogathatók” ezek a tárgyak is. S ezzel elérkeztünk az archeológia tudományának legbőségesebb forrásanyagához, a temetők és a települések kerámiájához, az agyagedényekhez („kasa... digana”), és vizsgálódásunkat már ebben a körben folytatjuk, megyei kutatások nyomán.

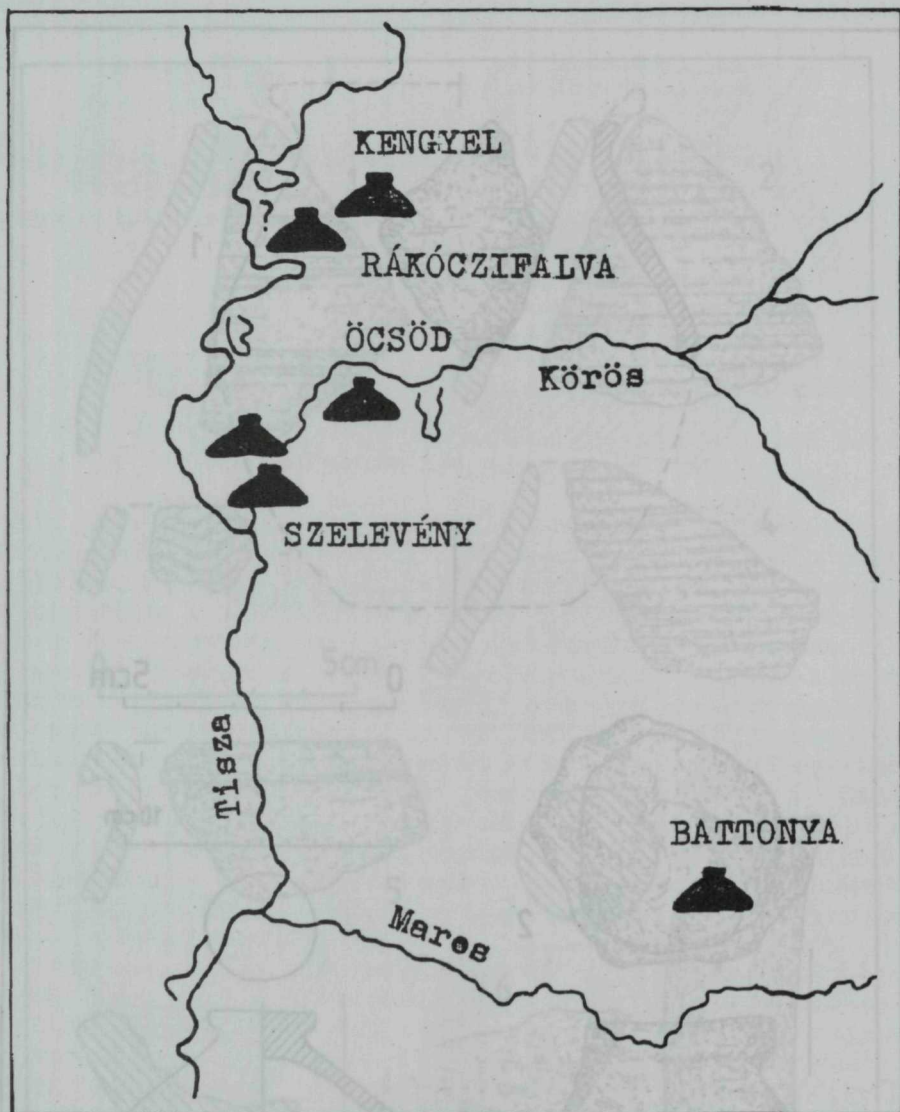
1. kép. Gepida szemcsés kerámia Őcsöd határából
(1—4: MRT 21. lelőhely; 5:90. lelőhely; 6:108. lelőhely)

2. kép. 5—6. századi konyhai edények töredékei Ócsöd környékén (1—7: Mrt 33. lelőhely)

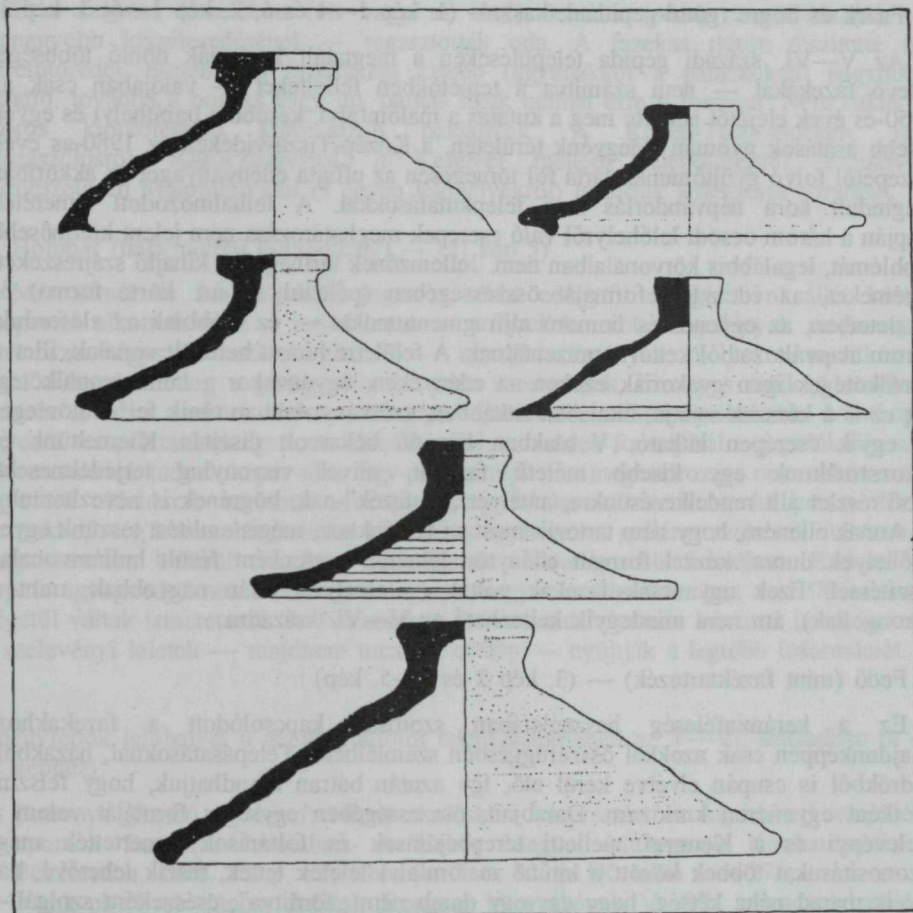

3. kép. Edénytöredék öcsödi gepida településekről (1: MRT 33. lelőhely; 2: MRT 90. lelőhely)

4. kép. Kora népvándorlás kori agyagfedők a Tiszántúlon

Az 1980-as években végzett tiszazugi régészeti terepbejárások emlékanyagából az Öcsöd környéki V—VI. századi gepida településeken gyűjtött kerámia, pontosabban a korongolt, sötét, szemcsés kerámia legjellegzetesebb darbjait választottuk ki bemutatásra. Ez az edénycsoport anyagában is, használatában is jól elkülönült az igényesebb, díszesebb finomkerámiától. Míg az utóbbiak az asztal körül szolgálhattak különböző célokra, az előbbieket elsősorban a konyhai, tűzhely körüli foglalatosságok

5. kép. Edényfedők egy al-Duna-menti 6. századi erődől (Böttger, Burkhard: *Die Gefäßkeramik aus dem Kastell Iatrus. Iatrus-Krivina. Spätantike Befestigung und Frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau. Berlin, 1982. Tafel 49.*)

eszközei voltak; az élelem, ennivaló elkészítése, a főzés, melegítés/forrálás, a folyadékok, úgymint a víz, a tej, tejtermékek, s nyilván a már-már legendás sörítal, a medis stb. tárolása, szállítása, a nagyobb mennyiségű élelmiszer-nyersanyag, például a gabona (őrlemény, liszt) elraktározása és egyebek. Az edénytípusokat tekintve négy vagy öt formát tudunk elkülöníteni, éspedig fazekakat illetve kisebb fazekakat, más néven bögréket, az előzőekhez szorosan hozzátartozó fedőket, valamint korsókat, azaz füles korsókat és tárolóedényeket, hombárokot. Ezekkel most külön-külön foglalkozunk.

Fazék és bögre (gótul-gepidaül: kas) — (1. kép 1—4 és 6; 2. kép 1—6; 3. kép 1)

Az V—VI. századi gepida településeken a megtalált kerámiák döntő többségét kitevő fazekakat — nem számítva a temetőkből felleltek — valójában csak az 1950-es évek elejétől ismerte meg a kutatás a malomfalvi, később a baráthelyi és egyéb kisebb ásatások nyomán. Megyénk területén, a Közép-Tisza-vidéken az 1980-as évek közepétől folyó gyűjtőmunka tárta föl tömegesen az effajta edényanyagot az akkoriban megindult kora népvándorlás kori telepkutatásokkal. A felhalmozódott ismeretek alapján a három öcsödi lelőhelyről való cserepek meghatározása nem jelent különösebb problémát, legalábbis körvonalaiiban nem. Jellemzőnek tarthatjuk a kihajló szájrészeket, peremeket, az edényttest formáját összességében (például az ún. körte forma) és részleteiben, az egyenes és homorú aljfragmentumokat — ez utóbbiak az előforduló három alapváltozathoz képest reprezentálnak. A felületre húzott befesült vonalak, illetve vonalkötegek igen gyakoriak ezeken az edényeken, ugyanakkor a hullámvonalköteg, bár ez is a korszak sajátja, általában ritkábban, szórványosabban tűnik fel. Különleges az egyik cserépen látható, V alakban húzódó bekarcolt díszítés. Kiemeltünk és rekonstruáltunk egy kisebb méretű fazekat, mivel viszonylag terjedelmesebb profilrészlet állt rendelkezésünkre, amelyet „kiszafék”-nak, bögrének is nevezhetünk.

Annak ellenére, hogy nem tartozik mostani témánkhoz, mégis említést teszünk egyes lelőhelyek durva, kézzel formált edénytöredékeiről, esetenként fésült hullámvonalas díszítéssel. Ezek ugyancsak fazekak voltak (valamelyest talán nagyobbak, mint a korongoltak), ám nem mindegyik keltezhető az V—VI. századra.

Fedő (mint fazéktartozék) — (3. kép 2 és 4—5. kép)

Ez a kerámiaféleség használatában szorosan kapcsolódott a fazekakhoz, tulajdonképpen csak azokkal összefüggésben szemlélhető. Telepásatásoknál, házakból, gödrökből is csupán elvétve kerül elő, így azután bátran mondhatjuk, hogy felszíni leletként egyenesen kuriózum. Darabjait, összességében egységes formáját velem a szelevényi és a Kengyel melletti terepbejárások és föltárások ismertették meg. Azonosításukat többek között a kitűnő malomfalvi leletek tették, teszik lehetővé, bár így is marad néha kétség, hogy egy-egy darab nem „fordítva”, csészeként szolgált-e (pl. Rákóczi-falva). Az értelemszerűen kizárólag telepen előforduló edényfedők markáns példáit említhetjük Battonyáról (kézzel formált fragmentumok), ezenkívül Baráthelyről, Dipsérről és talán, némiképp obskurus volta miatt, Gyalu mellől - mind erdélyi lelőhely. Mindkét készítéstechnikára van tehát példa, s kombinációja is lehetséges. Korongos fogógombú, kónikus testű agyagkészítmények voltak, a fazekakhoz alkalmazkodó átmérővel. Összehasonlításként egy nagyobb Al-Duna-vidéki ásatás, Iatrus-Krivina 6. századi, kora bizánci erődjének emlékanyagából mutatunk be fazékfedőket, melyek korban egybeesnek a mi leleteinkkel.

Füles korsó (gót-gepida nyelven aurkjus vagy aurkeis) — (2. kép 7)

Az Öcsöd környéki „kora Meroving-kori” gepida települések most bemutatott leletanyagában csak egyetlen korsórészletet, közelebről fültöredéket találunk. Általában ásatásoknál sem fordulnak elő nagy számban, de azért például a fedőknel gyakoribbak. Azonosításuk könnyű, ha fogórészről van szó, már nehezebb valamivel egyéb fragmentumoknál. Az ívelődő fület, mely lehet ovális-szalagszerű, horonnyal vagy bordával, esetleg szögletesedő, de „hurka”-, hengerszerű is, mint a mi leletünk,

főül a szájrész közelében (ott vagy az alatt), lenn az edény hasasodásánál — legnagyobb kiszélesedésénél — ragasztották oda. A fazekas ritkán díszítette is. Peremtörédek esetében a fazekaknál kisebb (ugyanakkor a palackoknál nagyobb) átmérő, továbbá a bordás vagy ún. párnás nyak utalhat erre a formára. Nem ritkák a csőrös kiöntőrésszel korongozott példányok. A Közép-Tisza-vidéken, így Tiszaszőlősről, Rákóczifalváról, a Kengyel melletti településekről, ezenkívül természetesen Malomfalváról (s egyéb lelőhelyekről) ismerjük jellegzetes darabjait.

Hombár (nagymeretű tárolóedény) — (1. kép 5)

Méretüknél és funkciójuknál fogva a többi edénytől eléggé távol álló, külön csoportot alkotnak ezek a terjedelmes — a fazekak mint átlagedények magasságát háromszor-négyszer-öttször meghaladó — agyagkészítmények, melyek nem ritkán a latin dolium (esetleg a görög pithos) néven szerepelnek, bizonyos antik, klasszikus színezetet adva ezeknek a kora középkori „barbár” fazekastermékeknek. Minthogy egyedül terepföltárások igencsak töredékes lelete, eredeti formájáról a gepidáknál csak rekonstrukciók tudnak képet adni. Egy-egy cserépnek a meghatározása nem nehéz, még egyszerű oldaldarab esetében sem (a vastag fal karakterisztikus), ha perem kerül kezünkbe, még könnyebb (mindig vízszintes, úgynevezett galléros szájrész). Az öcsödi fragmentumon befésült díszítést találunk, de különlegesebb formában. Ezeknek a gepida agyagvödöröknek az első példányai a magyar szakirodalomban az 1970-es évek végétől váltak ismeretessé. A Tiszazugban a 6. század folyamán készített hombárokról a szelevényi leletek — majdnem tucatnyi cserép — nyújtják a legtöbb információt.

Edényfedők lelőhelyei a gepidák alföldi településterületén az V—VI. században (a 4. képhez):

1. Battonya (Szabó J. József: Népvándorláskori települészet és Árpád-kori településnyomok Battonya határában. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 5. Békéscsaba, 1978. 77. p. IV. tábla 6—7. és 82. p. IX. tábla 16—17.)
2. Kengyel (Cseh János: Adatok Kengyel környékének V—VI. századi települési viszonyaihoz. A gepida telepkutatás történetéhez. Archeologiai Értesítő, 111. évfolyam 2. szám Budapest, 1986. 199. p. 11. kép 10)
3. Öcsöd (jelen dolgozat 3. kép 2)
4. Rákóczifalva? (Cseh János: Gepida falu Rákóczifalván. Új Néplap. V. évfolyam 53. szám Szolnok, 1994. március 4. 12. p. 4. kép)
5. Szelevény (Cseh János: Egy germán településcsoport a Vadas-ér körül. Cibaki Hírek V. évfolyam 11. szám Cibakháza, 1995. november 13. p. 4. ábra 1—3)

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

Egy kiállítás margójára, amelyen van még hely

MESTERSÉGEK MŰVÉSZETE – Népművészet
Jász-Nagykun-Szolnok megyében

1997. április 19-én nyílt meg a Damjanich János Múzeum újjávarázsolt otthonában az az állandó kiállítás, amely T. Bereczki Ibolya a néprajztudomány kandidátusa, Szabó László a néprajztudomány doktora és Gulyás Éva a néprajz ph.d. fokozatot elnyert muzeológusa rendezésében mutatja be Jász-Nagykun-Szolnok megye népművészetét. A MESTERSÉGEK MŰVÉSZETE című kiállítás szépségével, ötletes rendezői megoldásaival és tematikus felépítésével egyaránt megragadja a látogatók figyelmét. A megnyitó egy megszépült és megújult múzeum kiválóan felkészült néprajzos muzeológusainak méltó kilépése volt az évtizedes bezártságból a nyilvánosság megmérettetése elé. E megmérettetés eredményét tükrözte a megjelent nagyszámú, szolnoki polgár örömteli rácsodálkozása a szépséges kiállításra, s tükrözte az ország más vidékeiről összesereglett néprajzos, muzeológus kollégák szakmai elismerése is.

Magam, mint a megyéből elszármazott, különös várakozással és figyelemmel néztem végig a kiállított tárgyakat, s nem kevés elfogultsággal szemléltem a méltán nagy teret kapó fazekasmesterség emlékanyagát. A rendkívül ötletes bemutatás engem mint fazekas családból származott nem csupán látványával bűvölt el, felelevenítette mindazokat az emlékeimet, amelyek a gyermekkoromhoz, Tószeghez, a tószegi fazekassághoz fűződnek.

Levélártósként, történészként már korábban is foglalkoztatott a tószegi fazekasság múltja, s e kiállítás ismét felerősítette bennem azt a törekvést, hogy a nevezetes és jogosan kiemelt mezőtúri és tiszafüredi fazekasság mellett fel kell kutatni, be kell mutatni a tószegit is, amit Jász-Nagykun-Szolnok Megye harmadik fazekasközpontjának tarthatunk.

A kiállított fazekasmunkák között Bíró Lajos „rezesöld” butellája egyszál magában reprezentálja Tószeg fazekasságát. Belesimul a körülötte elhelyezett mezőtúri edények stílusába. Ha a gondos rendezők nem tüntetik fel a készítés helyét, talán a látogató észre sem veszi, hogy a tárló egyik bemutatott edénye nem Mezőtúron, hanem Tószegen készült. Azt hiszem, a rendezők keresve sem találtak volna jobb módszert a tószegi fazekasságra gyakorolt nagyon erős mezőtúri hatás szemléltetésére.

Egyetértve a kiállítást megálmodó és megvalósító, kiváló „néprajzos csapat” akarva vagy akaratlanul, de az én szememben mindenképpen érvényesülő koncepciójával, néhány mondatban, mintegy e kiállítás gondolatserkentő hatását is érzékeltetve szeretném a fazekasság bemutatott művészeti oldalát a magam történeti kutatásaival kiegészíteni, bizonyos mértékig alátámasztani.

Vizsgálódásom egyik vonulatát az utóbbi években egyre inkább a kutatók figyelmének sugarába kerülő forrás, az anyakönyvek kutatása jelenti. E rendkívül adat-

gazdag, írásos dokumentum lehetőséget ad a kutató számára ahhoz is, hogy egy mesterség térbeli és időbeli alakulására pontos vagy megközelítően pontos következtetéseket vonjon le. Lehetőséget ad arra, hogy egy szakma emberi vonulatát történetiségében megismerjük.

Amiről az anyakönyvek mesélnek

A múlt század első felének tószegi anyakönyveit vizsgálva még csak merész következtetésként mondható ki, hogy néhány család a cserépedény készítésből, esetleg tetőcserép készítésből élt. A népességkutatás ezen elsődleges forrásai ugyanis a XIX. század első felében még nem tüntették fel a bejegyzettek foglalkozását. A római katolikus plébánia anyakönyvei, amelyeket 1828-tól vizsgáltam, csupán 1841 után jegyzik meg az anyakönyvezett neve mellett azt is, hogy nemes vagy nemtelen az anyakönyvezett személy. 1849-től megkülönböztette az egykori plébános a mesterembereket, de nem tartotta fontosnak a mesterségük megnevezését. Ugyanez állapítható meg a református egyházközség anyakönyvei alapján is. Mégis a későbbi évek bejegyzéseiből visszakövetkeztetve az 1830-as 1840-es évek református anyakönyveiben már több olyan bejegyzést találunk, amelyek feltételezésem szerint fazekasmesterséget gyakorlókra utalnak. Ilyen a Bajári, a Sályi, a Mészáros család, de esetleg a név alapján ide sorolható a Korszós Szabó nevű is, aki talán éppen foglalkozásáról kapta nevének korszós jelzőjét. Ha így volt is, az bizonyos, hogy a XIX. század utolsó harmadában már nem, vagy nem Tószegen művelte a mesterségét, hiszen egyetlen olyan anyakönyvi bejegyzés sem tapad a névhez, ami a fazekasmesterség tényleges gyakorlására utalna.

Az 1860-as évtizedben azonban megváltozott az anyakönyvi bejegyzések módszere, s a dokumentum egyre adatgazdagabb forrássá válik a kutatók számára. A nevek mellett kiolvasható mindkét felekezet anyakönyveiből a foglalkozás, a lakhely, gyakran pontos házszámjelöléssel, sőt a máshonnan beköltözöttek esetében felbukkannak a származási helyre utaló adatok is. A református anyakönyvek közül a házassultak anyakönyvében jegyezték be az első „korszós” foglalkozásuként feltüntetett személyt, Bíró Balázst, aki esküvői tanú, azaz felnőtt férfi volt ez időben. A katolikusok anyakönyvei közül a kereszteltek anyakönyvében írták ki először az agyagművességhez kapcsolódó foglalkozást, ezúttal „tálas”-nak nevezve ezt. 1869. október 3-án született és október 4-én kereszteltetett meg Hingi Ferenc tószegi tálas és Szűcs Rozália Mária nevű gyermeke.

Bíró Balázs és Hingi Ferenc tehát azonos mesterséget folytattak, ugyanabban az időszakban, mégis különböző elnevezéssel jegyezték foglalkozásukat a falu akkoriban leghitelesebb és legfontosabb dokumentumába. Az elnevezésbeli különbség, amint azt e mesterség egyik legavatottabb későbbi kutatója, Kresz Mária megállapította, tartalmi eltérést jelez. Megfogalmazása szerint a korszós: nem tűzálló agyagból készít fennálló edényt, főleg korszót, kantát, mázast, vagy mázatlant, vöröset vagy feketét formáz. A tálas: ugyanebből az agyagból főleg mázas árut, méghozzá laposedényt készít. A későbbiekben Tószegen is felbukkanó fazekasokat Kresz Mária kategóriái szerint a tálasoktól leginkább az különböztette meg, hogy tűzálló agyagból dolgoztak, s fennálló főzőedényeket, többnyire fazekakat készítettek. Bár az ezekhez az elnevezésekhez kapcsolódó készítmények kutatásaim szerint Tószegen nem különböztethetők meg ilyen

egyértelműen, mégis szükségesnek tartottam a néprajztudomány által elfogadott definíciók előrebocsátását.

Az anyakönyvek alapján 32 fazekasdinasztiát sikerült kimutatni. A fazekas kifejezést a könyvben a mesterség általános megnevezésére használom, egyaránt beleértve a tálasokat és korszókat. Választásom azért esett az összefoglaló elnevezésre, mert kutatásom, gyűjtésem és saját tapasztalatom alapján is ez volt a mesterségre használt legáltalánosabb és legelterjedtebb megnevezés Tószegen.

A 32 fazekasdinasztina tagjait az 1828-tól 1980-ig átnézett katolikus és református keresztelési, házassági és halotti anyakönyvek bejegyzéseinek összevetésével mutattam ki. Az 1950-es évektől azonban egyre több adat utalt arra, hogy a tószegi családok egyes tagjait érintő anyakönyvi bejegyzésre és eseményre más településen került sor. Legtöbbször Szolnokon, hiszen a születések és halálozások jelentős része a város kórházában történt meg. Az esetenként hiányzó anyakönyvi dokumentumok ellenére úgy gondolom, csak néhány olyan fazekas maradt ki a kutatás területéből, akik átmenetileg segédként vagy vendégmunkás mesterként dolgoztak Tószegen

Fazekas családok Tószegen

Név vezeték	Fazekas családtag	Származási hely	vallás	Házassági kapcsolat
Bajári	Sámuel 1843-1941.	Tószeg	református	Sági Julianna fazekas lánya
	Sámuel 1869-1938.	Tószeg	református	
	Sámuel 1901-	Tószeg	református	Varga Ilona fazekas lánya
Csizmás	István 1908-	Tószeg	róm. kat.	Sályi Irma fazekas lánya
Dányi	István József 1915-	Tószeg	róm. kat.	
Fialovics	József	Abony Tószeg	róm. kat. róm. kat.	
Gergelyfi	Mihály 1825-	Tószeg	róm. kat.	Makacs Mária abonyi fazekas lánya
	Mihály Mihály 1897-	Tószeg	róm. kat.	
	János 1889-1912.	Tószeg	róm. kat.	
Gyalai	Péter	Tószeg	református	Bajári Etelka fazekas lánya

Himner	József	Abony	róm. kat.	felesége gyöngyösi
Hodos	Sándor 1859-1917. József 1893-1948.	Mezőtúr	református	
Hingi	Ferenc Péter Vencel 1891-1941. Vencel 1891-1917.	Tószeg	református róm. kat.	Szűcs Rozália
M Kovács	Gergely 1866-1910.	Tószeg	róm. kat.	Hingi Rozália 2 d. Szűcs Terézia
Makacs	János 1876-	Ujpest	róm. kat.	Hingi Mária fazekas lánya
D Molnár	Gábor 1844-	Mezőtúr	református	Csete Julianna fazekas lánya 2 d. K Tóth Zsófia fazekas lánya
	Balázs 1875-1947. Gábor 1897- Sándor 1898-1959.	Mezőtúr	református	
D Molnár	Ferenc 1918-1996.	Tószeg	róm. kat.	
Molnár	Lajos	Kunszent- márton	helv.	Kancsús Anna Szepesi M. fazekas özvegye
Mészáros	István 1863- István 1888-	Tószeg	róm. kat.	
Mócsány	Antal 1865-1913	Tószeg ?	református	
Repeczki	Mihály 1842	Vecze	róm. kat.	
Ribita	Péter Gyula 1937-	Bp-Tószeg	róm. kat.	
Sályi ~ Sági	László 1852-1931.	Tószeg	református	
	László 1894-	Tószeg	református	

	Gergely			
	1887-1960.	Tószeg	református	
Savara	János			
	1914-	Szarvas	evang.	
H Szabó	Ignác			
	1886		róm. kat.	
	József			
	József			
Szabó	Antal	Tószeg	református	
	János			
	1906-1924	Tószeg	református	
Szepesi	Mátyás			
	1843-1879.	Tószeg	róm. kat.	
	Mátyás			
	1872-			
Szeiler	Károly			
	1873	Irsa		
Szűcs	Mihály	Szegvár	róm. kat.	
	Antal	Szegvár	róm. kat.	Sályi Etelka fazekas lánya
Tóth	Mihály			
	1843-1875.	Hódmező- vásárhely		Kenderesi Katalin fazekas özvegye
?	Mihály			
	1867-1874.	Tószeg	róm. kat.	
Tóth	János			
	1835-1875.	Szolnok	róm. kat.	
	István			
	1855-	Szolnok	róm. kat.	
	János			
	1854-1911	Tószeg	róm. kat.	
S Tóth	József			
	1919-	Tószeg	róm. kat.	
Török	József			
	1835-1886.	Szolnok	róm. kat.	Tóth János tálas özvegye Bartucz Veronika
Varga	István			
	1864-1918	Tószeg	róm. kat.	
Varga	Gábor			
	1879-	Mezőtúr	református	
Varga	Sándor	Tószeg	református	Sályi Teréz fazekas lánya
	János			
	1899-195...	Tószeg	református	

Az idők folyamán tehát 45, az anyakönyvek alapján azonosítható fazekas dolgozott Tószegen. Hozzájuk kell számítani azokat is, akikkel ott tartózkodásuk idején nem történt anyakönyvi esemény. Bizonyos, hogy voltak ilyenek, hiszen például a mezőtúri

céh jegyzőkönyve is tanúsítja, hogy céhbeli mesternél tanult a tószegi Oroszi István, akinek neve nem fordul elő az anyakönyvekben említett fazekasok között.

Tekintettel arra, hogy az anyakönyvek csak az 1860-as évektől felnőttkorba ért fazekasokról közölnek mesterségre vonatkozó adatot, a megelőző időszakra csak a másodlagos forrásokból következtethetünk. Fényes Elek 1851-ben megjelent művében kiemelte, hogy híresek a Tószegen készült tetőcserepek. Bizonyára nemcsak tetőcserepek, hanem cserépedények is készültek itt. Galgóczy 1877-ben megemlíti, hogy a tószegiek a tetőcserep mellett fekete edényekkel is ellátják a környéket. A Szolnok megye népművészetét bemutató kötetben a szerző Tószeget a megye XIX-dik századi fazekasközpontjai között említi, s 15—20-ra teszi a mesterek számát. A szám szerinti meghatározás megközelíti a valóságot. A szerző azon megállapítása viszont, hogy a fazekasok első generációja Mezőtúrról költözött át az anyakönyvi adatokkal nem igazolható, bár a két település közötti szoros migrációs kapcsolat létezett.

Azok a fazekascaládok (Varga, Hodos, D. Molnár), akiknek fazekas ősei Mezőtúron gyakorolták a szakmát, a feltételezettnél később, a XIX-dik század utolsó harmadában bocsátották egy-két tagjukat Tószegre. Teljes áttelepülést ez csak a Hodosok esetében jelentett, a D. Molnár fazekasdinasztiából az apa a céhbeli, D. Molnár Gábor továbbra is Mezőtúron maradt. Varga Gábor Tószegre települt fazekas Mezőtúron született 1879-ben, és 1915-ben kötött házasságot Tószegen. Apja, Varga János Mezőtúr felsővárosi részén lakott, és továbbra is ott dolgozott céhbeli mesterként, nem is költözött át Tószegre. A teljesen áttelepült Hodosok esetében az 1917-ben Tószegen meghalt idősebb mester, Sándor édesapja, Hodos István még földműves volt, és nem korsós, tehát ez esetben az említett másik két családtól eltérően nem egy fazekas dinasztia széttelepüléséről, hanem egy új fazekas helykereséséről van szó. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy csupán két mezőtúri fazekas családból települtek át és gyökeresedtek meg Tószegen, s mindkettő áttelepülése az 1900-as évekre tehető. Őket valamivel megelőzte Hodos Sándor Tószegre költözése.

Mindez nem jelenti azt, hogy a Mezőtúron kialakult fazekasság ne lett volna jelentős hatással a tószegi mesterekre. A mezőtúri céh jegyzőkönyve tanúsítja, hogy több tószegi tanulta a szakmát ottani céhbeli mesternél, mások segédként dolgoztak néhány évet vagy hónapot Mezőtúron.

1877. január 1-től mezőtúri céhbeli mesternél, Gombos Istvánnál volt tanonc négy évig a tószegi Gyalai Péter, Gábor fia. 1881-ben sikeresen fel is szabadult. Gombos István a tanoncidő lejártá után is magánál tartotta. Gyalai Péter még 1882-ben is Gombosnál dolgozott mint segéd. Évi fizetése 60 Ft volt, de abból a mester 10-et már a szerződés-kötéskor levont a Péter által tanoncként okozott kár megtérítésére, plusz még egy hét ingyen munkát is kért ugyanezért. Úgy tűnik, Gombos szívesen alkalmazott tószegieket, mert 1881 augusztusában a szintén tószegi Oroszi József is nála dolgozott. Oroszi egy hónapra kifizetett bére 9 osztrák forint volt, ezért „reggeltől estig” köteles volt a szakmán dolgozni. A munkabérből következtetve Oroszi már jóval gyakorlottabb lehetett a mesterségben, hiszen míg a kezdő segéd, Gyalai Péter évi 60 Ft-ot kapott, Oroszi bére éves időszakra kivetítve 108 Ft lett volna.

Gyalai Péterrel azonos időszakban volt tanonc Hodos Sándor, csak másik mezőtúri céhbeli mesternél. Korábban, 1868—1872-ig egy, Hodos István nevű tanonc tanult Gombosnál. Felvetődik tehát, hogy bár a Tószegre települt Hodos Sándor apja még földműves volt, esetleg idősebb nagybátyja, oldalági rokona már Sándort megelőzően a korsós szakmát választotta. Hodos Sándor az inas- és segédek után 1883-ban még Mezőtúron kapott iparendélyt a városi iparhatóságtól. A mesterkénti bejegyzés díját,

az öt forint ipartestületi tagdíjat is befizette, ami után az egykori céhtagok 1883. április 22-én mesterré fogadták.

A már tószegi családból származó Bajári Sámuel 1861. május 12-én fejezte be tanoncidejét, s ekkor szabadította fel a mezőtúri céhbéli mester, Palkó Sándor. A céhjegyzőkönyv egy másik bejegyzése Bajári Sámuel mesterét, Debretzenyi Palkó Sándorként, illetve Ifj. P. Debretzeni Sándorként említi, mely előnév a mester származási helyére is utalhat.

Mezőtúron tanulta a mesterséget D. Molnár Gábor és D. Molnár Balázs is. Mindketten fazekassegédként költöztek Tószegre. Gábor és Balázs féltestvérek voltak, apjuk, D. Molnár Gábor a mezőtúri céh vezető mesterei közé tartozott, 1885-ben a céh, pontosabban már Ipartársulat alelnöke volt, s élete végéig Mezőtúron élt és dolgozott.

A mezőtúri hatást tehát nem csupán az áttelepülők, hanem a mezőtúri mestereknél tanult vagy ott hosszabb-rövidebb ideig dolgozó tószegi fazekasok is őrizték, sőt bizonyára tovább is adták saját tanulóiknak. Bajári Sámuel és fiai a legjobb fazekasok közé tartoztak, a falu legszebben virágozó fazekas felesége Bajári Ilonka volt. Bajári Sámuelnél tanulta a szakmát S. Tóth József és Sályi Gergely. Bajári-lányt, Etelkát vette feleségül Gyalai Péter. A legidősebb Bajári Sámuel által Mezőtúron megtanult szakmai fogások tehát követhető körben terjedtek tovább Tószegen. Ribita Péter a Mezőtúrról áttelepült Varga Gábortól tanulta a szakmát.

A cserépedények formai és díszítésbeli megjelenése, a színezés egyértelműen a mezőtúri hatás dominanciáját bizonyítja, amelynek rendkívül erős voltát támasztja alá, hogy sem a Hódmezővásárhelyről, sem a Szegvárról Tószegre került fazekasok hatását nem lehet stílusjegyekben tetten érni. Ennek természetesen az is okozója lehet, hogy sem a Szegvárról áttelepült Szűcs Antalnak, sem a Hódmezővásárhelyről érkező Tóth Mihálynak nem sikerült fazekasdinasztiát alapítania.

Érdekes megfigyelésre ad lehetőséget a házassági kapcsolatok elemzése. A Mezőtúrról áttelepültek egyike sem házasodott fazekascsaládba. Vélhetően mind az anyagi háttér, mind a műhely felszereléséhez és beindításához szükséges tapasztalatuk megvolt ahhoz, hogy önálló új életüket megszervezzék. Tószegen már huzamos ideig dolgozott, tehát felszerelt műhelyt hátrahagyott fazekas özvegyét vette feleségül a Szolnokról áttelepült Török József, a vásárhelyi Tóth Mihály, az ismeretlen helyről származó Molnár János. A szegvári Szűcs Antal tószegi fazekas lányát vette feleségül, az újpesti Makacs János hasonló módon. A idegen helyről betelepülő fazekasok harmadik csoportja feleséget is idegenből hozott magának.

A fazekascsaládok gazdasági stabilitására az anyakönyvek lacím bejegyzéséből is vonhatók le következtetések. A Tószeg 295-ös számú házban lakott 1881-től 1892-ig Molnár Lajos Kunszentmártonból beköltözött fazekas feleségével, Kancsús Annával és gyermekeivel. Ugyanebben a házban született meg Himner József abonyi származású fazekas István és Lajos nevű gyermeke. Valószínű az idegen származású Himnert, akinek felesége is gyöngyösi volt, segédként alkalmazta a tószegi fazekasözvegyet feleségül vett Molnár Lajos. Himner csak néhány évig tartózkodott Tószegen, hiszen csupán két gyermekének születését jelzi az anyakönyv, egyéb adat nem található sem róla, sem feleségéről.

A legtöbbször változtatta lakását Szepesi Mátyás, Kancsús Anna első férje. Második gyermekük megszületéséig a Tószeg 283-as számú házban laktak, ahonnan — amikor fiuk megszületett — a 75 szám alá költöztek, de a harmadik gyermek már a 244-es számú házban, a negyedik a szomszédos 245-ösben, míg az apa halálának évében

megszületett, de csupán egy óráig élt ikrek a 287-es házban születtek. A szerencsétlen sorsú fazekas, akinek 7 fiúgyermeké közül egy sem élte meg a serdülőkort, minden gyermek megszületésekor máshol lakott. Ez csakis bérlakás lehetett. Szepesi Mátyás változó helyeken lakott kis családjával, és bérmunkában dolgozott egy helyi mesternél vagy mestereknél, hiszen saját korongot, kemencét, őrlőkövet, amelyek mind elengedhetetlenek a mesterség önálló viteléhez, nem építhetett évenként újat, de lakóul erre nem is volt lehetősége.

A Veczéről Tószegre költözött Repeczki Mihály hétszer költözött új helyre. Első házasságából négy, másodikból 13 gyermeke született, de a 17 gyermekből 10 az egyéves kort sem érte meg, s a leghosszabb ideig élt gyermek is alig hároméves volt. Laktak Tószeg Ürgeváros részén, innen a 234 szám alá költöztek, a leghosszabb időt — 10 évet — a 141-es számú házban töltötték 1884—1894-ig, s ezalatt az időszak alatt 6 gyermekük halt meg. Az utolsó gyermek 1895-ben már új lakásban született, de ő is csupán két hetet élt. Repeczki Mihály után sem maradt gyermek, aki a mesterséget folytathatta volna.

A Szolnokról származott Tóh János három helyen lakott, és 11 gyermeke közül öt fiú volt, de a leghosszabb ideig élt Vendel is már hároméves korában meghalt.

Az idegenből beköltözöttek többsége után nem maradt olyan felnőttkort megélt fiú, aki továbbvihette volna az apja tudását. Mások talán éppen a nehéz megélhetési körülmények miatt egy idő után elhagyták a falut, vagy korai haláluk vetett véget fazekas pályájuknak.

Annak ellenére, hogy a múlt század utolsó harmadában a származási helyeket tekintve igen sokrétű volt a tószegi fazekasság összetétele, a századforduló idejére ez teljesen megváltozott. A Mezőtúrról betelepültek gazdaságilag megerősödtek, s beilleszkedtek a régi tószegi fazekasok közé. Összeházasodás, keresztkomaság is erősítette e kapcsolatokat.

A Sági fazekascaládból 2 férfi folytatta apja foglalkozását, és 4 lány ment fazekashoz feleségül. A Bajáriak közül 4 férfi és 2 lány, a Vargák közül 2 férfi 1 lány, a Hingiektől 3 férfi 2 lány. Mészáros István családjából 3 férfi, a D. Molnárok közül 4 férfi vitte tovább a mesterséget. Ezekhez a családokhoz csatlakoztak az 1. és 2. generációs beköltözöttek, illetve azok a helybeli fazekasok, akiknek fiai már nem apjuk szakmáját folytatták. A századforduló után olyan módon alakult át a fazekasok szakmát továbbadó rétege, hogy többségbe került a Mezőtúrról elszármazottak, illetve az ott szakmát tanulók vagy néhány év segédidőt eltöltők csoportja. Azok a hatások, amelyek a tószegi fazekasság termékein láthatóan a mezőtúri stílus- és formavilágra utalnak, véleményem szerint e felvázolt gyökerekből táplálkoztak.

A Damjanich János Múzeumban megnyílt Mesterségek Művészete kiállítás szemléletesen tükrözi a mezőtúri kerámia stíluskorszakait, amelyek többnyire a tószegi fazekasok munkáira is jellemzőek. Mégis akkor, amikor hangsúlyozzuk, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megyében a mázaskerámia önálló stílusú központjai Tiszafüred és Mezőtúr voltak, nem szabad megfeledkeznünk a harmadik jelentős fazekasközponttól sem. Tószeg fazekassága a követett stílusjegyekben erősen kötődött Mezőtúrhoz, de éppen a kézművesmunka lényegéből fakadóan nem vált azonossá azzal, létezése idején mindvégig viselte egyedi vonásait.

A kiállítás hasonlóan szemet gyönyörködtető egységei a viseletet, a szűcsmunkát bemutató tárlók, s csupán személyes kötődésem emelte ki a látványból a fazekasságot érintőket. A margón maradt még hely, talán másokban éppen a viselet látványa indít el gondolatokat, elevenít fel régmúlt emlékképeket.

BENEDEK SÁNDOR–WIRTH ISTVÁN

Nyolcvanéves az alma mater

Fejezetek a Jászberényi Tanítóképző Főiskola történetéből

A Jászságban a dualizmuskor végéig (1917) nem létesült tanító vagy más típusú értelmiségi képzéssel foglalkozó tanintézet. A Ludovica Akadémia megnyitása előtt a jászberényi huszárezred körletében honvédhuszár tisztképző tanfolyamokat tartottak, de az oktatási forma nem vált maradandóvá a honvédtisztképzésben, osztrák mintára meghonosodtak a katonai közép és akadémiai típusú tanintézetek.

Az 1917-es sokszor egekig magasztalt, máskor agyonátkozott esztendő döntő fordulatot hozott a Jászság oktatás- és művelődéstörténetében. Az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháború utolsó előtti évében az ifjú uralkodó, IV. Károly és kormányai hittek abban, hogy a birodalom túléli a világegyet. 1917. V. 23-án lemondott gr. Tisza István, június 15-én megalakult az Esterházy kormány, amelynek vallás- és közoktatásügyi minisztere gr. Apponyi Albert, Jászberény képviselője volt. Az Esterházyt felváltó, immár harmadszor kormánykerékhez szólított Wekerle Sándor a háborús lehetőségekhez mérten igyekezett támogatni a nagy tekintélyű Apponyi tevékenységét.

A Jászberényi Tanítóképző Intézet megalapításának ötletéről a konkrét tényeket rögzítő dokumentumok mellett több visszaemlékezés maradt fenn. A leghitelesebb kétségtelenül Pinkert Zsigmondé, hiszen ő volt az első igazgatója. Az első tanév értesítőjében a következőket írja: „gr. Apponyi miniszter népkultúránk magasabbra emelése érdekében egész sereg intézmény megvalósítására határozta el magát. A legnagyobb reménységgel a magyar tanítóképzésre szegezte figyelmét, mert hős meggyőződése volt, hogy a magyar tanítónemzedék fogja a jövőben is nemzeti létünk csorbítatlan fennmaradását megvédeni, biztosítani, s az eljövendő nagy gazdasági versenyben a nép fiainak küzdelmét a kultúra célravezető eszközeivel diadalra juttatni.”

Tanítóképzésünk egységes nemzeti alapra helyezése és népünk gazdasági erejének fokozása vezérelte a minisztérium elhatározását. A Jászberényi Tanítóképző Intézet terve gr. Apponyi Albert, özv. Bathó Jánosné sz. Streittmann Mária és ifjabb dr. Bathó Károly 1917. márciusi beszélgetésén kezdett tettekké formálódni. Akkor még tanítóképző intézet létesítésére gondoltak. Dr. Bahtó Károly közölte elképzelésüket dr. Czettler Jenő földművelésügyi osztálytanácsossal, aki ekkor már országos hírvű tudós volt. A tervezgetésbe bevonták Tóth Jánost, a közoktatásügyi minisztérium államtitkárát. Ők ekkor már fiútanító-képző létrehozását látták célszerűbbnek. A dr. Vavrik Endre polgármester vezette küldöttség már Tanítóképző Intézet felállítását kérte a kultuszértéktől. Gr. Apponyi miniszteri posztra emelkedése lehetővé tette a gyors intézkedést.¹

Az intézet felszerelésére megrendelt bútorokat a VKM. 1917. szeptember 24. 1-5525

számú rendelkezése alapján Budapestről a helyszínre szállították, és október 11-én működőképes volt Jászberény Tanítóképző Intézete.

Ideiglenes épületként a Kossuth Lajos u. 55. számú elemi népiskola egyemeletes épületét bérelték ki, azonban ez az ingatlan már a második tanév kezdetén szűknek bizonyult. Az igazgató, Pinkert Zsigmond 1918. szeptember 1-jétől bérbé vette a Kossuth L. utca 49. számú ingatlant, amely özv. Hoffmann Vilmosné tulajdona volt. A négyszobás házat internátusként használták. A bútorok beszerzése sok nehézséget okozott. A pápai, stubnyafürdői és eperjesi tanítóképzők kölcsönöztek padokat, mosdóállványokat a győriek küldtek. A még hiányzó 15 vaságyat a helyi fogház bocsátotta rendelkezésre. A legnehezebb a téli tüzelő beszerzése volt.

Gr. Apponyi Albert 1917. évi október 10. 158871 VI.b számú Jászberény polgármesteréhez küldött rendelkezése az állami tanítóképzés hivatalos kezdetét jelentette. A város tanácsa a mai Rákóczi úti telket adta át az intézménynek, hogy minél előbb megkezdődhessen az építkezés, de az új épület csak 1930-ban készült el, amikor a kultuszterca irányítása már Klebelsberg Kunó kezében volt.

A tanári testület közben lassan kiegészült. Az első tantestület tagjai voltak: Pinkert Zsigmond igazgató, a természetrajz, gazdaság és mennyiségtan tárgyakat tanította, heti óraszama hospitálással együtt 19 (Székelykeresztúrról érkezett); Berzáty László, ének-zene, testgyakorlás, heti óraszama hospitálással 13, az ifjúsági önképzőkör tanár elnöki teendőit is ellátta; Kárpáti Ernő (Máramaroszigetről) német nyelv, igazgató-helyettes, történelem, testtan, lélektan, földrajz, heti óraszám hospitálással 24, a Jászberényi Anya és Gyermekvédő Szövetség (Stefánia) ügyvezető igazgatója.

Óraadók: Selmann Sándor, a földműves iskola tanára, gazdaságtan. Hitoktatók: Mogyoróssy István római katolikus; Domby Béla református; Bogoevich Gy. Ghenadich görögkeleti. Bundschuk Ottó tanár; Vacek Béla (Stubnyafürdő) mennyiségtan, testtan, lélektan. Két hónapot töltött az intézetben.

Nevelők: Mayer Ferenc kántortanító és Lesnichky József tanító. Intézeti orvos: dr. Viszney Béla városi tisztiorvos. Egyéb alkalmazottak: Novák Gizella gazdaasszony, 1919. III. 1-től Néveri Etel. Altiszt 1919. II. 1-től Risai Ernő. Az első évfolyamra 30 rendes és egy magántanuló iratkozott be, az év végére öt fő kimaradt. A második évfolyamban 40 fő és egy magánvizgázó tanult, az év végére két fő kimaradt. Így 60 körüli létszám alakult ki. A tanulók közül húszan a történelmi országterület megszállt, majd elcsatolt részéről menekültek Jászberénybe. Gyakorló iskola híján a városi elemi népiskolába jártak hospitálni. A tanítás 1918. október 18. és november 18. között a spanyolnátha járvány miatt szünetelt.

1919 (végén) őszén a tanítás nem kezdődhetett meg rendes időben, ekkor a postai és vasúti forgalom is részlegesen szünetelt. 1919 szeptemberében érkezett a csehek által megszüntetett Stubnyafürdői Tanítóképző Intézetből Tanai Antal tanár, Halmos Péter gyakorlóiskolai tanító és Vithabi Győző kertész. Vacek Bélát Kenderesre helyezték, a szintén távozó Lesnichky József ideiglenes nevelő helyére Takács Gyula tanítóképző intézeti nevelő érkezett. Október közepén jött Pazar József lévai rajztanár és Székely Alajos járárokszállási hitoktató, mivel Mogyoróssy Istvánt az egri érsekség áthelyezte. 1919 októberétől 32 tanulóval megnyílt a gyakorlóiskola (I–IV. osztályos). Halmos Béla november 9-én megtartotta az első szülői értekezletet. A nehéz körülmények ellenére is folytatódott az intézet tanulói és tanári karának bővülése. A tanítóképző labdarúgó csapatát Vacek Béla szervezte, mivel a növendékek az ekkor elrendelt nép és állatösszeíráson számolóbiztosként dolgoztak, és a szerzett pénzből futball-labdát tudtak vásárolni.

A harmadik tanévben már az igazgatón kívül hat tanár működött. Újdonság, hogy Tanai Antal a testtan, lélektan, földrajz tantárgyak mellett megbízást kapott a tanítási gyakorlatok felügyeletére. A gyakorlóiskolában egy tanító, egy óraadó, két hitoktató és két nevelő alkotta a tanári kart. Az egyéb alkalmazottak köre egy kertésszel bővült háromra.

A három évfolyamon 70 tanuló volt, de hét kimaradt. Az önképzőkör tanárelnökévé Tanai Antalt választották. Az intézmény az 1920—21-es tanév kezdetén nagyon szűkösnek bizonyult, így a gazdasági iskola egy részét is igénybe kellett venni, a negyedik évfolyam beindulása indokolta a tantestület létszámának növekedését is. Málnási Dezső Máramaroszigetről, Balázs Béla Zilahról érkezett. Bodor Dénest gyakorlóiskolai tanítóként és Rácz Lászlót gazdasági tanárként alkalmazták. A tanárok létszáma az igazgatóval kilenc lett, a gyakorlóiskolában nyolcan dolgoztak. Ez az oktatói kar örülhetett az első végzősöknek. A tanulói létszám 94, immár négy évfolyamon, ebből kimaradt négy. Tanítói oklevelet 30 fő nyert.²

Az intézet munkáját 1921-től Balázs Béla igazgató irányította, aki nagy gondot fordított növendékeinek a tanyai tanítóságra való felkészítésére. A húszas évek első felében alakultak azok a diákegyletek, amelyek 1948-ig működtek. Siemeiste János tanár szervezte meg az 1923/24-es tanévben a cserkészcsapatot. A Toldi Miklós Sportkör és az Ifjúsági Önképzőkör rendezvényeiről rendszeresen tudósított az 1921-től kiadott jászberényi Jász Hírlap. 1928-ban az öt évfolyamról 113 tanuló vett részt a tanévzáró ünnepélyen. 1929/30-ban a Tanítóképző Intézet 8 különböző épületben működött (Lampé-ház, Morgó Iskola, Hoffmann-ház, Állami Méntelep, Thököly út, Kossuth utca, Panyik-ház és a Kossuth utcán egy betegszoba). Az intézet felépítésére Jászberény városa még 1917 októberében a Rákóczi út mellett 5 hold és 371 négyszögöl területű ingatlant (1917-es árakon 50.000 korona becsértéken) engedett át. Az építkezés két esztendeig tartott. 1930. június 12-én megtörtént az új épület ideiglenes átvétele, amely Jakabffy Zoltán miniszteri tanácsos, Jámbor Lajos tervező és művezető építész, Farkas Ödön építési ellenőr, Báthory István építész mester, fővállalkozó nevéhez fűződik.

A tanítóképzés tartama 1923 és 1938 között állandósulni látszott; ezt a folyamatot követhetjük nyomon a tantárgyi struktúra és a képzés tartalmára vonatkozó miniszteri rendelet bemutatásával.

A tanítóképzés tartalmi fejlődése

Az 1923. évi Tanterv foglalkozik az értelmi, erkölcsi és testi neveléssel, rendelkezik a tanmenetekről, hospitálásokról, nevelési-oktatói feladatokról.

Tanterv és utasítás a M. Kir. Tanító- és Tanítónőképző Intézetek számára

Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1923. évi augusztus hó 8-án kelt 81.968. számú és 1925. évi június hó 20-án kelt 42.500—VI. számú rendeletével. (Budapest, Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 1925.)

Általános óraterv a m. kir. állami tanító- és tanítónőképző intézetek számára

Tantárgy	Osztály					Heti órák összege
	I.	II.	III.	IV.	V.	
Hit és erkölcsstan	2	2	2	2	2	10
Neveléstudomány:						
Test- és élettan	—	2	—	—	—	
Lélektan és logika	—	—	3	—	—	
Nevelés és tanítástan	—	—	—	4	—	13
Neveléstörténelem	—	—	—	—	3	
Iskolaszervezetten	—	—	—	—	1	
Nev. és tanítási gyak.	—	—	—	2	7	9
Magyar ny. és ir.	4	3	3	2	2	14
Német nyelv	2	2	2	2	2	10
Történelem	2	2	2	2	—	8
Alkotmánytan	—	—	—	—	2	2
Földrajz	2	2	2	1	—	7
Mennyiségtan	3	3	2	2	2	12
Természetráaj és kémia	3	3	3	2	—	11
Fizika	—	—	2	3	—	5
Egészségtan	—	—	—	—	2	2
Gazdasági ism.	2	2	2	2	—	8
Közgazdaságtan	—	—	—	—	1	1
Rajz és szépírás	3	2	2	2	2	11
Ének és zene	3	3	2	2	2	12
Testgyakorlás	2	2	2	2	2	10
Összesen	30	30	30	30	30	150

Általános utasítás

1. „A tanítóképzés feladata: egészséges, vallásos, hazafias, művelt, hivatásukat értő és szerető tanítók nevelése.
2. A tanítóképző intézet, mint minden nevelőintézet, ezt a feladatot testi, erkölcsi és értelmi neveléssel oldja meg.”
 Testi nevelés: „~ feladata a tanulók egészségének megőrzése helyes életmóddal, testgyakorlással, játékkal és a szellemi túlterhelés káros hatásának távoltartásával.”
 Erkölcsi nevelés: ~-sel fejlesszék ki a tanulóban mindazokat a tulajdonságokat, amelyek a jó embert jellemzik: a vallásosságot, a hazafiságot, szeretetet, türelmet, igazságosságot, önuralmat és az állandó önevelést.
 Értelmi nevelés: ~ feladata, hogy a tanulóknak azon értékes ismereteket nyújtsa, amelyek mind az általános, mind a hivatásszerű műveltséget megalapozzák.
3. A tanító- és tanítónő-nevelés tényezői: a nevelés sikerének érdekében össze kell hangolni a nevelés összes tényezőjét (család, illetve internátus, tanulótársak, társadalom, intézeti rend és fegyelem). Ezeknek a tényezőknek harmonikusan ki kell egészíteniük az oktatást, melynek a maga részéről is nevelő feladatai vannak.
4. A tanítóképző intézet a tanítói hivatásra előkészítő szakiskola, ezért tantervében

minden tárgy a tanítói hivatásra való képzést szolgálja.

A tanítás gerincét a pedagógiai tárgyak alkotják. Ezekkel egyenértékűek a közműveltségi tárgyak, mert ezek adják a tanítók műveltségét. A pedagógiai tárgyak foglalkoznak a gyerekek testével, lelkével, a nevelés-oktatás céljával és módszereivel, az iskola-intézmények fejlődésével és szervezetével.

5. A tanítóképző szakiskola jellege az anyagban és a módszerben jut kifejezésre. A tanár az anyagot úgy dolgozza fel, hogy az érzelmi ráhatásokkal elhatározásokra és tettekre serkentse az ifjúságot.
6. A növendékeknek meg kell ismerniük a módszerek jellegét. „Nem egy bizonyos módszer merev követése, nem is a technikai gyakorlás a lényeg, hanem a módszeres eljárás alapgondolatának megismerése és begyakorlása.”
7. A tanítóképzésben ne legyen ellentét az elméleti pedagógia tanítása és a gyakorlati nevelés és tanítás között. Ne legyen ellentét az elméleti pedagógiai és gyakorlóiskola munkája között.
8. Mindenkinek szem előtt kell tartani, hogy csak az egész testület egységes munkája biztosítja a tanítóképzés célját.
9. A tanmenetnek a tantervre kell támaszkodnia, figyelemmel kell lennie a használandó tankönyvekre is. A tanmenetkészítés szempontjait a tanári testület közösen állapítja meg.
10. A tanárnak minden órára fel kell készülnie.
11. Minden lecke a tanár és az osztály közös munkája legyen.
12. A tanulók előadói készségének első feltétele a helyes tanulás, ezért nagy hangsúlyt kell fektetni a gondolkodó tanulásra. Az emlékezetnek és a gondolkodásnak egyesülnie kell.
13. A tanulás helyes módszerrel gazdaságosabbá tehető, ezért minden tanár első kötelessége, hogy tanítványait a tárgyak természetének legjobban megfelelő tanulási módra megtanítsa.
14. A tanulás eredményessége legjobban az ismétlésekkel biztosítható, ezért minden továbbhaladás ismétléssel kezdődik.
15. Nagy jelentősége van a szemléltetésnek. Mindig alkalmazkodjon a tárgy természetéhez. A tanárok tartózkodjanak a felesleges szemléltetéstől. A szemléltetés formáira, amelyet a tanulók elméletben tanulnak, példát is lássanak.
16. A tanítóképzői tanítás jellegét nem a sok anyag, hanem az ismeretszerzés helyes módszere és az öntevékenység jellemzik.
17. A gyakorlati képzés színtere a gyakorlóiskola, amelynek jó népiskolának kell lennie.
18. A gyakorlati képzés a növendékek hospitálásával kezdődik. A IV. és V. osztály egyenként felváltva 1-1 napig végez megfigyeléseket a pedagógia tanárának és a gyakorlóiskolai tanítónak az utasításai szerint. A gyakorlati képzésre szánt órákon a IV. osztályban a pedagógia tanára és a gyakorlóiskolai tanító, az V. osztályban plusz még a közműveltségi tárgyak tanára közösen elemzik a mintatanításokat, az arra való előkészülést, és a próbatanítások megbeszélését.
19. Minden intézet állapítsa meg a tanítási órák külső rendjét.
20. A nevelés és oktatás minden kérdésében, a rendtartás, a házi szabályzat, a tanterv és a tanmenet végrehajtásában a tanári értekezlet dönt.
21. Az öntevékenység elősegítésére a szaktanár a tantárgy befejezése után ismertesse meg a tanítójelöltekkel azokat a jelentősebb műveket, segédeszközöket és intézményeket, amelyek a továbbképzést segítik elő.³

A tanítóképzés múltjában kevésbé járatos mai pedagógusnak első áttekintésre is fel-tűnhet ezen régi „Általános utasítás” modernsége és időállósága. A tantárgyi struktúra jól tükrözi a pedagógusmesterségre való felkészítés tudatosságát és fontosságának érvényesítését (lásd: neveléstudományi tárgyak).

1938-ban az 1938. XIII. tc. szerint a jib-i tanítóképző intézet is líceummá alakul át. Az itt tanított tárgyak a következők: hit- és erkölcsstan, magyar nyelv és irodalom, történelem, földrajz, élő nyelv, természetismeret, gazdaságtan, mennyiségstan, nevelési ismeret, kézimunka, rajz és szépiprás, zene, testnevelés. Ezen tárgyakon kívül osztály-zatot kaptak még a tanulók magatartásból és rendszeretettől.

Ha összevetjük az 1925-ös és 1938-as tantárgyakat, akkor szembeötlő, hogy a líceumi tárgyak jóval kevesebbek, mint az eddigiek. A neveléstudományi tárgyak közül egyet sem tanítottak 1938-tól, míg 1925-ben a fő szerepet ez játszsa.

A második világháború utáni évek

1948 tavaszán a minisztérium elrendelte a tanítóképző azonnali megszüntetését és átalakítását leánygimnáziummá. A következő évben pedagógiai gimnáziummá szer-vezték át. 1950-ben a pedagógiai gimnázium szűnik meg, és ugyanebben a tanévben négyéves tanítóképző nyílik. A negyedik év végén a tanulók érettségiztek, majd ezt követő egyéves tanítói gyakorlat után képesítő vizsgát tettek.

Az 1950. évi 43. tvr. rendelettel életre hívott középfokú tanítóképző óraterve

Tárgy	I.o.	II.o.	III.o.	IV.o.	Ö
Magyar nyelv és irodalom	6	5	4	4	19
Történelem és alkotmánytan	2	3	3	4	12
Pedagógia	—	—	—	—	18
tanítástan	—	3	—	—	—
neveléstan	—	—	2	2-0	—
módszertan	—	—	2	—	—
neveléstörténet	—	—	—	0-2	—
gyakorlati tanítás	—	—	3	6	—
Orosz nyelv és irodalom	2	2	2	2	8
Matematika	5	4	3	3	15
Fizika	—	—	3	3	6
Természetrjz	—	—	—	—	10
növénytan	3	—	—	—	—
állattan	—	3	—	—	—
ember szervezete	—	—	2	—	—
egészségtan	—	—	—	2	—
Földrajz	3	2	2	—	7
Testnevelés	2	2	2	2	8
Ének	3	3	3	3	12
Zene	2	2	2	2	8
Rajz	2	2	2	2	8
Összesen:	30	31	35	35	131

A tantervbe ismét visszakerültek a pedagógiai tárgyak, de nem szerepel benne a filozófia. Ugyancsak kimaradt a hit- és erkölcsstan, ami a korabeli politikai viszonyok és törekvések (vallásellenes oktatáspolitikai) ismeretében nem meglepő. Az erkölcsi-etikai felkészítés tantárgya teljesen hiányzik a struktúrából, ami mindenképpen pedagógiai szűkülést jelez, s ez sajnos még hosszú ideig nemcsak a tanító, hanem az egész pedagógusképzésünk egyik gyengéje maradt. Szerencsére a pedagógusmesterségre való felkészítés egyéb területein előrelépés történt. Így 1953-ban ismét bevezették a logika és a lélektan tantárgyat, nagyobb szerepet kapott a módszertani felkészítés és a gyakorlat.

A felsőfokú tanítóképzés

1958-ban az Elnöki Tanács rendeletével a tanítóképzőket Felsőfokú Tanítóképző Intézeté nyilvánította, így a jászberényit is. Ezután, 1959-től érettségire épülő 3 éves képzés folyt a felsőoktatás keretei között.

A tantervi korszerűsítés 1968-ban kezdődött, és az 1971-ben bevezetett új óraterv tartalmazta a főtantárgyak között a közoktatás-politikát és az úttörővezetést. E tantárgyaknak az utolsó év egyik felében biztosított órákat. A pedagógia óraszám csökkent, a többi tantárgyé megegyezett a régivel. A tantárgypedagógiai tárgyak közül az anyanyelv szimmetrikus elosztást kapott két félévre, ugyanannyi óraszámában. A matematika, testnevelés, rajz, ének, gyakorlati óraszám nem változott, viszont a környezetismeret óraszám nőtt. Az iskolai gyakorlat ugyancsak a második és harmadik évre esett, de az új tervben csökkent az óraszám. Az anyanyelvi tárgyaknál csak a beszédművelésben volt változás, amelyet ugyancsak két órában az utolsó félévre tettek. Az orosz és a matematika óraszám növekedett. A rajz, gyakorlati foglalkozás és a testnevelés óraszám megegyezik. A speciálkollégiumok közül eltűnt a napközi otthoni nevelés és az úttörőcsapat-vezetés. Az új terv is ugyanannyi óraszámában és ugyanazokban a félévekben biztosított időt ezeknek a tantárgyaknak az oktatására. A szabadon választható szakkollégiumi tárgyak ugyanilyen formában szerepelnek.⁵

1959-ben a tanári kar két szakcsoportba szerveződött, ezekbe tömörültek a különböző tantárgyak oktatói. 1971-re öt szakcsoport jött létre: pedagógiai, marxizmus—leninizmus, nyelvi és irodalmi, természettudományi és az ének-zenei. A legnagyobb létszámú a pedagógiai szakcsoport volt, amely még két, metodikai és módszertani szakcsoportokra oszlott. Vezetője annak a bizottságnak az elnöke volt, amely a hallgatók hivatástudatát és munkaerkölcsét vizsgálta. A szakcsoporti üléseken az oktatás lényeges oldalait vizsgálták. Ennek tagjai publikáltak legtöbbször az országos folyóiratokban és egyéb kiadványokban.

A marxizmus—leninizmus szakcsoport munkája során elsősorban tantárgya pedagógiai formában való oktatását vizsgálta. Fő célkitűzésük az alsó tagozati világnézetű nevelés segítése. Tevékenységük — az akkori oktatáspolitikai viszonyoknak megfelelően — sokkal inkább ideológiai és politikai jellegű volt, sem mint tudományos. A szakcsoport tagjai vezették az alsó tagozati nevelők és az intézeti tanárok ideológiai konferenciáit. Nagymértékben instruálták, irányították az intézeti KISZ-munkát.

A nyelvi és irodalmi szakcsoport 1963 márciusa óta működött. Fő munkaterülete a hallgatók anyanyelvi kultúráltságának gondozása, irodalmi, művészeti igényeiknek a fejlesztése volt. A belső szakcsoport munkája nyelvoktatási, metodikai kutatások felé irányult.

1958-ban alakult a természettudományi szakcsoport, amely az általános műveltségben nélkülözhetetlen természettudományi ismeretekkel emelte a tanítóképzés színvonalát. Munkatervi célkitűzésüket a „Világnézeti nevelésünk természettudományos alapjai” címmel állították össze. Ennek keretében fizikai, kémiai, biológiai, csillagászati alapkérdéseket vetettek fel. Érdekes tapasztalati anyagot gyűjtöttek a hallgatók természettudományi és matematikai előképzettségének vizsgálata során. E kutatás, valamint ennek folytatása jelentősen elősegíthette a felsőfokú oktatás tervezését. E szakcsoportban vitatták meg a matematikai jegyzeteket.

Az intézeti és a városi rendezvényeken, ünnepségeken történő szereplések mögött mindig ott állt az ének-zenei szakcsoport tagjainak segítőkész munkája. Az ének-zene együttes oktatása új feladatot adott. Az általános iskolai tanterv minőségi változást kívánt elérni a gyerekek zenei nevelésében.

1971-ben öt szakcsoport működött.⁶ Ekkor még a rajzot és a testnevelést tanító két-két nevelő a természettudományi szakcsoportozhoz tartozott. 1972-ben a rajztanárok kiváltak és önálló szakcsoportot alakítottak. 1975-ben pedig a testnevelők lettek teljesen önállóak. A régi szakcsoportok közül három: a pedagógiai, nyelvi és irodalmi, marxizmus—leninizmus továbbra is a régi formában működött.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1974. évi 13. számú törvényerejű rendelete és az azt végrehajtó Minisztertanács 1045/1974. (VIII. 13.) számú határozata a Jászberényi Tanítóképző Intézetet 1975. szeptember 1. napjával kezdődően tanítóképző főiskolává minősítette át. Külön alapító okirat akkor nem készült, így ezek a dokumentumok igazolják a főiskola 1975. évi alapítását.

1975-ig a képzés egyetlen profilja a tanítóképzés volt. A főiskolává válás után a képzés szakkollégiumokkal gazdagodott, de még a tanítóképzés keretén belül. A szakkollégiumok területei: pedagógia, orosz nyelv, testnevelés, technika, ének, rajz, közművelődési, könyvtáros. 1990-től bővült a képzési szerkezet, újabb szakok indultak el a tanítóképzéshez kapcsolódva, azzal szakpárt alkotva. Így a tanító—művelődésszervező, tanító—könyvtár, tanító—idegennyelv-oktató (angol, német) tanító és 1994-től a tanító—szociálpedagógus szak. Az egyszakos tanítóképzés három, a szakpáros képzések négy tanéves képzési idővel kezdődtek el.

1975-ben a szakcsoportok tanszékekké alakultak át. A rajz szakcsoport egyesült az ének-zeneivel és művészeti-nevelési tanszékké alakult. 1976-ban közművelődési szakkollégiumok tették szükségessé a közművelődési tanszék létrehozását. Az intézet főiskolai szintre emelésével létrejött tanszékek: Marxizmus—leninizmus Tanszék, Neveléstudományi Tanszék, Nyelvi és irodalmi Tanszék, Természettudományi Tanszék, Művészeti-nevelési Tanszék, Testnevelési Tanszék, Közművelődési tanszék.

A mai helyzetről

a) Képzési profil és társadalmi igény

A JTIF mai, 1996. évi állapotában több képzési profilú (irányú) főiskolai alapképzést folytat. Elsősorban a pedagógia és a humántudományok művelésére és felsőfokú oktatására hivatott. Küldetése a tanítóképzés fő feladata mellett a művelődésszervező, a könyvtáros, a szociálpedagógia szakokon való képzés, valamint tovább-

képzés. Feladata továbbá a fenti szakok tudományterületein alkalmazott kutatások, tudománykövető kutatások, a kutatási eredményeknek a képzésbe való átvitele, a jövő értelmiségi generációinak való közvetítése, átadása.

A területi elhelyezkedésének következtében a JTIF szerepe (küldetése) több és valamelyest más, mint az olyan települések vagy régiók főiskoláinak, ahol több felsőoktatási intézmény is működik. Jászberény a Jászság történelmileg kialakult gazdasági, társadalmi és kulturális központja. Mint a térség (Jászság) egyetlen felsőoktatási intézményére — a helyzetből, a centrumszerepből adódóan — számtalan társadalmi-kulturális feladat, kihívás és elkötelezettség hárul.

A főiskola képzési feladata az 1993/94-es tanévtől új elemmel bővült, távoktatási formájú külhoni (Csíkszereda) tanítóképzést is folytat.

A tanítóképzésben Jászberénynek mind területileg, mind a népesség számát tekintve nagy, lényegében versenymentes beiskolázási területe van. A környezetében Budapesten (90 km), Nagykőrösön (60 km), Kecskeméten (80 km), Debrecenben (150 km) és Sárospatakon (200 km) van tanítóképzés. Nappali tagozatos hallgatóinak több mint 80 százaléka egy olyan ellipszis alakú területen belül lakik, amelynek baloldali fókusza Jászberény, főtengelye északkelet irányú. Ez a térség Jász-Nagykun-Szolnok, Pest, Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék részterületéből tevődik össze. Gyakorlatilag délen Törökszentmiklósig, nyugaton Gödöllőig, északon Salgótarján—Miskolc képzeletbeli vonalig terjed, és rajta mintegy 800—900 ezer lakos él. De ennél távolabbi lakóhelyű hallgatók száma sem elenyésző, jelentős számban vannak hallgatók a Dunántúlról, Szabolcs-Szatmárból, sőt Budapestről is, tehát gyakorlatilag országos beiskolázású az intézmény.

Noha a közoktatási reform következtében a tanítók iránti kereslet is mérséklődni fog (bár a 2000-ig tartó stagnálása az alsó tagozatos tanulók számának az ezredforduló után megváltozik és enyhe növekedésbe megy át), könnyen belátható, hogy beiskolázási gondjaink — az érdeklődés hiánya miatt — nem lesznek. Jelzi ezt az is, hogy erről a 800—900 ezer lakosú területről évek óta 2,5—3-szoros túljelentkezés mutatkozik.

A főiskola meghatározó feladata a tanítóképzés, amelyben az 1995/96-os tanévtől az új évfolyamok már a műveltségterületes, négyéves formában indulnak. Miközben országos szinten csökken a tanítóképzés iránt az érdeklődés, Jászberényben ez nem jellemző. Az 1996/97-es tanévre a 170 fős felvételi keretszámra 367-en jelentkeztek első helyen. Minden évfolyamon tervezzük elindítani az angol és német idegen nyelvi, a magyar nyelv és irodalom, az ember és társadalom, az ember és természet, valamint a testnevelés műveltségi területeket, ezeken túlmenően kétévenként, de igény szerint akár éveként is meghirdetjük a vizuális nevelés és a matematika műveltségi területeket. Mindaddig, amíg az állami támogatás (képzési normatíva) nem veszi figyelembe az ének-zene műveltségi terület nagyon magas költségigényét (hangszeres zene), addig nem lesz módunk annak meghirdetésére. A képesítési követelményekben szereplő technikai műveltségi terület pedig — a tervezett formában — elvesztette korábbi jelentőségét, hiszen a NAT szerint az 1—6. osztályban ez nem kiemelt terület, hanem az életvitel-háztartástan részterülete. A személyi-oktatói feltételei az utóbbinak rendelkezésünkre állnak, a jogi és tantermi lehetőségek megteremtése után indítani fogjuk.

A műveltségterületi képzésekkel kiegészült új típusú 4 éves tantói szak magas óraszámú és követelményrendszere miatt ezt a képzést szakpárokban nem indítottuk, hanem az eddigi második szakokat, a szociálpedagógiát, a művelődésszervezőt, a könyvtárt önálló szakként vagy egymáshoz kapcsolódó szakpárokként működtetjük.

Az alapképzésünk új önálló szakjaira (művelődésszervező, szociálpedagógus) is nagy a jelentkezők száma. A könyvtáros képzés iránt, amely a levelező tagozaton az elmúlt években jelentős érdeklődést vonzott, mára mérséklődött a kereslet. A képzés modernizálásával egy-egy tanuló csoport a későbbiekben is indítható a levelező tagozaton, a nappali tagozaton pedig a művelődésszervezővel szakpárban érdemes indítani (esetleg kétévenként). A szak szüneteltetését nem tervezzük, mert egy idő után az érdeklődés stabilizálása várható.

b) Az oktatás és az intézményfenntartás személyi feltételei

1. Alkalmazotti létszám 1996. június 1-jén

Oktatók	49 fő
Ebből:	
— főiskolai tanár	4 fő
— főiskolai docens	17 fő
— főiskolai adjunktus	23 fő
— főiskolai tanársegéd	3 fő
— lektor	2 fő
Oktatást segítő	18 fő
Gazdasági Hivatal	12 fő
Intézményfenntartók (fizikaiak)	40 fő
Összesen	119 fő
Gyakorlóiskolai pedagógus	41 fő

2. Az oktatói kar összetétele a tanítóképzés követelményei szerint alakult, ami ma már nem tükrözi a főiskola igényét. A képzési szakok arányainak módosulása szükségessé teszi az új szakoknak megfelelő szakképzettségű oktatók foglalkoztatását. Megoldási lehetőség: a hallgatói létszám emeléséből normatív támogatás növekményét az új szakokhoz kompetens oktatók fogadására kell fordítani.

3. Hallgatói és oktatói arányok 1996. június 1-jén

Főfoglalkozású oktatói létszám (FOL)	49
Hallgatói létszámok	
—Nappali (NHL)	681
—Nappali + levelező (ÖHL)	1091
—Redukált (RHL)	784
Fajlagos hallgatói létszám:	
NHL/FOL	13,9
RHL/FOL	16
ÖHL/FOL	22,2

c) Külső hazai és nemzetközi kapcsolatok

A JTIF tagja a Tanító- és Óvónőképzők Egyesületének és Kollégiumának, amelyek a tagintézmények közötti széleskörű és intenzív szakmai együttműködést biztosítják. A tantervek közös kimunkálása, az egységes felvételi rendszer alkalmazása, közös szakmai-érdekvédelmi fellépések jellemzik ezt a kapcsolatrendszert. Funkcionális szakmai

— szerződésekben is rögzített — együttműködés köti össze a főiskolát a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékével, valamint a Magyar Testnevelési Egyetemmel.

A tovább növekvő országos és regionális igényeknek a főiskola csak szellemi és infrastrukturális feltételeinek fejlesztésével, új oktatói-kutatói kapacitások bevonásával tud a jövőben megfelelni. Ez a felismerés az alapja annak, hogy a főiskola évek óta keresi és építi a szakmai kapcsolatait a Gödöllői Agrártudományi Egyetemmel, annak Gazdasági és Társadalomtudományi Karával (mindenekelőtt a Tanárképző Intézetével). Csatlakozott a GATE kezdeményezte integrációs törekvésekhez, és 1994-ben egyik alapítója lett a Közép-Magyarországi Regionális Egyetemi és Kutatóintézeti Szövetségnek (KREKSZ), illetve az 1995-ben hosszabb távon teljes szervezeti integrációt is célként megfogalmazó, bíróságon is bejegyzett Közép-Magyarországi Egyetemi és Főiskolai Egyesületnek (KMEFE). A tervezett — Gödöllő-központú — felsőoktatási integrációtól azt várja a JTIF, hogy főként a felsőfokú szakképzés területén program kihelyezésekkel bővítheti képzési kínálatát, és a Jászság jelenlegi és leendő szakembereinek esti, illetve levelező tagozatú képzést biztosíthat a közigazgatási és közgazdasági szakterületeken, valamint a tanító szakosok számára a tanári szakokon való zökkenőmentes továbbtanulás lehetőségét (vitt kredit pontok beszámításával).

A stratégiai céljai elérésében támaszkodni fog a főiskola a már ma is működő nemzetközi kapcsolataira, a testvérintézményei nyújtotta szakmai segítségre (a német Vechtai Főiskola, a francia Angers-i Pedagógiai Főiskola és az amerikai Buffaloi Egyetem együttműködésére).

Az intézmény adataira

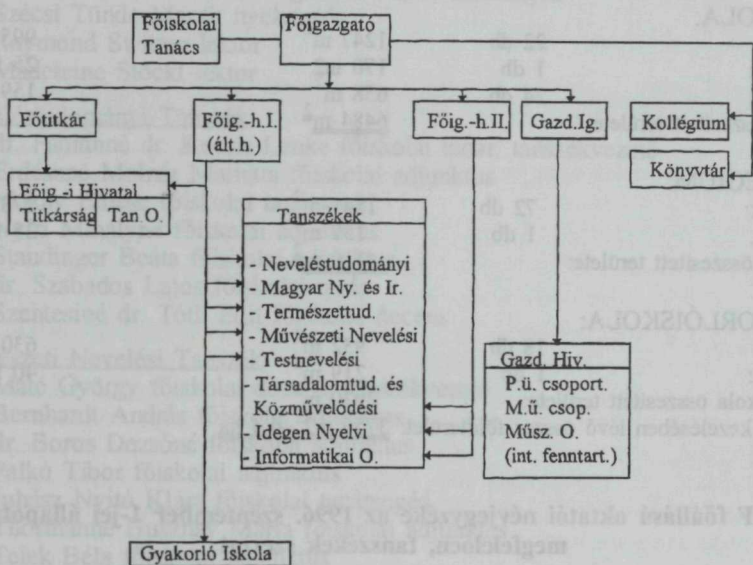
Igazgatók, főigazgatók: Pinkert Zsigmond (1917—21), Balázs Béla (1921—30), Móczár Miklós (1930—41), dr. Fiala Endre (1941—42), dr. Árpássy Gyula (1942—44), Berzátz László (1944—45), dr. Jantsky Béla (1945—48), Vaczek Béla (1948—49), Andrási Béla (1949—78), dr. Fábrián Zoltán (1978—86), dr. Nagy József (1986—94), dr. Benedek Sándor (1994—)

A középfokú iskola tanulói létszáma (1917—1958)

Tanév	Fő	Tanév	Fő	Tanév	Fő
1917/18	40	1932/33	173	1945/46	fiú 198
1918/19	58	1933/34	189		lány 183
				1946/47	fiú 178
1919/20	62	1934/35	175		lány 191
1920/21	104	1935/36	141	1947/48	376
1921/22	91	1936/37	122	1948/49	329
1922/23	75	1937/38	119	1949/50	231
1923/24	95	1938/39	135	1950/51	280
1925/26	64	1939/40	146	1951/52	290
1926/27	80	1940/41	161	1952/53	299
1928/29	101	1941/42	177	1953/54	311
1929/30	113	1942/43	163	1954/55	239
1930/31	180	1943/44	198	1955/56	186
1931/32	181	1944/45	fiú 148	1956/57	152
			lány 105	1957/58	132

Az intézmény szervezeti-irányítási struktúrája 1996-ban

**Hallgatói létszámok szakok és tagozat szerint
a stratégiai fejlesztési terv alapján**

Szakok	Nappali						Levelező				
	1990	1995	1996	1997	1998	2000	1990	1995	1996	1998	2000
Már működő szakok											
3 éves tanító	271	176	76	-	-	-	135	84	35	-	-
Tanító+id. ny. t.	10	132	99	53	-	-	-	-	-	-	-
Tanító+műv. szerv.	34	72	44	16	-	-	-	-	-	-	-
Tanító+könyvtár	32	35	22	12	-	-	-	-	30	25	-
Tanító+szoc. ped.	-	26	26	26	-	-	-	-	-	-	-
Másoddipl. tanító	-	-	-	-	-	-	26	55	22	30	60
4 éves (új típ.) tan.	-	166	350	520	690	650	-	-	-	40	40
Szociálpedagógus	-	21	61	90	120	100	-	-	30	75	100
Művelődésszervező	-	19	49	65	100	100	-	164	254	290	250
Könyvtáros	-	-	-	-	-	-	-	81	111	100	100
Műv. szerv.+könyvt.	-	34	34	50	50	50	-	-	-	-	-
Új képzési szakok											
Szociális munkás	-	-	-	-	50	-	-	-	-	-	50
Összesen	347	681	768	832	960	950	161	414	477	535	600
„0”-dik évfolyam	-	60	50	-	-	-	-	-	-	-	-
Felsőfokú szakképzés											
összesen	-	-	-	60	120	120	-	-	-	50	100
Mindösszesen	347	680	818	892	1080	1070	161	414	477	685	700
Szakirányú továbbképzés										50	100

A Jászberényi Tanítóképző Főiskola épületeinek, helyiségeinek adatai

FŐISKOLA:			
Tanterem:	22 db	1247 m ²	995 fő
Tornaterem:	1 db	170 m ²	25 fő
Tanszék:	24 db	658 m ²	159
Főiskola összesített területe:		<u>6484 m²</u>	
KOLLÉGIUM:			
Lakoszobák:	72 db	1541 m ²	278 fő
Tornaterem:	1 db	157 m ²	25 fő
Kollégium összesített területe:		<u>4119 m²</u>	
GYAKORLÓISKOLA:			
Tanterem:	18 db	932 m ²	630 fő
Tornaterem:	1 db	219 m ²	40 fő
Gyakorlóiskola összesített területe:		2920 m ²	
A főiskola kezelésében lévő összes földterület:		<u>3756 m² ~4,4 ha</u>	

A JTIF főállású oktatói névjegyzéke az 1996. szeptember 1-jei állapotnak megfelelően, tanszékek szerint

dr. Benedek Sándor főiskolai tanár, főigazgató
dr. Stanitz Károly főiskolai docens, főigazgató-helyettes
dr. Szabados Lajos főiskolai tanár, főigazgató-helyettes

Társadalomtudományi és Közművelődési Tanszék

1. dr. Benedek Sándor tanszékvezető
2. Antal György főiskolai adjunktus
3. Balla Ferenc főiskolai adjunktus
4. dr. Harmat Máriai főiskolai docens
5. dr. Kalmár Pál főiskolai docens
6. dr. T. Kiss Tamás főiskolai docens
7. dr. Pethő László főiskolai tanár
8. dr. Wirth István főiskolai docens

Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszék

9. dr. Notheisz János főiskolai docens, tanszékvezető
10. Horváthné Kispéter Zsuzsanna főiskolai docens
11. Kadosa Lászlóné főiskolai adjunktus
12. Szabóné Szakali Ágnes főiskolai adjunktus
13. Várszegi Tibor főiskolai adjunktus

Idegen Nyelvi és Irodalmi Tanszék

14. Szilágyiné dr. Hodosi Zsuzsa főiskolai docens, tanszékvezető
15. Deme Máriai főiskolai docens
16. Miklósné Kis Ildikó főiskolai adjunktus
17. Nagyné Paksi Margit nyelvtanár
18. Palla Lászlóné főiskolai adjunktus
19. dr. Stanitz Károly főiskolai docens

20. Stefán Ildikó főiskolai adjunktus
21. Sebestyénne Kereszthidi Ágnes főiskolai tanársegéd
22. Szécsi Tünde Margit nyelvtanár
23. Raymond Switzer lektor
24. Madeleine Stöckl lektor

Neveléstudományi Tanszék

25. dr. Fábián dr. Kocsis Lenke főiskolai tanár, tanszékvezető
26. Erdészne Molnár Marietta főiskolai adjunktus
27. Makay Emese főiskolai tanársegéd
28. Nyíri Mihályné főiskolai adjunktus
29. Staudinger Beáta főiskolai adjunktus
30. dr. Szabados Lajos főiskolai tanár
31. Szentésiné dr. Tóth Edit főiskolai docens

Művészeti Nevelési Tanszék

32. Máté György főiskolai docens, tanszékvezető
33. Bernhardt András főiskolai adjunktus
34. dr. Boros Dezsóné főiskolai adjunktus
35. Palkó Tibor főiskolai adjunktus
36. Juhász Nyitó Klára főiskolai tanársegéd
37. Thormanné Husznay Mária főiskolai adjunktus
38. Telek Béla főiskolai adjunktus

Testnevelési Tanszék

39. András György főiskolai docens, tanszékvezető
40. Huszárné Medve Mária főiskolai adjunktus
41. Sebőkne dr. Lóczi Márta főiskolai docens
42. Szóke Péter főiskolai adjunktus
43. Ugrin György főiskolai adjunktus

Természettudományi Tanszék

44. dr. Gedon László főiskolai docens
45. Galsi György főiskolai docens
46. Koczkáné Szécsi Zsuzsanna főiskolai adjunktus
47. Nagy János főiskolai docens
48. Váczi Gyula főiskolai adjunktus
49. dr. Wirth Lajos főiskolai docens

Informatikai Osztály

50. Kis Lajos főiskolai docens, osztályvezető
51. Soós Imre főiskolai adjunktus

Jegyzetek: 1. Dr. Szabó József ny. bankigazgató és Komáromy József helytörténetkutató: A jászberényi képző létesítésének eszméje. Közreadja Tóth János = Berényi Kármentő 1994/2 (8–9). — 2. Jászberényi Magyar kir. állami elemi népiskolai tanítóképző intézet értesítője 1918–30. Szerk.: Móczár Miklós. Továbbiakban: Értesítő 1918–30. JNkSz M. Levéltár. A Jászberényi M. kir. Lyceum és Tanítóképző iratai. Tantestületi jkv.-ek 1918. nov. 3., 1920. nov. 2., 1921. nov. 9. — 3. Értesítő 1928/30-as év. — 4. A Jászberényi M. kir. állami Lyceum és tanítóképző intézet értesítője 1939. Szerk.: Móczár Miklós, 1938/39. év. — 5. Jászberényi Tanítóképző Intézet Évkönyve 1959–65. Szerk.: Kopácsy Béla. — 6. Jászberényi Tanítóképző Intézet Évkönyve 1968–71. Szerk.: Kopácsy Béla, Fábián Zoltánné, Nagy József.

SZABÓ ISTVÁN

Politika, történelem és megélt történelem

Háttérvázlat a román–magyar alapszerződéshez

A legújabb kori vagy jelenkori történetírásnak egyik hátránya, hogy nincs ún. történeti távlat, mert az eseményeket átélők részesei magának a történelemnek. Ugyanakkor számos tanulsággal is szolgálhat, s szét lehet választani a múltra vonatkozóan is a politikát, a történelmet és a személyes élményeket. Más az, amit az újságok és egyéb médiák közölnek, megint más az, ami majd a történelemben bekerül, és az is, amit az emberek átélnek. Az alábbiakban ehhez szolgáltatunk adatokat, annak apropójából, hogy szomszéd államokkal alapszerződéseket kötöttünk, s ezek az alapszerződések többféleképpen magyarázhatók.

A szolnoki Damjanich János Múzeum Történeti Adattárában több olyan dokumentum, rögzített hanganyag található, amely a fentieket igazolja. Közülük most két, szemléletében alapvetően különböző, ám az alapszerződéseket nézetbeli különbözőségei ellenére sem hozsannázó kortárs dokumentum részletét idézzük.

Az egyik egy kiművelt emberfő: a környezet, a világ dolgaira még a hadifogság hosszú, négyesztendő időtartama alatt is állandóan figyelő, s a vele hasonló gondolkodású emberek véleményét is tükröző terjedelmes, szinte naponta vezetett fogságnaplóból kiemelt részlet. Kiderül belőle, hogy távolban, a világ másik felén, Távol-Keleten, Szibériában mi volt a vélemény, napi tapasztalatok alapján kialakult viszony a közös nyomorúságot elszenvedők esetében is román, szerb, horvát és cseh, illetve magyar hadifoglyok között.

A másik egy elemi iskolát végzett, politikára alig figyelő, az eseményeket idehaza, jöszereivel gyerekként megélt parasztember írása. Az itthoni lakosság románokhoz való magatartásformáira derít fényt lényegében ugyanabból az időszakból.

Az iskolázottságon, jártasabb, gördülékenyebb fogalmazáson kívül nem sok a szemléletbeli, hangulati különbség. Nézzük kortársként, hogyan élték meg ők egy válságos korszak eseményeit.

Naplórészletek Winter András 1919-beni feljegyzéseiből:

„1918. szeptember—október—november hónapokban a legzagyvább, ellentmondóbb híreket halljuk: Antant győzelem, a központi hatalmak előnyomulása, külön békék, fegyverszünet. Hírek jönnek az újabb harcokról, arról, hogy szovjet kormányok alakultak Bécsben és Budapesten, az olaszok Triesztig és Meránig nyomultak előre, a szerbek elérték a Duna vonalát, a japánok megszállták Kelet-Szibériát Irkuckig, angol, amerikai, olasz különítmények vannak a távol keleten, román, olasz és lengyel légiók,

és a cseh hadsereg az Uráltól Turkesztánig, s van archangelszki és volgai orosz front stb. A cseh információs iroda sajtója lát el bennünket ezekkel a mindenféle hírekkel, melyekből mi igaz, mi nem, megítélni nem tudjuk. Ha csak egy része is igaz annak, ami Magyarországra, Ausztriára, a frontunkra vonatkozik, akkor is nagy baj van hazánkban...

...X. 31. A táborunk őrségét nemcsak a csehek, hanem a román légionáriusok is ellátják. Főleg román testvéreiket őrzik, kiket kényszeríteni akarnak a légióba való belépésre. Ezért velük szigorúbban bánnak. Közben pedig csalogatják őket, agítálnak köztük, de egyelőre nem valami nagy sikerrel...

Oláh és osztrák színtársulat is alakult...

Már az V. és VI. hóban értesültünk egyes részletekben, azután a XI. hóban egyre másra kapjuk az igen gonosz híreket hazulról, melyekből borzasztóan zagyva, torz és kétségbeejtő képet tudunk csak alkotni. Törökország különbékét kötött, feltételek nélkül, Bulgária letette a fegyvert. Az olasz frontunk felbomlott, mert katonáink elhagyták helyüket és fegyveresen, rendetlen csoportokban özönlenek haza. Károly király elmenekült Bécsből Magyarországra, azután Svájcba. Kikiáltották a magyar köztársaságot, elnök Gr. Károlyi Mihály. A horvátok külön államot alakítanak a szlovén lakta osztrák résszel együttesen. A csehek maguknak követelik észak-nyugat és észak-kelet Felvidéket, a románok Erdélyt és a Tiszáig terjedő megyéket, a szerbek a Bánátra és Bácskára aspirálnak, s egyben a horvát területeket is maguknak követelik.

VÉGE MAGYARORSZÁGNAK.

...Mesterianu (Dr. Mester, Máramaros-Szigeti magyar ügyvédből átvedlett) román légió parancsnok éhezeti a román pleniket (foglyokat). Egy Szucsín nevű román nemzetiségű magyar honvédszázados azonban minden fenyegetés ellenére hű marad magyar katonai esküjéhez és őt követi a románok legnagyobb része. Mesterianu dühöng agitációs kudarcra miatt, sajnos azonban, hogy a körülmények a kezére játszanak, s így végül is ő lesz majd a győztes.

...1919. II. 19. Már két hete meghalt ugyan Szucsín százados, de a hóviharak miatt csak most lehetett eltemetni. Mesterianu és a román légionisták elől a kórházba bújt el, ott megkapta a tifuszt, meghalt. Nemcsak közvetlen baráti társasága és jobb ismerősei kísérték el utolsó földi útjára, hanem ott volt a fél tábor embere, főleg mi, magyarok, midnyájan... Szucsín sírjánál Bokros huszárezredes mondott beszédet, olyat, hogy azt nem lett volna jó hallani oroszoknak, csehnek vagy románoknak. A szokásos szertartást Kovács és Nagy L. végezte el...

...Szomorú karácsony estém volt, leveleket hosszú időn keresztül nem kaptam, a régi újságok hírei valósággal megbolondították a plenit. Különösen, mikor 1920-ban már biztosan tudtuk országunk feldarabolását, sőt értesültünk a különféle légiók bevonulásáról, a városok bombázásáról, a felszabadító, a megszálló, rendcsináló román, szerb és cseh csapatok rablóhadjáratairól...

...Húsvét után sorra megkezdte az angol, olasz, amerikai, cseh, román stb antant katonaság (a japán nem) a kivonulást Távol-Keletről, s a Vladivosztoki kikötőből sorra hazahajóztak. A csehek állampolgársági esküt követeltek a mi felvidéki származású magyarjainktól is, s ki eleget tett felhívásuknak, ment velük a „President Grant” nagy óceánjáró gőzösön haza. Magukkal vittek Triesztig néhány, még 1914—15-ben fogságba esett, vagy igazán koros vagy súlyos százalékú invalidus magyart és osztrák plénit is...

...A román és jugoszláv (délszláv) új államalakulat is toborozta bármilyen nemzetiségű, de az ő területére illetékes új polgárait hazaszállításra.”

Ugyanerről az időszakról az ez idő tájt még nem katonaköteles, az eseményeket itthon átélő idős Danyi István besenyszögi gazdálkodó az alábbiakat jegyezte fel kéziratosa önéletírásában:

„... Tizenkét éves voltam.

1914-ben kiűtött az első világháború. Már mindenki aratáshoz készült, amikor sorozatosan jöttek a behívók. Folyt a háború, növekedett a nélkülözés.

1918 őszén a legöregebb néném férje hazajött szabadságra és amikor letelt — mivel még akkor nem volt semmi más jármű — a szolnoki állomásra én vittem be lovaskocsival. Mikor a városba értünk, nagyon nagy rendellenességet észleltünk. Nem mondtunk egymásnak semmit, míg be nem értünk az állomásra. Csak ott, egymásra nézve mondott annyit a sógorom, hogy megérdeklődi: megy-e a pesti vonat? Mivel kielégítő választ nem adtak, visszajött és közölte: ő is visszajön velem.

Ekkor odajött egy vasutas és mondta: nem tudjuk, hogy kiűtött a forradalom? Hogy a katonák otthagyták a frontot?

Ekkor novemberi este, tíz óra volt.

A sógorom levette a huszár mentét és azt mondta, hogy gyerünk el gyorsan a városból!

Éjfél után egy óra volt, mikor haza értünk.

Másnap már mindenki azt beszélte, hogy jönnek a katonák haza, végleg felbomlott a front, mert Zita királyné elárulta a frontot. Jöttek a katonák, ki civilben, ki katona ruhában.

Idehaza is kezdett a rend bizonytalanabb lenni. Az emberek kezdtek pártoskodni, földreformról és új kormányalakításról beszélni. Több helyen gyűléseket tartottak. Mi, mint fiatal suhancok, esténként többnyire a faluban sétálgattunk. Feltűnt a gyakori gyülekezés és be-bementünk hallgatózni. A legsűrűbben a régi Katholikus Olvasókörben volt a gyülekezés, amit még a kisparasztok szerveztek. Ezen kívül volt még egy kör, amit a munkások alakítottak, azt a nevet is kapták, hogy „Munkásotthon”. Ez ugyanabban az utcában volt, ahol a Katholikus Olvasókör. Abban az időben szépen meg is férték egymás mellett, mert ha jött egy rendelkezés a szolgabírótól, akkor összeültek a két körből és azt közösen megbeszélték, ha az közösségi érdek volt.

Mi, fiatalok, mindig megjelentünk hallgatózni, de hivatalosak nem voltunk. Csak kíváncsiak.

Ekkor kezdett alakulni a köztársaság. De nem bírt lábra kapni, mert túl a Dunán Horthyék hadsereget toboroztak. Romániában pedig emigránsok egyezkedtek a román kormánnyal, hogy szállják meg Magyarországot. Ezek mind létrejöttek és 1919 nyarán már itt is voltak nálunk.

Ekkor következett a kérdőre vonás.

Mert a román hadsereg mikor Nagykorú és Szóró-Pusztá felől a községhez közeledett, az új városrészről rájuk lövöldöztek. Erre fel mikor a községbe értek, az embereket összeszedték, többeket megkínóztak és lelőttek. A volt csendőrlaktanyában pincehelyiség volt és oda húzódtak az emberek. Kézigránátot dobtak közéjük. Több ember meghalt. Légvonalban ehhez nem nagy távolságban laktunk, de mi ezt a robbanást elkerültük, mert a bejövetel napján délelőtt kimenekültünk, a községtől nyolc kilométerre egy tanyai ismerőshöz, két igáskocsin. Minden kocsin egy-egy család,

családonként tíz-tíz személy. Délig ott voltunk, de nem voltunk ott sem biztonságban. A két apa úgy határozott, hogy visszajövünk. Mikor visszafelé jöttünk, találkoztunk az első járőrökkel. A községtől úgy négy-ötszáz méterre. Személyi bántalmaink nem voltak, de ami olyasmi volt, azt elszedték. A legkisebb öcsém hat hónapos volt és az édesanyám dunnába takarta. Még azt is kirázták a dunnából.

Ekkor már beértünk a Nagy József-féle tanyába. Itt már tele volt román katonával a tanya. Csak az volt a szerencsénk, hogy ide a családi ház közel volt. Hazaérve, az udvarban is igen sok katonát találtunk. Ekkor éjjel igen rossz éjszakánk volt: többféle női sikoltozásokat lehetett hallani.

Másnap engem befogattak a saját kocsinkba és elhajtottak a piactérre. Ott már többen voltak. Déltájjig ott voltunk. Nem volt szabad odajönni senkinek, se nekünk nem lehetett elhagyni a kocsikat. Délután jött egy román lovas és azt kiabálta, hogy gyerünk utána. Ő ment elől, a tolmács utánunk. Azt mondta a tolmács, hogy ha valaki másfelé menne, azonnal lelövi. Ekkor már estefelé volt az idő. Odaértünk a szolnoki útban lévő Hasznos István tanyájára, egy harminc méteres herekazalhoz. Felküldtek a tetejére bennünket és hányni kellett lefelé a herét. Ott már sokan voltunk, vegyesen a katonasággal. Nagy része tűzérési volt, ahogy az idősebbek mondták. Én akkor még csak tizenhét éves voltam. A nagy herekazalnak éjfél felé már csak a fele volt meg. Ekkor minket sorbaállítottak és a kocsikat tele kellett hányni herével. És kiabált megint a román és indult majdnem vágásban a fekete hídnak, ami a Kovácsi rétnek vezet. A kőtelki útnál eltérve, Kőtelek-Tizsasüly-, és Tiszaroffnál volt a Tiszán egy ladikokból csinált ideiglenes híd. Ott mentünk át a Tiszán Tiszaroffra. Ekkor kezdett virradni.

Amikor beesteledett, megint húzd-fogdot kezdtek kiabálni és indultunk a keskeny hídnak. Nekem úgy tűnt fel, a Tisza mintha sokkal szélesebb lett volna, mint máskor. De átértünk. A Tisza-gáton visszafelé jöve az egyik kocsis mellé hajtott és lehempereedett kocsisul együtt. Igen sötét volt, egész éjjel jöttünk. De hol? Merre? Nem tudtam tájékozódni. Mert sokan voltunk.

Mikor megvirradt, egy szép, meg nem szakadt sor búzacsomó között álltunk meg. Ekkor már tudtam, hogy Zagyvarékas alatt, Csanádoson voltunk. Itt letáboroztunk és egészen másnap estig ott voltunk.

Harmadik nap este elindultunk Budapest felé. Ekkor már együtt voltunk azokkal a tüzérekkel, akikkel Palotáson, Hasznos-nál találkoztunk.

A legközelebbi megállás Abony és Cegléd között volt. Az országúthoz közel, a baloldalon volt egy nagydarab legelő, ezzel a területtel szemben az országút jobb oldalán mi is letáboroztunk. A nevezett útnak a bal oldalán, a gyepterületen láttam egy nagy vegyes csoportot: katonaságot civilekkel együtt. Nők is voltak. És egy garmadába hányt fegyverek. Ekkor kérdeztem a miközöttünk lévő Csajbók Imre és Bottyán Menyhért bácsiékat, hogy ezek kik és mik? Imre bácsi annyit mondott, hogy van már azoknak fiam elég bajuk! Nem értettem egészen és kérdeztem Mengyi bácsit. Ő már többet magyarázott. Azt mondja: ezek vereskatonák, amiért bejöttek a románok. Akkor kezdtem érteni, hogy nekem is miért kellett ott lenni.

Innen már csendben húzódtunk Pest felé.

Mikor Kecskemétre értünk, minket, ötünket behajtottak a laktanyába. Ott voltunk egy pár nap. Aztán papirt adtak, hogy gyerünk hazafelé! Nagyon örültek az emberek. Egy tiszántúli nem nagyon. De neki lett igaza, mert a papir csak addig tartott, amíg az első csapattal nem találkoztunk. Mihelyt az első csapattal találkoztunk, azonnal széttépték a papirt és kettőt közülünk visszahajtottak, mi pedig bizonytalanul elindultunk.

Ekkorára beesteledett. Egy dűlőúton bementünk és egy tanyában húzódtunk meg reggelig. De mikor odaértünk a tanyához, majdnem megjártuk, mert a szomszéd tanyákból rozscséplő botokkal jöttek ránk. Azt hitték, hogy románok kocsijai zörögnek. Ekkor elbeszélgettünk és azt javasolták, hogy ne az országúton menjünk. És így, dűlőről dűlőre mentünk a szőlők között. Igen lassan haladtunk előre. Majd hosszú utakat megtéve Abony alá értünk. Itt se mertünk a városba bemenni; kerülő utakon haladtunk Szolnok felé.

Szolnokon — mivel ismerték az emberek a tájat — már jobban haladtunk. Mivel azonban a Zagyva-híd, a kocsijáró meg volt rongálva, a vashídnál kellett átjönni. Így jöttünk haza.

Mikor haza értem három hétre, elég nagy öröme volt a szüleimnek, mert addig semmit nem tudtak rólam abban a zavaros helyzetben. Odahaza igen sok embert találtam az udvarban. Igen be voltak telepedve. Vagy harminc darab lóval. Ekkor már csépeltek a régi malomudvar mellett. Mivel az apámnak közel voltak a búzacsomói, ezért könnyen hozzáfértek. Mintegy hatvan mázsát csépeltek és vittek el. Mivel már idehaza voltam, odahajtottak a cséplőgéphez dolgozni. Egy cibakért egy napra. Ezt kaptuk.

Mivel az úttest mellett dolgoztunk, cséveltünk, ki-kimentünk az útra. És akkor jött arra egy kislány egy szatyor piros almával. Ez a kislány már előzőleg is felhívta a figyelmemet. Mint ismerőstől, kértem tőle almát. Mivel olyan piros volt az alma, mint a ruhája, ezért minden nap vártam, hogy jön-e már az almával. A cséplésnek vége lett és a románok is kihúzódtak az országból. Csak az Ántánt csapatok maradtak...”

Tegyünk még e közlésekhez valamit.

Amikor az ezerkilencszáz ötvenes-hatvanas évek táján — az 1956 utáni határszabadtítás után nagy lett a barátság a román és magyar népek között — (Debrecenben 1958-ban a Bocskai téren leleplezték Kocsis András román hősi emlékművét, melynek feliratán az olvasható, hogy a „... város felszabadulásáért hősi halált halt román harcosok emlékére állította hálás kegyelettel Debrecen város Tanácsának Végrehajtó Bizottsága”) — Szolnokon is nekibuzdultak. Hiszen az adatok szerint többszáz román katona vesztette életét a Tisza-menti harcokban. Megérdemelnek hát itt is egy emlékművet.

Csakhogy voltak olyanok is, akiknek nem szalajtott az emlékezetük. Akik a Tiszába belőtt román katonákról azt is tudták, hogy a románok a háborúból való kiugrásuk után — miként azt a keleti hadviselési szisztéma jó egy ezredéve gyakorolta, előőrsei, céltáblái lehettek csupán a fő seregnek — azért lettek mártirokká, mert elérvén „Nagyrománia” határát, vagyis Szolnoknál a Tisza vonalát, nem voltak hajlandók tovább harcolni. A parancsmegtagadás miatt azonban golyó járt.

Ezeket felidézve elmaradt a szolnoki román hősi emlékmű felállítása. Mert ezekre a tényekre nemcsak egy-két ember, de a megyében nagyon sok kortárs is emlékezett még. Olyanok, akik talán ma is tamáskodva olvassák a magyar—román alapszerződésről szóló híradásokat.

KALIVODA BÉLA

Egy álom végre megvalósult

Tanulmány a Körös–Maros Nemzeti Parkról

A Dél-Tiszántúl természeti kincseinek nemzeti parkként való megőrzése több évtizedes, folyamatosan fejlesztett elképzelése a magyar természetvédelemnek. Ez az álom most valóra vált. A környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter 3/1997-es rendeletével létrehozta hazánk hetedik nemzeti parkját.

A Körösök és a Maros ártéri erdői, gyepei, a holtágak vízivilága alkotja az értékek egyik fő csoportját. A csendes vizek lakói között megtaláljuk az Európai Vörös Könyves sulymot (*Trapa natans*) vagy az ugyancsak ezen a szomorú listán szereplő sárgás szitakötőt (*Gomphus flavipes*) és vidrát (*Lutra lutra*) is.

A másik kiemelt élőhelyegyüttes a nagy kiterjedésű pusztákhoz kötődik, ahol a sziki mocsaraktól a sziki tölgyesekig számos ritka társulás fordul elő. A növények közül több faj hazánkban csak az új nemzeti park területén él. Ilyen például az erdélyi hérics (*Adonis transsylvanica*), a bókoló zsálya (*Salvia nutans*) a földbentermő here (*Trifolium subterraneum*). Szintén e táj egyedülálló természeti képéhez tartoznak az ország legnagyobb vetővirág (*Sternbergia colchiciflora*) és őszi csillagvirág (*Scilla autumnalis*) állományai, amelyek az előző fajokkal együtt, mint posztglaciális reliktumok, a jégkorszakokat követő kontinentális sztyeppek, s ezzel talán hazánk utolsó természetes vegetációjának világát idézik. Nem hagyható említés nélkül a sziki lórom (*Rumex pseudonatronatus*), amelyet hazánk kiemelkedő flóra-kutatója, Borbás Vince a világon elsőként Bélmegyerről írt le.

A növények mellett az állatok között is nem egy ritkaság megtalálható, mint például a csak a '60-as években megtalált és 1972-ben leírt, Békés megyében felfedezett dobozi pikkelyes csiga (*Hygromia kovacsi*), a bánáti csiga (*Helicigona banatica*) és a nagy szikibagoly (*Gortyna borelii* ssp. *lunata*) legerősebb magyarországi populációi, az erdőssztyep-tölgyesekre oly jellemző magyar tavaszi fésűsbagoly (*Dioszeghyana* [=*Orthosia*] *schmidtii*), a sztyepplepké (*Catopta thrips*) talán utolsó életképes populációja, a kiemelkedő természeti értékű túzok (*Otis tarda*) hazai állományának gerince, vagy a földikutya (*Spalax leucodon* NORDMANN, 1840), amely annyira jellemző állata volt a hajdani pusztáknak, hogy Nehring 1898-ban — *Splax hungaricus* néven — mezőhegyesi példányok alapján közölte leírását (megjegyzem, hogy magyarországi felismerhető említései már sokkal korábbról, a XVI. sz. közepétől fellelhetőek)¹. Jelentős természeti értékei, emlékei mellett a dél-tiszántúli térség ma is fontos szerepet tölt be a kelet-mediterrán térség felől megjelenő fajok magyarországi megtelepedésében, amit bizonyít a nemzeti parkhoz tartozó terület déli, keleti határáról származó több rovarfajnak első hazai észlelése.²

Az alföldi süllyedéken folyamatosan medrüket változtató vizek látványos

felszínalakítási tevékenységének nyomaival átszótt dél-tiszántúli táj, sajátos — különösen pontusi-pannon endemikus elemekben gazdag — növény- és állatvilágával messzemenően kielégíti egy magyarországi nemzeti parkkal szembeni követelményeket, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy az Európai Nemzeti Parkok Szövetsége már 1995 őszén felvette tagjai sorába a Körös—Maros Nemzeti Park jogelődjét.

A Nemzeti Park megalapításának előzményei

Az országban elsők között nyilvánították védetté a Dél-Tiszántúl legkiemelkedőbb természeti értékeit — például az erdélyi héricset, a tűzokot, vagy a védett területek közül a Kardoskúti-Fehértavat —, amelyben dr. Sterbetz Istvánnak volt úttörő szerepe. Szinte ezzel egyidőben, már a 70-es években felvetődött egy Körösvidéki Nemzeti Park létrehozásának a gondolata, majd számos szakmai vita és előtanulmány után 1986-ban elkészült az első megvalósítási tanulmány³. Ezt rövidesen követette egy továbbfejlesztett, a Maros-ártérrel bővített változat, amelyet dr. Molnár Gyula, Réthy Zsigmond, dr. Sipos András, Szabó András és dr. Tóth Albert neve fémjelez⁴. Ebben az időszakban az OKTH vezetése még — a Békés megyei párt- és állami vezetők kezdeményezésére alapozva — a leginkább indokoltnak e nemzeti park létrehozását tartotta⁵.

Ezután, a külső feltételek megváltozása miatt a terv néhány évre asztalfiókba került. Az események 1991-től gyorsultak fel. Ekkor született meg az Alföld egyes területeinek környezetvédelmi és tájhasznosításáról szóló országgyűlési határozat, amely a harmadik alföldi nemzeti park létrehozását írja elő a Körösvidéken, a Körös—Maros közén. 1993-ban a kormány határozatot hozott Békés megye mint hátrányos helyzetű térség területfejlesztési feladatairól. A kormányhatározat a Körös—Maros Nemzeti Park szakmai-szervezeti felépítését előkészítő Természetvédelmi Igazgatóság megalakításáról rendelkezik, határidőként 1994. június 30-át jelölve meg. Dr. Tardy János, a Természetvédelmi Hivatal helyettes államtitkárának hathatós közreműködésével — a jogszabályalkotás következő lépcsőjeként — a környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter a 16/1994. (V. 13.) KTM rendeletben, 1994. május 21-i időponttal létrehozta a Körös—Maros Vidéki Természetvédelmi Igazgatóságot.

Ez idő alatt, az elmúlt másfél évtized kutatásait, előtanulmányait, állásfoglalásait felhasználva, 1994 márciusában elkészült a Körös—Maros Vidéki Természetvédelmi Igazgatóság megvalósítási koncepciója⁶. A környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter döntése alapján megalakuló igazgatóság a fenti program gyakorlati végrehajtásán dolgozott a következő időszakban. Másfél év megfeszített munkájának eredményeként 1996 elejére megteremtődtek a Körös—Maros Nemzeti Park megalakulásának feltételei.

Az Európai Nemzeti Parkok Szövetségének (FNNPE⁷) küldöttsége helyszíni bejáráson vizsgálta az Igazgatóság helyzetét. A delegáció kedvező tapasztalatai alapján az FNNP közgyűlés 1995. szeptember 9-én egyhangú szavazással vette fel az Igazgatóságot a tagjai sorába. Emellett elkészült a Körös—Maros Nemzeti Park részletes megvalósítási koncepciója⁸ (Tirják L. /szerk./ 1995), amelynek alapján megindulhatott a nemzeti parkká nyilvánítás minisztériumi egyeztetése. Ennek eredményeként, a környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter a 3/1997. (I.8.) KTM rendeletben, 1997.

január 16-i időponttal megalakította az ország hetedik nemzeti parkját — a Körös—Maros Nemzeti Parkot.

A nemzeti park a már védett területi egységek beépítésével jött létre 42636 hektáron. Jellege mozaikos, ez a forma ugyan nem szokványos, de hazai létjogosultságát az immár több mint húsz éve sikeresen működő Kiskunsági Nemzeti Park példája meggyőzően bizonyítja.

A Nemzeti Park szakmai koncepciója

A Körös—Maros Nemzeti Park célja, hogy megőrizze a Bihari-, Béli- és Zarándi-hegységek lábától a Tiszáig húzódó egyedi arculatú táj magyarországi részének mozaikosan fennmaradt természeti értékeit, a Körösök és a Maros vízrendszerének holtágival, az azokhoz szervesen kapcsolódó ártéri erdőkkel és gyepekkel, a valamikori Nagy- és Kis-Sárrét ősmocsarainak maradványaival, az Alföldre oly jellemző szikes pusztákkal és a térség hajdani természeti képét őrző erdőssztyepek, löszgyepek ma már kiemelkedő természeti értékű fragmentumaival együtt az utókor számára is, és azonos elvek alapján kezelje ezeknek az ezerszállal összefüggő területeknek a táji egységét.

A Körösökhöz és a Maroshoz kapcsolódó, illetve a Körös—Maros közén található védett és nem védett természeti értékek együttes kezelését alapvetően az indokolja, hogy a két folyó vízrendszeréhez kötődő állat- és növényvilág napjainkban is szerves egységet alkot. Ez nem véletlen, hiszen ha megvizsgáljuk a földtörténeti korok felszínfejlődési folyamatait, megállapíthatjuk, hogy a Maros jóval északabbra, míg a Körösök jóval délebbre is elkalandoztak néhány tízezer évvel ezelőtt.

A területet három oldalról olyan jelentős víztestek határolják, mint a Maros, a Tisza és a Körösök, illetve alig több mint egy évszázaddal ezelőttig az északi részen a Kárpát-medence legnagyobb mocsárvidéke, a Sárrétek. A teresztris fajok esetében a térség északi, nyugati és kisebb mértékben déli lezártága, ugyanakkor a keleti oldalnak viszonylagos nyitottsága az Erdélyi-medencével való kapcsolatok előtérbe kerülésének kedvezett. A vízhez kötődő fajok esetében is a tőlünk keletre fekvő területekkel való kapcsolatot tekinthetjük meghatározónak, amit a Körösök és a Maros kelet—nyugati irányú lefutása alapvetően predesztinál. Mindez olyan egyedi arculatú élővilág kialakulásának kedvezett, amelyet a kontinentális, ponto-mediterrán elemek viszonylag nagyobb aránya, a posztglaciális melegkori reliktumok és az erdélyi medencével közös endemizmusok előfordulása jellemez.

A Körös—Maros Nemzeti Park fogalomkörben gondolkodva, természetföldrajzi és tájtörténeti megközelítéssel egy mozaikos szerkezetű nemzeti park kialakítása jelentette a szakmailag megalapozott koncepciót, hét törzsterületi egységgel. Ezek a Kis-Sárrét, a Dévaványa-Ecsegi szikes puszták, a Kígyósi puszták, a Körös-ártér, a Kardoskúti Fehértó, a Csanádi puszták és löszgyepek és a Maros-ártér.

Az új természetvédelmi egység a „természetvédelmi területen kívüli” bioszféravédelem gyakorlati kidolgozásában és alkalmazásában kulcsszerepet fog hazánkban betölteni, hiszen az intenzív mezőgazdasági művelési formák (szántó, intenzív legelő) általános és nagy kiterjedésű jelenléte, illetve sok helyen kizárólagossága, az ökológiai folyosórendszer aktív természetvédelmi kezelését a közeljövőben elkerülhetlenné teszi a térségben.

Összefoglalva megállapítható, hogy a Körös—Maros Nemzeti Park létrehozása szakmailag indokolt, a földrajzi egységekhez kedvezően idomul, és a koncentrált kiterjedésű működési terület az állami természetvédelmi feladatok ellátását hosszú távon és megnyugtatóan biztosítja az Alföldön.

A térség földrajzi jellemzői

A Nemzeti Park a Tiszántúl déli részében helyezkedik el. Alapkonceptiójában a természetes tájlemekhez illeszkedik, lefedve három középtáj kilenc kistáját⁹, bár határait a közigazgatási határok szükségszerűen módosítják.

A Dévaványai-sík 82—84 m közti tszf-i magasságú tökéletes síkság, a hajdani Nagy-Sárrét délnyugati pereme. Földtani adottságaira jellemző, hogy a felszínt ártéri, mocsári agyag, lösziszap, illetve elszikesedett infúziós lösz fedi. A kistáj a pleisztocén eleje óta dinamikusán süllyedő medence, 2—10 m mélységben általánosan elterjedt folyóvízi eredetű üledékekkel. Éghajlata mérsékelt meleg, száraz, igen jelentős vízhiánnyal. Jelentősebb vizei a Berettyó, illetve a Hortobágy-Berettyó és az azokat összekötő csatornák. A talajvíz a sűrű csatornahálózat hatására elég mélyen található, általánosan nátrium-hidrogénkarbonátos típusú. Jellemző talajtípusai a réti szolonyec (17%), sztyepesedő réti szolonyec (32%), szolonyeces réti (14%) és réti (37%) talajok, amelyek viszonylag nagy kiterjedésű egységeket alkotnak. A kistáj két tájtípusra osztható. Északi és nyugati pereme alacsony fekvésű ártéri síkság, uralkodóan szántóföldi kultúrákkal, köztük a nedves és kiszáradt árterek társulásainak maradványaival. A középső terület valamivel magasabb fekvésű, nagy kiterjedésű szikes pusztákkal.

A Kis-Sárrét a Sebes-Körös hordalékkúpjának déli lábánál elhelyezkedő, 85—95 m közti tszf-i magasságú, döntően alacsonyártéri síkság, amelyen az óholocénban nagy kiterjedésű mocsárvidék képződött. Ennek megfelelően a főként folyóvízi üledék eredetű alapkőzetre jelentős ártéri és mocsári üledékrétegek rakódtak. A Nagy-Sárrétről idősebb mocsárvidék központja Vésztő térségében volt, amely erősen szennyeződéserzékeny. Éghajlata mérsékelt meleg, száraz, északkeleti részén mérsékelt száraz, vízhiányos. A terület döntő része a Sebes-Körös vízgyűjtő területéhez tartozik, amely a kistáj legjelentősebb folyója. A hajdani mocsarak helyén az állóvizet csak a Bihar-ugra környéki halastavak képviselik, illetve itt találhatóak az utolsó mocsármaradványok is. Ma a talajvíz 2—4 m-es mélységben található, nem jelentős mennyiségű, Zsadánytól keletre kalcium-magnézium-hidrogénkarbonátos, nyugatra nátriumos típusok az uralkodóak. Valamennyi talajtípusa vízhatás alatt képződött. Jelentős a szikes (44%) és számottevő a lecsapolt síkláp (14%) talajok kiterjedése. A tájképet alapvetően a mezőgazdasági kultúrák határozzák meg, de jelentősek a természetes társulások fennmaradt foltjai is. A kistáj déli része holtmedrekkel szabdaltszerűen alacsony ártéri síkság igen szép ligeterdő maradványokkal.

A Körösmenti-sík a Kis-Sárréthez folytonos átmenettel csatlakozó alacsony ártéri síkság 83—90 m közti tszf-i magassággal, hasonló földtani és éghajlati adottságokkal. A kistáj területét számos jelentős vízfolyás érinti — a Fehér-, Fekete-, Sebes-, Kettős- és Hármaskörös, a Berettyó és a Hortobágy-Berettyó torkolati szakaszai, valamint számos jelentős csatorna — mégis száraz, vízhiányos területek minősül. A talajvíz átlagosan 2—4 m-es mélységben lelhető fel, kémiai jellege sűrű foltokban váltakozó.

Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság illetékességi területe

1. Kis-Sárrét
2. Bélmegyeri Fás-pusztá
3. Mágor-pusztá
4. Déványai-Ecsegi puszták
5. Kigyósi pusztá
6. Körös-ártér
7. Cserebökényi pusztá
8. Kardoskúti fehértó
9. Csanádi puszták
10. Maros-ártér

■ A Nemzeti Park törzsterületei
 ■ A törzsterületek bővítései

Talajai zömében a víz hatására képződtek, jelentősek (49%) a kiterjedt szikesek. A táj alapvetően holtmedrekkel és csatornákkal sűrűn behálózott, mentesített alacsony ártéri síksággént jellemezhető, ahol a meghatározó kiterjedésű szántóföldi hasznosítású területeket, főként a hullámtereken, természetszerű élőhelyek tagolják.

A Békési-hát 85—105 m közti tszf-i magasságú, döntően alacsony ármentes síkság, a Maros-hordalékkúp magyarországi részének központi, illetve északi szárnya. A kistáj felszínközeli üledékeit pleisztocén végi—holocén kori infúziós lösz, lösziszap borítja. A hordalékkúpnak jelentős kavics, homok- és mélységi vízkészletei vannak. Domborzati és földtani adottságai kedvező feltételeket teremtenek a növénytermesztéshez. Éghajlata meleg, délkelet—északnyugat irányban haladva egyre szárazabb. Állandó vizű vízfolyásai, természetes állóvizei nincsenek. A talajvíz átlagos mélysége 2—4 m, kémiai jellege változatos. A löszös talajképző kőzetű tájat 99%-ban csernozjom talajtípusok borítják. A kedvező talajtani adottságok következtében a tájat alapvetően a kultúrpuszta képe uralja, területének több mint 85%-a szántó, viszont a köztük fennmaradt természetes társulás fragmentumok — mint a hajdani erdőpuszták utolsó maradványai — kimagasló természeti értéket képviselnek.

A Csanádi-hát a békésinek szerves folytatása attól délre, 97—104 m közti tszf-i magasságú, lösziszappal fedett alacsony ármentes síkság, amely enyhén D-DNy-nak lejt. A felszínen a partidűne-vonulatok, az északnyugat—délkeleti tengelyű egykori folyóágak, fattyúágak gazdag formaegyüttest alkotnak. Éghajlata meleg, száraz, jelentős vízhiánnyal. Természetes eredetű és hajdan jelentősebb vízfolyásai a vízrendezések hatására degradálódtak, kiszáradtak, a jelenlegi vízjogi egyezmény alapján a terület vízhálózatába juttatott vízmennyiség nagyságrenddel kisebb a szükségesnél. Állandó vizű vízfolyás, illetve állóvíz a kistájon nincs. A talajvíz mélysége 2—4 m, mennyisége a felszín hordalékkúp jellege miatt tetemes, kémiai jellegét illetően zömmel nátrium-kalcium-hidrogénkarbonátos, meglepően alacsony keménységgel. A löszös talajképző kőzetű tájat zömében igen jó minőségű csernozjom talajok borítják. A nagy lösz-felszínbe zártan, Battonyától EK-re, hordalékkúpok közé zárt, gyenge lefolyású, ártéri síkság jellegű terület is található, a mélyben sós réti csernozjom talajjal. A kedvező talajtani adottságok révén a tájat alapvetően a kultúrpuszta képe uralja, területének közel 90%-a szántó, viszont a köztük fennmaradt természetes társulás fragmentumok, különösen a löszgyepek nagy természeti értéket képviselnek.

A Békési-sík a Körösmenti-sík és a Békési-hát közé ékelődő, 83—92 m közti tszf-i magasságú, alacsony ármentes síkság jellegű kistáj. A jelentősebb mennyiségű szénhidrogén készleteket tartalmazó pliocén-pannóniai aljzatra változatos felszínközeli pleisztocén-holocén üledéksor települt. A felszíni infúziós löszös, ártéri iszapos, agyagos üledékek a marosi illetve a körösi hordalékkúpok peremi zónájához tartoznak, azok közén rakódtak le. A mérsékelt meleg és meleg öv határán elterülő kistáj, amelynek különösen az északnyugati része száraz, erős vízhiánnyal. A Körösök vízrendszeréhez tartozó területen jelenleg csak néhány jelentősebb csatorna, illetve holtág és halastó található. A talajvíz szintje átlagosan 4 m körüli mélységben van, de mennyisége nem jelentős, változatos kémiai jellegű, de uralkodó típus a nátrium-hidrogén-karbonátos. A nagy kiterjedésű kistáját alapvetően a kedvező mezőgazdasági adottságú, csernozjom talajtípusok jellemzik, emellett 18%-ban a szikesek is előfordulnak. A kistáj központi, mészlepedékes csernozjommal borított medencesíkán szinte egyeduralkodó a szántóföldi hasznosítás. A többi területre is a kultúrpuszta jellemző, de azokon azért — különösen a Szarvastól délkeletre eső gyenge lefolyású ártéri területen — igen szép, természetes jellegű, szikes pusztai gyepek maradtak fenn.

A Csongrádi-sík 80—101 m közötti tszf-i magasságú, enyhén a Tisza-völgy irányába lejtő, a Maros hordalékkúphoz folytonos átmenettel kapcsolódó alacsony ármentes síkság. A szénhidrogén készleteket tartalmazó pliocén fekére agyagos, iszapos üledékek települtek, amelyeket keletről nyugatra vastagodó infúziós lösztakaró fed. A terület éghajlata meleg, száraz, erősen vízhiányos. A kistáj zömében a Tisza-, de kisebb északi része a Hármaskörös-, dél ötöde a Maros vízgyűjtőterületéhez tartozik. A kistáj egyetlen víztere sem tekinthető állandó vízűnek. Az átlagosan 4 m körüli szintű talajvíz mennyisége jelentéktelen, kémiai jellege igen változatos. A területnek jelentős hévíz készlete van, bár a túlzott kitermelés miatt a vízhozamuk, hőmérsékletük csökkenő tendenciát mutat. A kistáj talajtakarója viszonylag változatos, bár felületének 80%-át csernozjom típusok adják, a fennmaradó rész pedig szinte teljes egészében a szikes talajok közé sorolható. A talajadottságok következtében ezen a kistájon is a szántó-földi kultúrák határozzák meg a táj arculatát, de a közéjük ékelődő gyenge lefolyású, elszikesedett ártéri területeken tájképi- és természeti értékekben gazdag puszták maradtak fenn.

A Körösszög 80—96 m közötti tszf-i magasságú, a Maros hordalékkúptól a Hármaskörös irányába enyhén lejtő, alacsony ármentes síkság, amelynek felszínét morotvák, elhagyott folyómedrek sűrű hálózata tagolja. Szerkezeti-morfológiai szempontból a kistáj két részre tagolható. Az első egy holocén süllyedék, amelyen a Körös völgyrendszere és fiatalkori öntései találhatók, a második egy idősebb, pleisztocén végi peremvidék a Veker és a Maros régi mederrendszerének feltöltéseivel. Meleg, szélsőségesen száraz és vízhiányos terület. Számtottéví folyóvízként csak a tájhatárt képező Hármaskörös és Kurca érdemelnek említést, figyelemre méltóak viszont a területen a Körös levágott kanyarulatai, valamint a békésszentandrási és a bökényi duzzasztók bögéi. A jelentéktelen mennyiségű talajvíz szintje általában 4 m alatti, kémiai jellegét tekintve zömmel kalcium-magnézium-hidrokarbonátos. A kistájat löszös üledékeken kialakult réti csernozjomok, illetve azok mélyben sós változatai uralják 70%-os részarányal. Az ugyancsak löszös anyagon kialakult szikesek az összterület 13%-át borítják. A fennmaradó 17%-ot a Körös árterének üledékén képződött réti talajok foglalják el. A terület hasznosítást és a tájképet is alapvetően a talajadottságok határozzák meg. Ennek megfelelően a csernozjomokon kialakult szántók között fennmaradt szép szikes puszták, a Hármaskörös hullámterén magasfüvű kaszálók és ligeterdők tagolják a tájképet.

A Marosszög 78—88 m közötti tszf-i magasságú ártéri szintű síkság, amelyet kisebb ármentes szigetek tarkítanak. Az igen vastag pannóniai üledékeken 200—400 m-es, döntően folyóvízi eredetű pleisztocén rétegek települtek. Ezek fedője, az infúziós lösszel borított magaslatok kivételével, holocén folyóvízi üledék. Az üledéksor alulról felfelé való finomodása a víz szállítóerejének állandó csökkenésére utal. Éghajlata meleg és száraz. Az országnak ezen a részén a legmagasabb a napsütéses órák száma. A kistáj a Maros két oldalát kíséri, azon kívül számtottéví folyóvíze nincs. A terület döntő hányadát nehéz, esetenként erősen savanyú réti talajok (53%), illetve nyers öntéstalajok (31%) fedik. A tájkép alapvetően itt is kultúrstryep jellegű, amin azonban sokat javítanak a főként a Maros hullámterében fekvő gyepek és erdők, amelyek a természeti értékekből is még sokat megőriztek.

A jelenlegi természeti környezet kialakulása

A térség élővilága és az itteni élőlény-közösségek igencsak mozgalmas múltra tekinthetnek vissza. Igaz ez földtörténeti léptékkal mérve is, hiszen az alföldi medencének a földtörténeti újkorban folyamatosan zajló süllyedése a vízrendszerek szakadatlan átrendeződését kényszerítette ki, eközben a földtörténeti negyedkorral beköszöntő, szubarktikus klímájú glaciálisok és az azokat megszakító, melegebb interglaciálisok a flóra- és a fauna elemeket gyakori vándorlásra kényszerítették a refúgiumok és a felszabaduló-megszűnő élőhelyek között.

A legutóbbi eljegesedést követően is jelentős klímaingadozások voltak a Kárpát-medence térségében. Ez először egy szárazodással és felmelegedéssel jellemezhető, kontinentális jellegű klíma kialakulása irányába hatott, amelynek következtében előretörték a sztyeptársulások közösségei, a vízháztartás megváltozásával természetes úton alakultak ki a szikesek (elsődleges szik) az Alföld térségében. Ez a tendencia azonban megfordult, egy hűvösebb, csapadékosabb, atlantikus jellegű klíma felé mozdult el, ami az erdőtársulások előretörésének kedvezett. Ez az időszak az úgynevezett bükk fázisban érte el a tetőpontját, amikor az Alföldön is bükkösök telepedhettek meg.

Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy mindez már a történeti skálán is regisztrálható korban következett be, ezért az antropogén hatások már módosították a klimatikusakat, például feltételezhető, hogy az Alföld nem erdősült be olyan mértékben, mint ahogyan az klimatikusan indokolt lett volna. Mindenesetre a vegetáció-történetben ezt a korszakot lehet az utolsó természetes — azaz alapvetően emberi hatásoktól mentes — állapotnak tekinteni. Ebben az időszakban az Alföldön klimatikusan erdősztjep társulások lehettek a jellemzőek, jelentős kiterjedésű vízhatás alatt kialakult intrazonális (mocsarak és ligeterdők) közösségekkel váltakozva.

Az ember, különösen az állattenyésztő-földművelő ember megjelenésével újabb és az addigiaknál erősebb és gyorsabban ható perturbáció érte a növény- és állatközösségeket. Valószínűleg már a gyűjtögető-vadászó kőkorszaki embereknek is jelentős szerepük volt abban, hogy az utolsó jégkorszak elmúltával annak jellegzetes nagy testű állatai, például a mamut vagy a gypjas orrszarvú is kipusztultak.

Az állattenyésztő-földművelő népcsoportok meglepedése már tájformáló hatású volt. Az irtásos gazdálkodás, a legeltetés hatására a zonális erdőtársulások jelentős mértékben visszaszorultak, vagy már ki sem alakultak az Alföldön, viszont fennmaradhattak a füves területek közösségei. Ennek az életformának az időszakából eredeztethetőek az Alföld napjainkban is tájformáló, jellegzetes építményei, a földvárak és kurgánok.

A népvándorlás kori mozgalmakat, majd a magyarok honfoglalását követően a térség viszonylag sűrűn lakottá vált, legalábbis annyira, hogy megszűntek a vándorló gazdálkodás lehetőségei. A letelepedett közösségek életében egyre nagyobb szerephez jutott a földművelés. A legtermékenyebb, árvízmentes hátakon fekvő löszgyepeket az 1500-as évekig a legtöbb helyen feltörték, így a sztyepp-közösségek is elveszítették élőhelyeik döntő részét.

Ebben az időszakban kifinomult fokgazdálkodást folytattak, a vízhatás alatti közösségeket azonban még nem érték drasztikus hatások, sőt a törökkel folytatott háborúk hatására azok még terjeszkedhettek is. A háborúkban fokozódó faanyagigény miatt az erdők területe ismét jelentősen csökkent, az elhagyott szántók elmocсарasodtak vagy begyepesedtek, kialakultak az Alföld hatalmas, mocsarakkal tarkított pusztái. E tájkép

és a benne élő közösségek fennmaradásának a XIX. század elejéig kedvezett a külterjes állattenyésztés. A puszták hatásabb gyepein és a nyár végére kiszáradó mocsárréteken óriási szilaj marha (szürke marha) csordákat legeltettek, a kiterjedt vízrendszerek pedig virágzó halászatot tartottak el. A vízjárta terület valószínűleg ebben az időszakban volt a legnagyobb kiterjedésű.

A Tiszántúl vízrendszere bőséges és sajátos volt. A Tiszából a fokoknál kiszakadó árvizeket gazdag érhálózat vezette le a Nagy-Sárrét, majd onnan a Körösök irányába. A csekély szintkülönbségek miatt ez az érhálózat a Tisza apadása vagy a Körösök áradása idején a másik irányba is szállította a vizet, így a térség vízellátása bőséges és viszonylag egyenletes volt, a Tisza és a Körösök között egy egybefüggő, hatalmas ártér terült el legmélyebb pontján, a Nagykunság déli szélén és a Körös vidék északi süllyedékében az Alföld legnagyobb mocsár-rendszerével, a Nagy-Sárréttel. Ugyancsak az északi peremvidéken, a jelenlegi magyar—román határ térségében feküdt a Bihar déli lejtőiről lefutó folyók árvizeit felfogó Kis-Sárrét, amely a Körösökön keresztül közvetlenül kapcsolódott az előző vízrendszerhez. A Körös-vidék déli részét a Békési löszhát határolta el az akkor még jelentős Maros mellékágként működő Száraz-ér árterétől. Erről a keskeny déli vízgyűjtőről a Körösök, valamint az ebből kiszakadó erek (Veker, Kórógy) vitték a vizet a Tiszába. A Körös-Berettyó vízgyűjtőjén a XVI—XVII. század fordulóján mintegy 140.000 hektár mocsár és vizenyős terület volt. A Maros ártere, bár megközelítőleg sem volt ilyen nagy, ugyancsak virágzó vízi-világnak adhatott otthont. A Szárazér a szabályozások előtt jelentős gabonaszállító víziút volt, és mellette még a múlt századi térképek is jelentős mocsaras, vizenyős területeket jelölnek. Etimológiailag Battonya település neve is legkézenfekvőbben a botona — azaz gödény — szóból eredeztethető. A térségnek a folyamszabályozások előtt páratlanul gazdag volt a vízi élővilága. Az Alföld ezen területeinek mintegy 25 százaléka rendszeresen elöntött árterület volt. Az árterületek kiterjedt mocsárvilága kedvező életfeltételeket teremtett Magyarországon ma már ritka vendégnek számító madárfajok fészkeléséhez. A rendszeresen megáradó folyók kedvező ivási- és életfeltételeket biztosítottak a halak számára. A hal és a vízivad fontos szerepet játszott a lakosság ételmezésében, olyan mára kihalt foglalkozások fűződtek hozzá, mint a csikászat, pákászat. A kis létszámú népesség az árvizektől védett magaslatokon létesítette lakhelyét. A kezdetleges mezőgazdasági termelés szintén a védett magasabb fekvésű területekre volt csak jellemző. A múlt század első felében Huszár Mátyás leírása alapján a Hármaskörös mentén felmért 224 ezer kat. h. területből a szántó mintegy 25 ezer katasztrális holdat tett ki, míg a rét, legelő 136 ezret. Az állandóan vagy időszakosan vízzel borított terület nagysága ugyanezen felmérés alapján meghaladta az 54 ezer kat. h-t.

A növekvő népesség és az akkori gabona konjunktúra azonban a múlt század elején ismét a földművelés igényének előretörését hozta, ami legfőbb ösztönzője volt a meginduló vízrendezési és szabályozási munkáknak. A Tiszadob és Szederkény közti fokokból a vízgyűjtőbe szakadó árvizek megakadályozására itt kezdődtek meg a Tiszaszabályozás munkálatai 1846-ban. A Körös-Berettyó vízrendszer 1855-től 1895-ig tartó szabályozási munkálatai alapvetően átrendezték a térség vízrajzát. Ásott mederben folyik a Fehér-, a Fekete- és a Sebes-Körös, a Hortobágy és a Berettyó. A Hármaskörös 36 átvágása következtében 265 km-ről 103 km-re rövidült. Az 1880-as évektől napjainkig tartó belvízrendezési munkák következtében itt jött létre az ország legsűrűbb belvízcsatorna hálózata.

A folyószabályozási és lecsapolási munkák miatt az ártéri közösségek élőhelye

drasztikusan beszűkült, a mocsarak pedig gyakorlatilag eltűntek. A mocsári közösségek utolsó maradványainak a múlt század végén, századunk elején, közepén, általában a hajdani mocsarak területén létesített halastavak lettek az utolsó mentsvárak. A folyók vízjárása a lecsökkent ártér pufferhatásának megszűnése miatt a korábbihoz képest teljesen megváltozott. A szabályozás előtti vízjárásra a viszonylagos kiegyenlítettség volt a jellemző. Az áradások idején az ártér nagy területe csökkentette az árhullám magasságát, az alacsony vízállást pedig az ártérről visszaszivárgó víz megnövelte. A mai vízjárás jellemzője, hogy áradás idején a nagyobb esés következtében a korábbihoz viszonyítva több méterrel magasabb árhullám gyorsan levonul, utána pedig utánpótlás hiányában a kisvíz szintje a korábbi vízálláshoz képest több métert süllyedt. Ezáltal gyakorlatilag megszűntek a halak természetes szaporodásnak feltételei is.

A folyószabályozási és lecsapolási munkák gyökeresen alakították át az addigi táj képét. Megváltozott a térség vízgazdálkodása, az addig dús fűvű ártéri gyepek kiszáradtak, óriási térségek elszikesedtek (másodlagos szik), és kialakult az Alföldre ma oly jellemzőnek tartott táj, a szikes puszták mozaikja.

Az ármentesített, lecsapolt területeken folyó extenzív mezőgazdaság változatos, mozaikos térszerkezetével, természetkímélő technológiájával még így is lehetővé tette jelentősebb élőhely fragmentumok fennmaradását és azok közt a viszonylag szabad átjárhatóságot.

A nagyüzemi mezőgazdálkodás megerősödése a térségben az 1960-as évek végétől a természetes közösségek helyzetét még tovább rontotta. Az óriási táblaméretek kialakítása, a melioráció, a monokultúras termesztés, az igen nagymérvű vegyszer (műtrágya és növényvédőszer) felhasználás és az állattenyésztés koncentrációja és intenzifikálása számos még ép élőhelyet számolt fel, a megmaradókat pedig nagymértékben elkülönítette. Hasonlóan alakult a helyzet az erdőgazdálkodásban is, mert az erdővagyonnal való gazdálkodás helyett a profitorientált fakitermelés került előtérbe, ami a vegyes korú és fafajú természetes társulások nagymérvű kivágásához, helyettük adventív fajokból álló, rövid vágásfordulójú erdészeti monokultúrák telepítéséhez vezetett.

A kedvezőtlen tendenciák felismerésével a természet védelmének igénye egyre inkább előtérbe került. Ennek köszönhetően a még értéket hordozó természetes-természet közeli élőhelyek jelentős része helyi, illetve országos oltalom alá került.

A jelenlegi természetes élővilág kialakulása

Az élővilág változásai szorosan követték élőhelyeik, a természeti környezet klimatikus és antropogén hatásokra bekövetkező transzformációit. A jégkorszaki flóra és fauna hidegkedvelő fajai az Alföldön csak egészen kivételes körülmények között maradhattak fenn (például Bátorligeten), azonban a térségben ilyen terület nincsen.

A posztglaciális felmelegedés időszakában a kontinentális sztyep flórája és faunája jelentősen kiterjedt az Alföld térségében, majd az ezt követő klímaváltozás ellenére, részben az antropogén hatások következtében még jó ideig fennmaradhatott. Ebben az időszakban olyan nagy lőszpuszták (*Salvia-Festucetum rupicolae*) váltakozhattak ligetes pusztai tölgyesekkel (*Aceri tatarico-Quercetum pubescenti-roboris*) és mocsári társulásokkal (például *sulymos — Tragetum natantis*), amelyek napjainkra csak kis foltokban mint védendő melegkori reliktum társulások maradtak fenn. Fajaik jelentős

része ma ritka, védett, vagy fokozottan védett nemzeti kincs, mint például az erdélyi hérics (*Adonis trassylvanica*), a bókoló zsálya (*Salvia nutans*), a sulyom (*Trapa natans*), a földikutya (*Spalax leucodon*), a háromcsíkos szöcskeegér (*Sicista subtilis*) és a magyar tarsza (*Isophya costata*).

Ebben az időszakban természetes úton létrejött szikések, úgynevezett elsődleges szikések megjelenése is kimutatható. Közülük nagyon kevés maradt fenn napjainkig, mint például a Blaskovics és Montág puszták egyes területei, azonban olyan endemikus társulások kialakulását tették lehetővé, mint például a kígyófarkfü-vékony útifű társulás (*Pholiuro-Plantaginetum*), amelyek az antropogén hatásra meginduló másodlagos szikeseedés idején alapvető fontosságú propagulum-forrásként szolgálhattak. E területek kiemelkedően értékes benszülött faja például az erdélyi útifű (*Plantago schwarzenbergiana*).

A klíma atlantikusabbá válásával együtt járó erdősülés a térség benépesülése miatt már nem volt zavartalan. A hátsóbb vidékeken minden bizonnyal nem alakulhattak ki zárt erdőségek — ami a korábbi pusztai társulások fennmaradását elősegítette —, de a vízjárta területeken az Alföldre is benyomultak a bükkösök hűvösebb és nedvesebb éghajlatot igénylő fajai, például a kislevelű nőszőfű (*Epipactis microphylla*), és ezt bizonyítja az ártéri erdőkben egy-egy helyen napjainkig fennmaradt gyertyán (*Carpinus betulus*) és bükk (*Fagus sylvatica*) matuzsálem.

A hajdani mocsárvilág értékelhető leírása már több forrásban is fellelhető, így nem csak azt ismerjük, ami belőle a folyószabályozások és lecsapolások után ránk maradt, hanem — legalább részben — azt is, ami hajdani gazdagságából már eltűnt. A Sárrétek mocsarainak közönséges (meleg kori reliktum) növénye volt az aldrovanda (*Aldrovanda vesiculosa*), amely mára egyetlen dunántúli termőhely kivételével az egész ország területéről kipusztult. A most IUCN¹⁰-vöröskönyves sulyom (*Trapa natans*) termését akkoriban nagy tömegben gyűjtötték „gesztenye ízű” magjáért.

Az árterek kiváló lehetőséget biztosítottak a halak ivásához, úgyhogy a korabeli viszonyokat némi túlzással úgy emlegetik, hogy a Tisza „fele rész halból és felerész vízből” állt. Mindenesetre a térségből óriási mennyiségű hal került a korabeli piacokra, a szegediek mellett országos hírűek voltak a szentesi és körösladányi halászbokrok is. A mocsarakban nagy tömegben fogták a ma már védett réti csíkot (*Misgurnus fossilis*), a csíkvarsába került, piaci értékkel nem bíró lápi póccal (*Umbra krameri*) pedig — amely ma védett ritkaság — a disznókat etették. Mai szemmel elképzelhetetlenül gazdag volt a mocsarak madárvilága is. Tavasszal a nedves réteken kocsirakomány-számra gyűjtötték a bibic- és vadkacsatojásokat. A mocsarakban gyakori fészkelő volt az azóta eltűnt rózsás gödény (*Pelecanus onochrolatus*) és daru (*Grus grus*), amelynek dísztojai a nagy kócsagéval (*Egretta alba*) együtt ugyancsak jelentős kereskedelmi cikkek voltak. A hatalmas nádasokban közönséges állat volt az azóta kipusztult „nádifarkas” (*Canis lupus aureus*) és a ma fokozottan védett vidra (*Lutra lutra*).

A lecsapolási munkálatok következtében az addigi nedves gyepek kiszáradtak, megindult az elszikeseedésük (másodlagos szikeseedés) és létrejöttek a mai tájképre leginkább jellemző szikes puszták. A kiszáritott gyepeket a legtöbb helyen feltörték, azonban az extenzív szántóföldi gazdálkodás, különösen a gabonatermesztés még nem gátolta meg — bár erősen megzavarta — a természeti folyamatok lezajlását. Ennek köszönhető, hogy olyan sajátos, csak a Tiszántúltra jellemző, vadvirágokban gazdag gyomtársulás (*Consolido orientali-Stachyetum annuae*) alakulhatott ki rajtuk, amely képes volt megőrizni a korábbi pusztagyepék egyes fajait is — bár a fajvesztés már adatolhatóan megkezdődött, például kipusztult a tátorján (*Crambe tataria*). A szikeseedés a még

szórványosan fellelhető ligeterdő maradványokat sem került el, azokból sziki tölgyes (Galatello-Quercetum roboris) alakult ki, széleiken szikes erdeirrel (Peucedano-Asteretum punctati), amelyek ma legféltebb természeti területeink közé tartoznak, mint például a Bélmegyeri Erdőpuszta.

A mező- és erdőgazdaság intenzifikálódása talán minden addiginál súlyosabb csapást mért a természeti környezetre. Az intenzív gazdálkodás elterjedésének hatására a tájak eljellegtelenedtek. A természeti folyamatok alapvetően károsodtak (gátolódtak), a még megmaradt természetes, természetközeli élőhelyek szinte teljesen izolálódtak. A vízforgalom mellett — a nagy adagú műtrágyázás és a vegyszerek szennyező hatására — a talajok tápanyagforgalma is teljesen felborult. Az erdő- és mezőgazdasági területeken olyan agresszív, nagyrészt adventív gyomfajok terjedtek el, például a gyalogakác (*Amorpha fruticosa*), a parlagfű (*Ambrosia elatior*), amelyek amellett, hogy gazdálkodási, sőt akár egészségügyi problémákat is okoznak, agresszivitásuk folytán a még megmaradt természetes közösségek fennmaradását is komolyan veszélyeztetik.

Jegyzetek: 1. Szalay A. (1932): Apró közlemények — Egy régi magyar okmány a földi kutyákra vonatkozólag. Természettudományi közlöny 64. kötet 969—970. pótfüzet. pp: 574—575. — 2. Gaskó B. (1995): Vetyehát. A „Nem védett területek természeti értékeinek feltárása” pályázat kiemelt díjas pályamunkája. Kézirat — 3. Tóth A. (1986): A Körös-Sárrét-Vidéki Nemzeti Park (KSNP) megalapításának koncepciója. Kézirat, Kisújszállás p:44. — 4. Javaslat a Körös—Maros Vidéki Nemzeti Park létesítésére. Kézirat (1988. november) p:7. — 5. Rakonczay Z. szerk. (1987): Kiskunságtól a Sárrétig. Mezőgazdasági kiadó, Bp. pp: 307—311. valamint Ábrahám K. az OKTH elnökének tájékoztatója. Kézirat (1986. szeptember) p:10. — 6. Tirják L. szerk. (1994): Körös—Maros Vidéki Természetvédelmi Igazgatóság — Megvalósítási koncepció. Kézirat — 7. Tirják L. szerk. (1994): Körös—Maros Vidéki Természetvédelmi Igazgatóság — Megvalósítási koncepció. Kézirat — 8. Tirják L. szerk. (1994): Körös—Maros Vidéki Természetvédelmi Igazgatóság — Megvalósítási koncepció. Kézirat — 9. Marosi S.—Somogyi S. szerk. (1990): Magyarország kistájainak katasztere I. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest p: 479. — 10. International Union for Conservation of Nature and Natural Resources — Természetvédelmi Világszövetség

DEÁK LÁSZLÓ

Szolnok Általános Rendezési Terve

A Budapesti Városépítési és Tudományos Tervező Intézet Rt. elkészítette Szolnok megyei jogú város Általános Rendezési Tervét. Ez a terv egy településrendezési tervfajta, amelyet általában nagyobb települések, leginkább városok számára készítenek. Az a rendeltetése, hogy területén felmérje a lakosság szükségleteit, és ezek minél teljesebb kielégítésére meghatározza a tennivalókat. Hatálya a településre és a közigazgatásába tartozó környezetre terjed ki, de feladata a településen túli, adott esetben országos, sőt nemzetközi érdekek érvényesülésének helyi feltételeit is meghatározza.

Mindig a település egészével foglalkozik, az egyes részeket csak az összefüggések elemeiként kezeli. A tervekészítés módszerének sajátossága, hogy a meglévő feszültségek mellett a jövőben várható megoldásait is keresi. Ehhez statisztikai-tudományos módszerekkel modellezi a következő harminc év tendenciáit. Az ilyen tervek általában ennyi időre szólnak.

Szolnok eddig is rendelkezett általános rendezési tervvel, amely 1990 előtt készült, ezért központi fejlesztéseket feltételezett, és adottságként a társadalmi tulajdon súlyával számolt. Bár azóta aktualizálták, nem igazodhatott kellően az átalakult társadalmi struktúrához, az önkormányzati intézményrendszerhez. Egyre érezhetőbbé vált alkalmatlansága azokon a területeken, amelyekben a város életét az elkövetkező időkben meghatározó döntéseket meg kellett alapozni. Halaszthatatlanná vált tehát egy új szemléletű, aktualitását várhatóan hosszabb ideig megőrző terv elkészítése.

A tervezésre a Városépítési és Tudományos Tervezőintézet (VÁTI) Rt. kapott megrendelést. Több évtizedes tapasztalatának és felkészült szakembereinek köszönhetően ma is a szakma legjobbjaként ismerik. Többször készített Szolnokra rendezési tervet, helyismerettel is rendelkezik. Ezért döntött az önkormányzat a VÁTI mellett, és ennek helyességét ez elkészült munka minősége igazolja.

Az 1994-ben megkezdett munka első eredménye az úgynevezett metodika volt, amelyben a tervező újszerű általános rendezési terv felépítésére tesz javaslatot. Ennek megfelelően készült el a nagyon alapos és részletes vizsgálati munkarész, az igények, adottságok és lehetőségek feltárásával. A szokásos módszerek mellett összehasonlító elemzést végeztek más városokkal, és kikérték a lakosság véleményét is. A vizsgálat összefoglalásaként készítették el a jelenlegi állapotot tükröző „diagnózist” és a szükséges kezelés leglényegesebb intézkedéseit megfogalmazó koncepciót, melynek megalkotásában részt vettek a helyi szakemberek és a döntéshozók.

A vizsgálat nem mutatott ki olyan hiányt az indokoltnak tekinthető igényekben, amelyek kielégítésére halaszthatatlan intézkedésekre lenne szükség. Megállapításai közül talán az volt a legmeglepőbb, hogy Szolnok az összehasonlításra kiválasztott

nagyvárosokkal csaknem minden tekintetben állja a versenyt, sőt egyes területeken, mint például az iskolázottság vagy az alapfokú ellátottság, meg is előzi azokat. Így a koncepció talán legfontosabb javaslata nem műszaki, hanem propaganda jellegű: javítani kell a város reális megítélését a helyi közvéleményben és az ország más településeiben élők szemében is. Ez segíthet a szolnoki értelmiség és más szakemberek megtartásában, befolyással lehet a városba áramló fejlesztőképes tőke mennyiségére, a munkahelyek megőrzésére és újabbak megteremtésére, ezáltal a lakosság hosszabb távú életfeltételeire is.

A vizsgálat a város lehetőségeit a természeti adottságain alapuló idegenforgalomban, és a földrajzi fekvésből eredő forgalmi csomópont szerepkörben találta leginkább hasznosíthatónak. Az ezekben rejlő gazdasági előnyök kihasználására érdemes a fejlesztést koncentrálni. A város teherviselési kötelezettségei a belterületek további növelésének elkerülésével csökkenthetők. Műszaki megállapításai alátámasztották a városi szennyvíztisztítás érdekében megkezdett beruházások szükségességét, és indokoltnak találták a városi közlekedési hálózat eddigi átalakítását, illetve a folyamatban lévő fejlesztéseket.

A koncepció tervvé formálásának első lépéseként készült el a terv programja. Ebben mutatta be a tervező, milyen tennivalók várnak a város önkormányzatára, ha a megfogalmazott elképzeléseket meg szeretné valósítani. Szakmai, politikai és társadalmi egyeztetés után az önkormányzati testület a szakbizottságok javaslataival kiegészített programot elfogadta.

A programban megállapított intézkedések tervi feldolgozása a következő harminc évben a Szolnok város fejlesztését vezénylő önkormányzati munka partitúrájával szolgál. A dokumentum a város területeivel való gazdálkodás tervszerűségét biztosító területfelhasználási tervet, a szükséges intézkedéseket szemléltető intézkedési tervet és a fejlesztések során figyelembe veendő feltételeket összefoglaló szabályozási tervet tartalmazza.

Az ÁRT az intézkedések között a város szerkezetét döntően megváltoztató beavatkozást nem tervez. Lényegesebb javaslatai a távolsági autóbusz-pályaudvar vasútállomás mellé történő áthelyezésére, az Alcsisziget és a tenyői üdülésre előkészített terület használatára vonatkoznak.

A szabályozási tervrész az országos előírásoknál érzékenyebben, az adottságokat jobban tisztelő módon szabályozza az építési tevékenységet. Ennek, az úgynevezett helyi szabályozásnak felhasználásával készült a Kossuth tér környezetét, a Hullám utca lakóterületet és Alcsiban a volt laktanyák területét részleteiben feldolgozó, beépítésüket elősegítő tervsorozat. Talán ezek, a mellékletként készített tervek kevésbé sikerültek. Úgy látszik, a finomabb részletek a távolból nem érzékelhetők. Ebben látok lehetőséget a szakma szolnoki képviselőinek kárpótlására, amiért az ÁRT készítéséből kimaradtak. A már elkészült részletes tervek előbbé tétele és a sok, értéket rejtő terület feldolgozása már az ő feladatuk legyen!

A terv feldolgozása korszerű informatikai eszközökkel történt. Ennek kezelésére, a terv aktualitásának fenntartására, az építetők naprakész információkkal való ellátására felkészült a város Főépítési Irodája.

Amennyiben Szolnok önkormányzata az ÁRT-t hatályba lépteti, ezzel együtt rendeletet hoz a természeti környezet és az épített környezet helyi védelméről. Rendszerébe építi a város területén érvényes részletesebb szabályozásra szolgáló rendezési terveket, és szabályozza azoknak a területrészeknek a beépítését, amelyek idáig ilyenekkel nem rendelkeztek. Nagyon kevés és indokolt kivételtől eltekintve megszünteti az építési tilalmakat Szolnok város területén.

Mint szolnoki polgár és szakember tartózkodtam a terv szubjektív megítélésétől. Úgy érzem ugyanis, hogy a terv használata közben derülhet csak ki egyértelműen alkalmassága, szándékolt újszerűségében rejlő időállósága. Remélem, hogy használói közül senki nem vár tőle olyan csodát, hogy tudniillik az ÁRT mentesít a döntések felelőssége, az aktualizálás mindennapos feladata alól. Szeretném hinni, hogy az önkormányzat bizalmat ad a településtervező szakma itt élő képviselőinek, és a tervet teljessé tevő további feladatokban igénybe veszi helyismeretüket, számít lokálpatriotizmusukra.

Szolnok Megyei Jogú Város Általános Rendezési Tervét a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium Szakmai Tervtanácsa 1997 áprilisában dicsérettel véleményel javasolta elfogadásra. A tervező és a megrendelő együttműködését példaeértékűnek nevezte, a tervet és metodikáját pedig mintául ajánlotta más városok számára készítendő általános rendezési tervekhez. Jó választás volt tehát, hogy az önkormányzat a tervkészítést a VÁTI Rt-re bízta. Feltétlenül szükséges, név szerint is megemlékezni a munka vezető tervezőjéről, Molnár Attila városrendező építészről és munkatársairól.

FODOR ISTVÁN FERENC

Térképeken a falu története

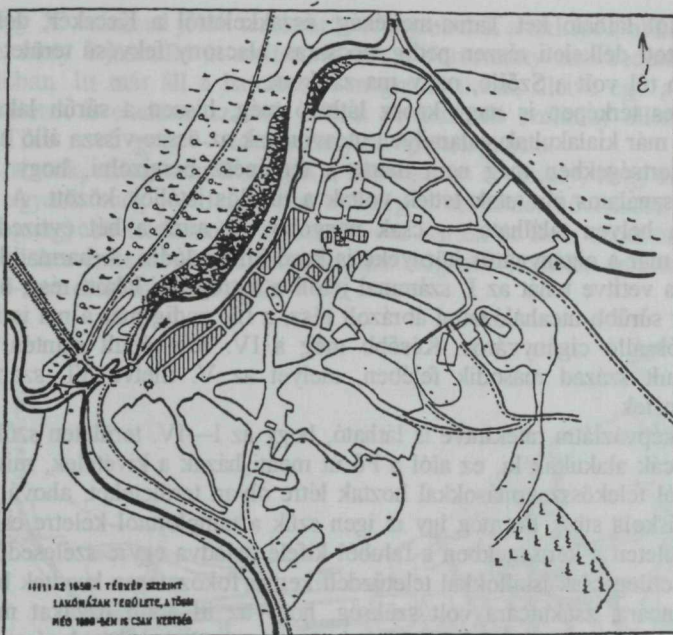
Jászkóhalma településszerkezetének változásai

Ahogy Fodor Ferenc, a Jászság életrajzának nagy kutatója is leírta 1942-ben megjelent művében: Jászkóhalma az egyik legigazibb jász község. Hogy Fodor Ferenc tipikusnak vette, az nem lehetett véletlen, hiszen a jászberényi Jász Múzeum centenáriumi kiállításán — 1974-ben — szintén Jákóhalma belterületét választották ki arra, hogy a Jászság települési szerkezetét maketten bemutassák.

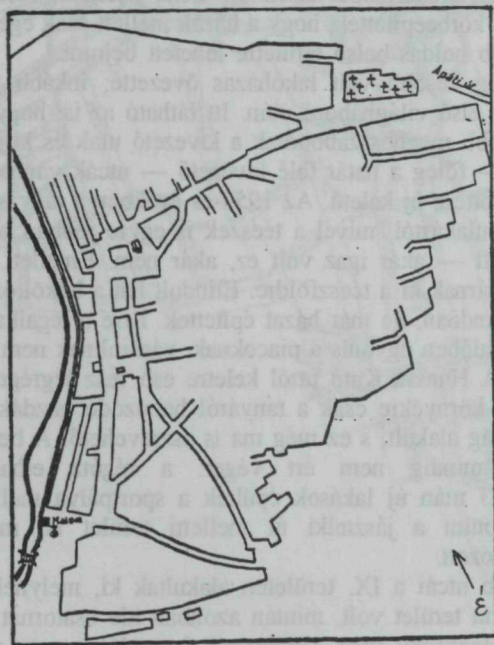
A régi térképekből az is kiderült, hogy a község belterülete több mint kétszáz évvel ezelőtt is akkora volt, mint ma, tehát attól függetlenül, hogy az 1920-as évekig jócskán megemelkedett a lakosság száma, elérte az ötezret is. Ma ennél kétezerrel kevesebb, viszont nem együtt élnek a nagycsaládok, és sok új ház épült az elmúlt évtizedekben. A község belterületének képe jelentősen átforgalmódott. Ebben két ok játszott nagy szerepet. Az egyik az, hogy a XVIII. század végétől a lakosság kezdett kihúzódni a tanyákra, és abban az időben, amikor a legnagyobb volt a lakosság száma — a XX. század elején — már több száz tanyagazdaság volt. Aztán bár amúgy is csökkenni kezdett a lélekszám, a téveszesítés miatt az 1950-es évektől drasztikusan felszámolták a tanyákat is, olyannyira, hogy ma nincs több tiznél, többségük közvetlen a belterülettel határos, lakóik pedig a községben telepedtek le.

A hagyomány szerint a falu a mostani templom alatti halom környékén alakult ki, itt élt Jakab pásztor, aki a róla elnevezett halmon (Jáko = a Jakab középkori becéző változata) őrizte birgéit. Messziről jött ide, megtetszett neki a környék, szerzett egy lányt magának egy másik közeli halomról és családot alapított. (Így mesélték a honismereti szakkör rég elhunyt tagjai az 1960-as években.) A mondáknak valóságos alapjuk szokott lenni: a helyiek szerint a templom régebbi része Zsigmond király idejében épült, állításukat a gótikus stílus is igazolta. A községről az első hiteles oklevél 1357-ből való, amikor Jászberénnyel volt határperre, és az akkori tulajdonos már úgy nyilatkozott, hogy hosszú idő óta birtokolja Jákóhalmát.

Az is biztos, hogy a 101 méterrel a tengerszint fölé emelkedő halom — mely egy hosszan elnyúló természetes vonulat több mint két méterrel megemelt mesterséges része — adott helyet az első itt élt embereknek. Az 1791-es Bedekovich-térképen is látható, hogy elsőként a templom körüli magasabb részeket, illetve a Tarna-menti magaspártot foglalták el; a mai Arany János utca, illetve a Fő út Tarna és templom körüli részét. Ezen a térképen már kirajzolódik a kertészek területe is, mely annyiban tér el a megszokott, szabályos alaprajzú településektől — mint például Hajdúböszörmény vagy a szomszédos Jászapáti —, hogy a folyó miatt csak három irányban alakulhatott ki. A község központja ma is a Tarna-parton van, mivel a túloldal vízjárta hely volt, így arra nem terjeszkedhetett a falu. A belterületet meghatározta a

Jákóhalma alaprajza 1791-ben Bedekovich térképe szerint

Jákóhalma alaprajza 1859-ben

térképen is jól látható két Tama-mellékág: északkeletről a Kecskér, délnyugatról a Kisér. A nyitott délkeleti részen pedig mocsaras, alacsony fekvésű terület védte az itt lakókat, azon túl volt a Szöllő, mely ma zártkert.

Az 1859-es térképen is nagy káosz látható még, hiszen a sűrűn lakott központi részen ekkor már kialakultak valamilyen utcavonalak az össze-vissza álló házak között, azonban a kertésgekben még nem merte a térképész berajzolni, hogy határozottan utcákként használatos járt utak lettek voltak a tüzelős istállók között. A temető még itt is azon a helyen található — csak nagyobb —, mint a hét évtizeddel korábbi térképen, de már a cigányváros környéke is kezd kirajzolódni. A harmadik — mai — térképvázlatra vetítve tehát az I. számmal jelölt a legrégebbi lakott rész, a II. a másik térképen már sűrűbb utcahálózattal ábrázolt rész, a III. pedig már a ma is igen zsúfolt, szűk utcából álló cigányváros. Később még a IV. rész épült szintén belső lakás céljaira a múlt század második felében, melyet az V. illetve VI. számmal jelzett kertészek öveztek.

A mai térképvázlatra rátekintve is látható, hogy az I—IV. területen szűk, zezugos, kanyargós utcák alakultak ki, ez alól a Fő út menti házak a kivételek, mivel itt már a múlt századtól telekösszevonásokkal hoztak létre olyan területeket, ahová középületek kerülhettek (iskola stb.), de még így is igen szűk a templomtól keletre eső része.

Az V. területen a kertésgekben a faluból kifelé haladva egyre szélesedő utak jöttek létre, az eredetileg csak istállókkal teletűzdelt kertek fokozatosan kezdtek beépülni, így egyre több utcára, zsákutcára volt szükség, hogy az itt épült házakat meg lehessen közelíteni. Főleg az északi részen látható, hogy úgy épültek a házak, úgy alakultak ki a zsákutcák, hogy oda még egy utca kínálkozott volna, ugyanúgy, mint a központban lévő, ma is hatalmas telektömbbe. Ezek az utcák azonban soha nem nyíltak meg, viszont a tömböt úgy körbeépítették, hogy a házak mellett csak egész szűk kocsibejárók maradtak, ahol a több holdas belső területre lehetett bejutni.

A VI. terület még később vált lakóházas övezetté; inkább már századunk első felében, nagyrészt az első világháború után. Itt látható az is, hogy előzőleg hol volt a falu széle, majd később meghosszabbodtak a kivezető utak és kijebb került a faluvég is. Itt már egyenes — főleg a határ felé kivezető — utcák vannak.

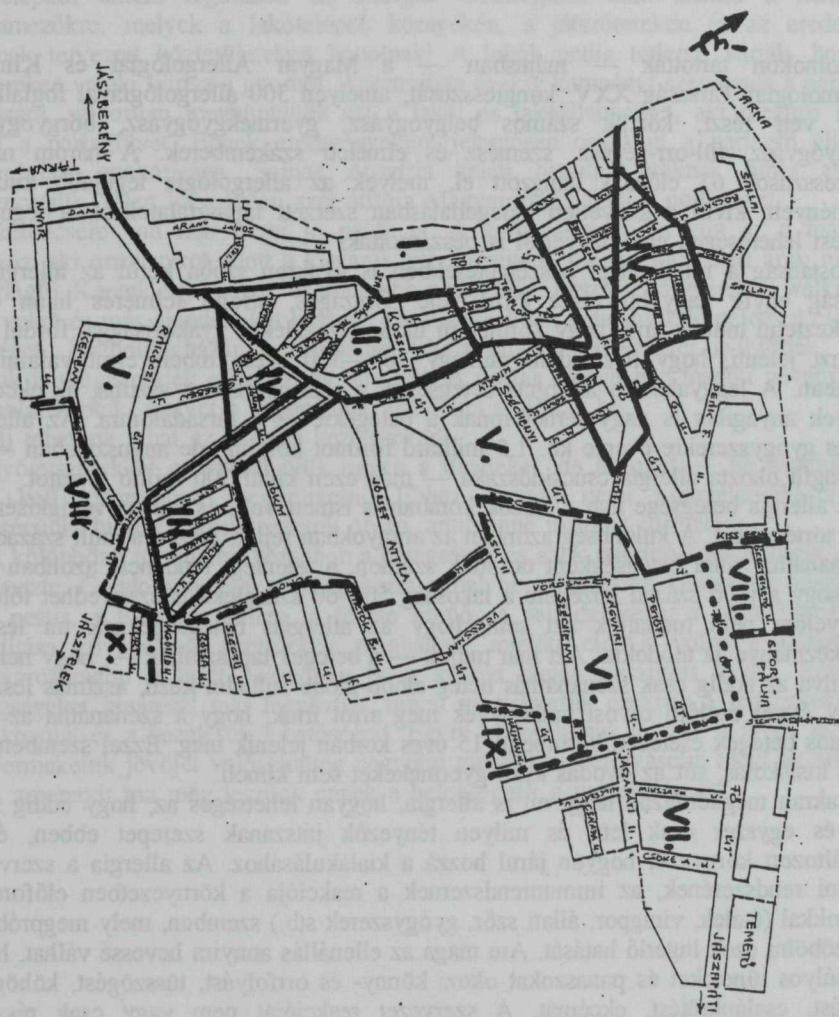
A VII. terület beépítése új keletű. Az 1950-es években a tanyasiaknak egyre inkább elment a kedve a kintlakástól, mivel a téeszek is egyre jobban bosszantották őket az állati kártevések miatt — akár igaz volt ez, akár nem. Emellett pedig mindegy volt nekik, hogy honnan járnak ki a téeszföldre. Elindult hát a beköltözés a faluba: ha még nem is laktak ott állandóan, de már házat építettek. Erre a legalkalmasabb terület volt a vásártér, ebben az időben ugyanis a piacoknak, vásároknak nem nagy jövőt jósoltak, így felparcellázták. A Hámán Kató úttól keletre eső rész legrégebbi háza még nincs negyvenéves. Erre a környékre csak a tanyáról behúzódo gazdák telepedtek le, ezért elég homogén lakosság alakult, s ez még ma is észrevehető. A belterület beépítésének terjeszkedése még mindig nem ért véget: a régóta elhagyott öreg temető felszámolásával, 1963 után új lakások épültek a sportpálya mellett. Ugyanebben az időben kezdett beépülni a jásztelki út melletti terület is, mely egy időben az erdőgazdasághoz tartozott.

A község legújabb utcái a IX. területen alakultak ki, melynek a vásártér melletti része alacsony vízjárta terület volt, miután azonban ide csatornát húztak; kiépülhetett a Kálmán Kata és Hegyfok utca. Ugyancsak beépülőben van a régi sportpályán a Sport utca, ugyanis a jásztelki út csak 1968-ban kapott burkolatot. A vásártér kisebb területe a Mikszáth utca déli részére került át.

Ha még egy X. számmal jelölt területet is felrajzolnánk a térképre, akkor az az ipari övezet lenne, mely a jásztelki út mellett, illetve a Vörösmarty utca beépítetlen oldalán van kialakulóban. Itt már áll a hamarosan megnyíló üzem, illetve egy gépműhely és még más területek is eladásra szántak. Mivel az uralkodó szélirány ellentétes, így ez a rész — a Tilos nevű gye — ideális hely az ipartelepítésre.

Ha előre nézünk, akkor sem fenyegeti a községet az a veszély, hogy nem lesz hely építkezésre, ugyanis még jó ideig nincs szükség a belterület bővítésére; elég csak a beépítetlen legnagyobb telektömbre néznünk — a Bartók és Bem utcák összekötésével sok házat fel lehet építeni. Ahhoz azonban újra meg kell jönni az építkezési kedvnek is, mert 1995-ben csak öt lakás épült.

Jászkóhalma mai térképvázlata

BAKOS NOÉMI

A jövő század betegsége – az allergia

Szolonokon tartották — májusban — a Magyar Allergológiai és Klinikai Immunológiai Társaság XXV. kongresszusát, amelyen 300 allergológival foglalkozó orvos vett részt, köztük számos belgyógyász, gyermekgyógyász, bőrgyógyász, tüdőgyógyász, fül-orr-gégész, szemész és elméleti szakemberek. A három napos kongresszuson 63 előadás hangzott el, melyek az allergológia legújabb kutatási eredményein kívül a közvetlen betegellátásban szerzett tapasztalatokról, a legújabb kezelési lehetőségek eredményeiről is beszámoltak.

Mostanság a mindennapi beszélgetésekben is gyakran szóba kerül az allergia, a lakosság egyre nagyobb része küzd vele. Országos, átfogó felmérés híján csak következtetni tudunk arra, hogy körülbelül három százalékos gyakorisággal fordul elő, ami azt jelenti, hogy hazánkban mintegy 300–350 ezer embert érint valamilyen formában. A leggyakoribb allergiás betegségek a szénanátha, az asztma, az ekcéma, amelyek anyagilag is nagy terhet rónak a betegekre és a társadalomra. Az allergia ellenes gyógyszerekre évente kb. 1,5 milliárd forintot költünk, de augusztusban — ez a parlagfű okozta allergia csúcsideje — még ezen kívül 300 millió forintot.

Az allergia betegsége már a fáraók korában is ismert volt, és leírása végigkíséri az egész történelmet. A különbség azonban az arányokban rejlik, hiszen a múlt században a szénanáthát ritka betegségként tartották számon, a jelenlegi tendencia azonban arra utal, hogy a jövő század közepére a lakosság 50–60 százaléka is szenvedhet tőle.

Egyelőre nem tudhatjuk azt sem, hogy az allergiás betegségeknek mi lesz a következménye az utódokra. Azt már tudjuk — a betegek tapasztalják —, hogy néhány év múlva az addig csak szénanáthás beteg előbb-utóbb fulladni kezd, asztmás lesz. A néhány évvel ezelőtti orvosi tankönyvek még arról írtak, hogy a szénanátha az arra hajlamos betegek esetében körülbelül 15 éves korban jelenik meg. Ezzel szemben ma már a kisiskolás, sőt az óvodás korú gyermekeket sem kíméli.

Gyakran megkérdezik, hogy mi is allergia, hogyan lehetséges az, hogy eddig nem volt, és egyszer csak lett, és milyen tényezők játszanak szerepet ebben, és a megváltozott környezet hogyan járul hozzá a kialakulásához. Az allergia a szervezet védelmi rendszerének, az immunrendszernek a reakciója a környezetben előforduló anyagokkal (ételek, virágpor, állati szőr, gyógyszerek stb.) szemben, mely megpróbálja kiküszöbölni ezek ingerlő hatását. Ám maga az ellenállás annyira hevesé válhat, hogy igen súlyos tüneteket és panaszokat okoz: könny- és orrfolyást, tüszögést, köhögést, fulladást, csalánkiütést, ekémát. A szervezet reakcióját nem vagy csak részben határozza meg a kiváltó anyag. Ezért okozhat ugyanaz a pollen az egyik beteg esetében csak szénanáthát, a másikéban csalánkiütést, a harmadikéban asztmát. A hajlam

veleszületett, sőt öröklődik. Ezért gyakran megfigyelhetjük, hogy a betegek családjában más allergiás betegek is vannak. Általában akkor jelentkeznek a tünetek, amikor az immunrendszer egyensúlya valami miatt felborul, vagy az allergiát kiváltó anyagok, az úgynevezett allergének olyan nagy mennyiségűek, amit a szervezet már nem tud leküzdeni.

Ez történik a parlagnfüvel, ami valósággal ellepi az országot. Ráadásul nincs természetes ellensége és nagyon ellenálló. Egy vizsgálat kimutatta, hogy hús évig teljesen elzárt területen még voltak életképes parlagnfümagok, amelyek csak arra vártak, hogy kihajtsanak. Nagyon érdekes és tanulságos az a megfigyelés, hogy a parlagnfü-érzékenység nem falvakban a leggyakoribb, éppen ellenkezőleg, nagyvárosok lakótelepein támad leginkább az allergia. Gondoljunk csak azokra a hatalmas gyommezőkre, melyek a lakótelepek környékén, a játszótereken és az eredetileg parknak tervezett közterületeken honolnak! A lakók pedig tétlenül várják, hogy a köztereken valaki kiirtsa a gyomot. Ausztriában évekig kampányt szerveztek a parlagnfü kiirtására, szigorúan megbüntették azt a lakót és lakóközösséget, aki megtűri maga körül a parlagnfüvet. Ennek eredményeként jelentősen csökkent a parlagnfü allergia előfordulási gyakorisága. Sajnos Ausztria keleti határain élőknek nincs ekkora szerencséjük, főleg ha a keleti szél átfújja Magyarország felől a pollentet.

Szerencsére van már hazai jó példa is. A kongresszuson itt volt az a mosdósi főorvos, aki ormaszket adott a kisváros gyermekeinek, megtanította őket arra, milyen a parlagnfü. Kaptak egy zsáket, és a legtöbb parlagnfüvet összeszedő gyerekek walkmant, könyveket és más ajándékokat kaptak. Ám megyénkben is találunk jó példával előljáró községet. Jászboldogházán az általános iskola tanulói parlagnfüvet gyűjtöttek, hogy maguk is megismerjék e kártékony növényt. A százas kötegekben leadott növényekért tombolat kaptak, melyet a szponzorok ajándéokra váltottak be.

Mi tehetünk tehát az allergia kezelésekor?

Gyógyszerekkel csökkenthetjük ugyan a tüneteket, de az okot — ha ismerjük — meg kell kísérelnünk megszüntetni. Ehhez viszont némi szemléletváltásra van szükségünk, hiszen a környezetünk olyan, amilyené magunk formáljuk.

A különböző történelmi korokban a betegségek és azok pusztító hatása magát a kort jellemezte. Gondoljunk csak a középkorra, amelyben földrészek lakosságát pusztította el a pestis, a tífusz, a kolera, a fekete himlő. A felfedezéseket a nemi betegségek pusztítása követte. A gyermekek meghaltak, mielőtt elérték volna a felnőttkort. Magyarországon a múlt században és a század elején pusztított a tbc. Ezeket a betegségeket javarészt már legyőztük, mivel megismertük ezeknek a fertőzéseknek a kórokozóját és a kezelésük lehetőségeit. Egyre biztosabbnak látszik: a jövőt, és főleg a gyermekeink jövőjét valószínűleg nagyobb mértékben befolyásolja majd az allergia, mint amennyit ma még teszünk ennek a betegségnek a megelőzéséért.

EGRI MÁRIA

A Szolnoki Művésztelep Képtára

Sokévi állványerdő és romhalmaz után végre 1996 december 15-én megnyílt a Damjanich János Múzeum újjáalakult épülete a nyilvánosság előtt. A régészeti majd ez év márciusában a népművészeti állandó kiállítást rendezték meg a megyei múzeumi szervezet szakosztályai, s a Szolnoki Művésztelep 1902-es átadásának 95 éves jubileumán, június 29-én a Szolnoki Képtár is megnyitásra került.

Kilenc teremben a Szolnoki Művésztelep történeti anyaga kap helyet a múlt század ötvenes éveitől a nyolcvanas-kilencvenes évekig, a kronologikus teremsort pedig Barscay Jenő Damjanich Múzeumra hagyatékozott csodálatos Mednyánszky-gyűjteménye zárja.

A Damjanich Múzeum hosszú évtizedek óta gyűjti a művésztelep régi és újabb alkotóinak műveit, így a többszáz kiállított műalkotásból az I. szentesi Koszta Múzeumból, és a 25 Nemzeti Galériából kölcsönzött hiánypótló festményt kivéve a bemutatott alkotások a múzeum törzsanyagából kerültek a falakra.

Bármily soknak tűnik azonban a kilenc terem, a bemutatathónál jóval több anyag állt rendelkezésre. Ezért egy olyan elfogadható koncepciót kellett kialakítani, amely egy közel százestendős időszakra vonatkoztatva egy azonos elmélet alapján szűrte meg az anyagot. Mégpedig az a rendszer, amelyben a művésztelepen a művészek éltek, illetve amelyet 1902—1950 között a Művészeti Egyesület, később pedig a művésztelep mindenkor fenntartója szabályozott. Így lényegében a törzstag művészek, a II. világháború után pedig a periódusonként műtermi kiutalással rendelkező művészek névsorára kellett szorítkozni. Ez a keret több jó művésztől és kitűnő műtől fosztotta meg a kiállítást, hiszen a Szolnoki Művésztelepen igen sok jelentős művész fordult meg a kezdetektől fogva tanítványként, rövidebb-hosszabb ideig vendégként. Hiszen vendégműterem majdnem minden időszakban volt, a század első felében, az ötvenes években, majd a nyolcvanas években szintúgy. A véges kiállítási lehetőségek azonban határt szabtak egy nagyobb volumenű válogatásnak. Meg van azonban a lehetőség arra, hogy a képtár melletti idősziaki teremben a múzeum bőséges anyagából különféle tematikus válogatásokkal minden képzőművészeti anyag bemutatásra kerüljön.

A képtár az előzményekkel indul, a múlt század ötvenes éveinek Szolnok környéki festészeti felfedezőinek képeivel. Elsőül August von Pettenkofent mutatja be egy védett kis akvarellal. Pettenkofen katonatisztként vett részt a 48/49-es csatákban, s rajzolta a hadi eseményeket. Így megismerve Szolnok táji adottságait, több ízben tért vissza festeni a város környékére. Müller Adolf szintén bécsi katona-festő volt, ő meglepedett Szolnokon, s nem kis szerepe volt abban, hogy a Bécsből, Münchenből érkező festők jól érezzék magukat a Tisza parti városban. Pettenkofen erős egyéniségének köszön-

hetően, s az ő hatására igen sokan jártak egzotikus cigány, paraszt zsáner témákért, plein air táji lehetőségekért erre a vidékre festeni. A magyar festők között szintén terjedt a festői lehetőségek híre, így egyre több olyan művész kereste fel a várost, aki előbb Münchenben, Párizsban kereste művészete talaját. Nem sorolhatjuk fel itt a teljes művésznévsort, csupán megemlítjük az előbbieken kívül a német Heinrich Lang, a magyar Sterio Károly, Böhm Pál, Deák Ébner Lajos nevét.

A kilencvenes években, a századfordulón már több művész dolgozott Szolnokon, akik közül 12-en, az 1896-tól működő, kultuskormány által támogatott Nagybányai Művésztelep példájára, egy Szolnoki Művésztelep alapítási kérelemmel fordultak a kultuszminiszterhez. Az ígéretek behajtására, szponzorok szerzésére és a művésztelep műtermeinek felépítésére 1901-ben megalakult a Szolnoki Művészeti Egyesület. Tevékenységük révén 1902. június 29-én átadták a műtermeket *Bihari Sándor, Fényes Adolf, Mihalik Dániel, Olgyay Ferenc, Pongrácz Károly, Szlányi Lajos, Zombory Lajos és Hegedűs László* festőművészeknek. A telep építését kérelmezők közül Mednyánszky László, Kernstok Károly, Vaszary János nem költöztek be a műtermekbe, de munkásságuk kötődését egy-egy művükkel jeleztük a kiállításon.

A kiállítás jelentős része a művésztelep alapításától a II. világháborúig terjedő szakasza. Az első időszaknak Fényes Adolf, mellette Mihalik Dániel, Kléh János, Zombory Lajos, Szlányi Lajos a hosszabb ideig telepen működő jelentősebb egyéniségei. Míg a harmincas évektől *Aba-Novák Vilmos, Pólya Tibor és Pólya Iván, Zádor István, Szüle Péter, Vidovszky Béla és Udvary Dezső* a meghatározó egyéniségek. A kiállítás a lehetőségek szerint igyekszik korszakokat bemutatni, így az olyan művészek, akik hosszabb ideig dolgoztak a művésztelepen, több időszakban is képviselve vannak munkáikkal.

Az első időszaknál jeleztük *Kosztia József* tevékenységét, aki a századfordulón, majd az I. világháború alatt a húszas évekig festett a művésztelepen. Sajnos a múzeum gyűjteményébe eddig még nem sikerült tőle képet szerezni. A rendszeresen itt dolgozók mellett helyet kapott egy-egy művével *Perlmutter Izsák, Förstner Dénes, Istókovits Kálmán*.

A korai plein air korszak, a dekoratív posztimpreszionizmus ragyog végig az első termeken. Az első háború ugyan besötétít *Fényes Adolf* és *Zádor István* szimbolikus képeit, még a konkrét tájakat is, de a harmincas években a Római Iskola adaptálói, *Chiovini Ferenc*, a festőként debütáló *Borbereki Kovács Zoltán, Aba-Novák Vilmos* szuggesztív tempera képei, *Pólya Tibor* erős színvilágú olajai, vidám temperái ismét friss színekkel örvendeztetnek meg.

A második háború előtt *Bernáth Aurél, Mattioni Eszter, Gáborjáni Szabó Kálmán, Basilides Barna* dolgoztak törzstagként a telepen a korábbiak mellett. Az ő munkásságukat néhány mű képviseli a kiállítás ezen szakaszában.

Az új korszakot az 1925-től 1981-ben bekövetkezett haláláig folyamatos tevékenységgel itt működő *Chiovini Ferenc*, az 1956-ban elhunyt kiváló fametsző *Patay Mihály*, majd az új rendszertől műtermi kiutalást kapott, s néhány esztendő múlva a fővárosba távozó *Benedek Jenő, Bótos Sándor*, illetve *P. Bak János* munkássága képviseli.

1956 után telepedtek meg a Szolnoki Művésztelepen azok az alkotók, akiknek tevékenysége már az utolsó korszakot is jelzi. *Gácsi Mihály*, aki *Patay* után a grafikát képviselte a művésztelepen 1974-ig, *Mészáros Lajos* festőművész, aki tragikusan korai halálával egy csonka életművet hagyott ránk, *Antal Ilona*, aki alig néhány esztendőig kapcsolódott Szolnokhoz, *Palicz József*, aki 1974-ben, *Bokros László*, aki 1987-ben távozott a művésztelepről. *Baranyó Sándor* már a negyvenes évektől látogatta a

kolóniát, de 1959-től folyamatosan itt alkot. Fazekas Magdolna, Meggyes László az ötvenes évek végétől, Berényi Ferenc 1962-től festi következetesen a Tisza—Zagyva partjait.

Míg Borberek Kovács Zoltán volt az egyetlen szobrász a művésztelepen a negyvenes évekig, az ötvenes évektől Nagy István, Simon Ferenc és Szabó László képviselik a plasztikát. A nyolcvanas évektől Pogány Gábor Benővel a legfiatalabb szobrásznemzedék is reprezentálva van. 1984-től pedig Ágotha Margit és a fájdalmasan korán elhunyt Rékassy Csaba a művésztelep grafikusai.

A kronológia nem mindig követhető, a művek sokszor évtizedes különbséggel kíváncsognak egymás mellé a falakon. Igen sok a jó alkotás, több főmű is látható az anyagban, s nem kis büszkeséggel említhetjük, hogy nem csak a múzeum tulajdonából kerültek a kiállításra, de legtöbbször itt, ezen a vidéken is készült. A kétkedőket, a bizonytalanokat most meggyőzheti a Szolnoki Képtár válogatása.

Eddig lehetett elmélkedni a Szolnoki Művésztelep hosszú és folyamatos tevékenységéről, ugyanis hiányzott a tények érve. Ez a kiállítás már nagyon régen időszerű volt. A képek előtt, a történeti anyag előtt még a más irányba elfogult szemlélőnek is meg kell hajolnia. Ezt a többnyire természetelvű, általában figurális festészetet, plasztikát lehet nem szeretni. De nem tudomásul venni — soha többé nem lehet.

Az itt következő válogatásunk reprofotóit a Damjanich Múzeum anyagából Kozma Károly készítette.

August von Pettenkofen: Álló férfi

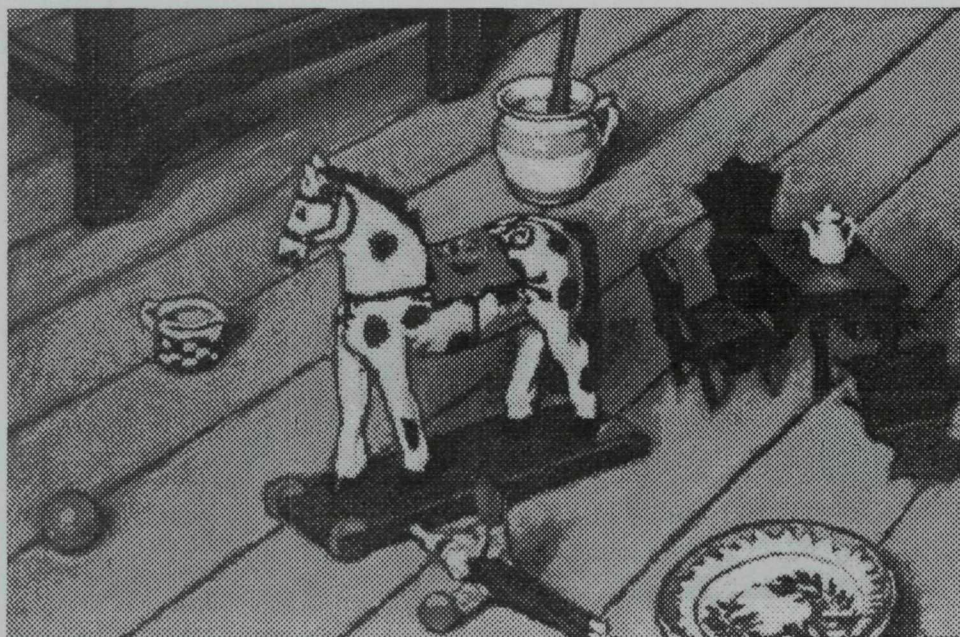
Heinrich Lang: Szolnoki szárazmalom

Böhm Pál: Parasztféj

Boruth Andor: Űnarckép

Fényes Adolf: Gyermekjátékok

*Nagy Vilmos és Barta Ernő szolnoki művészekkel
Vilmos Nagy und Ernő Barta mit anderen Szolnokker künstlern*

Mihalik Dániel: Tájkép

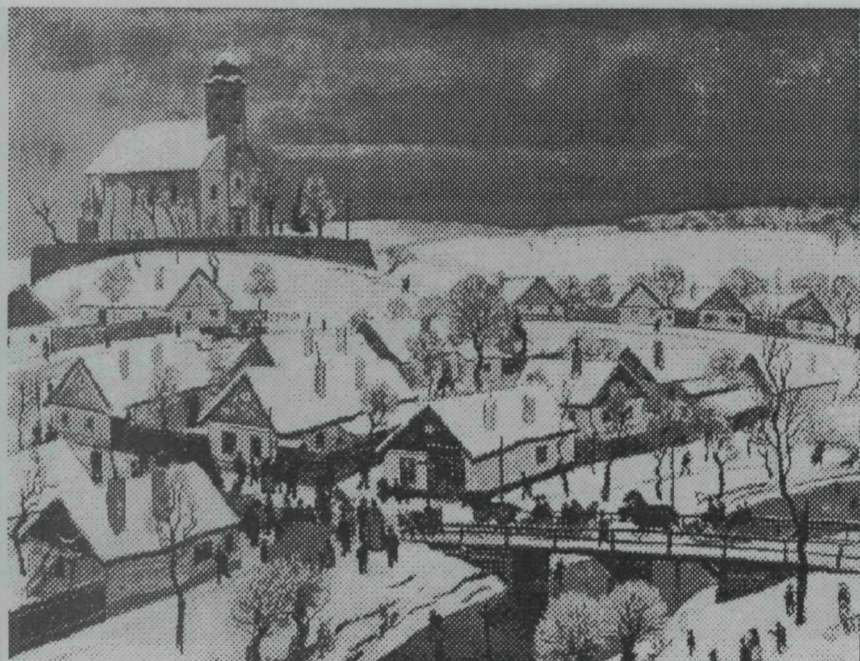
Szlányi Lajos: Látkép a művésztelep felől

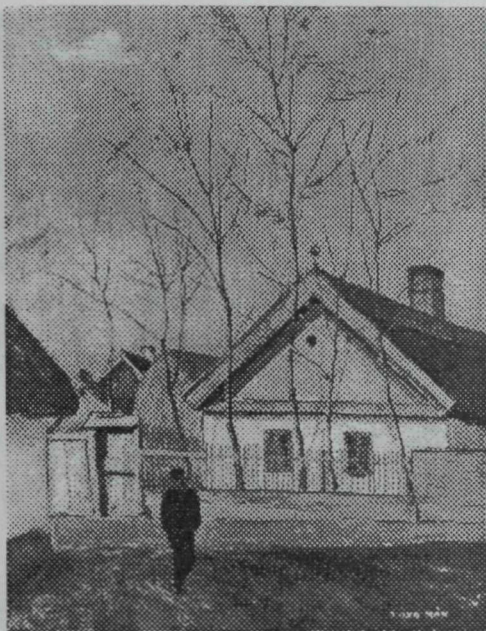
Zádor István: Önarckép

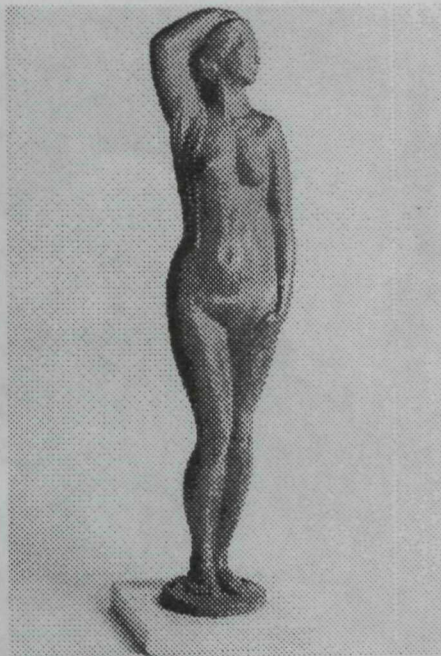
Jávor Pál: Cigánylány

Pólya Tibor: Tél

Pólya Iván: Tabán

Borbereki Kovács Zoltán: Akt

Aba-Novák Vilmos: Cserépvásár

Istókovits Kálmán: Vurtsli

A Szolnoki Képtár megnyitóján Tóth László megyei múzeumigazgató köszönti a vendégeket

A Szolnoki Képtárat Gál Zoltán országgyűlési képviselő adta át a közönségnek (Fotó: Kozma Károly)

SZATHMÁRY JUDIT

Nagyszerű művek és művészek

Gondolatok az V. Szolnoki Zenei Fesztiválról

Ebben az évben immár ötödik alkalommal rendezte meg az Ars-In-Kom Művészeti és Kommunikációs Kft. a Szolnoki Zenei Fesztivált. A rendezvénysorozat keretében nyolc hangversenyt, egy balettestet és egy nemzetközi kórustalálkozót, valamint két kiállítást tartottak. „Olyan jelentős fesztiválközpont létrehozása volt a célunk, amely zenei értékeivel a főváros mellett nagy vonzerővel bír az ország művészeti életében” — mondotta Vas Lajos ügyvezető igazgató.

A koncerteken fellépő zenekarok legrangosabbika kétségkívül a fesztivál házigazdája: a Liszt Ferenc Kamarazenekar — művészeti vezetője Rolla János — volt, de a megyeszékhely közönsége éppoly nagyra értékelte „saját” együttese, a Szolnoki

*A Liszt Ferenc Kamarazenekar és a Szolnoki Szimfonikus Zenekar közös koncertjén
Rolla János és Somosné Sűrű Erzsébet koncertmesterek*

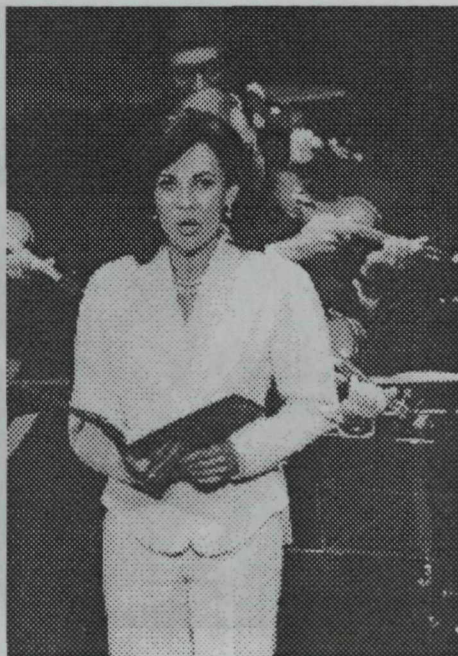
Pank György hegedűművész Stradivari hegedűjén játszik

Frankl Péter, Várkonyi Tamás és a Liszt Ferenc Zenekar

Kincses Veronika

Rost Andrea

Roman Zeilinger a Szolnoki Szimfonikus Zenekarral

Szimfonikus Zenekar szereplését is. A fesztivál üde színfoltjaként koncertet adott a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Szimfonikus Zenekara.

A kórusmuzika hívei sem panaszkodhattak: a Bartók Béla Kamarakórus és a Close Harmony Friends vocal group koncertje és a megalakulásának hetvenötödik évfordulóját ünneplő Szolnoki Kodály Kórus Jubileumi hangversenye nyújtott számukra élményt. Ugyancsak a fesztivál keretében rendezték a Fiúkórusok V. Országos és Nemzetközi találkozóját is.

Az események valóban gazdag sorában ezúttal egy kamarahangverseny kapott helyet: a fesztivált Vigh Andrea (hárfa) és Horgas Eszter (fuvola) lemezbemutató koncertje zárta.

A fesztiválon fellépő zenekarok élén olyan nagyszerű dirigenseket ünnepelhetett a hangversenyek közönsége, mint Lukács Ervin, Ligeti András, a szólistaként is közreműködő Vásáry Tamás és az Ausztriából érkezett Roman Zeilinger. A Bartók Béla Kamarakórust Molnár Éva, a Szolnoki Kodály Kórust Zámbo István vezényelte; a Close Harmony Friends karnagya Mario Frančovič volt.

A koncerteken fellépő szólisták névsorát bármely híres fesztivál büszkén vállalhatja magáénak: a hangversenyek közönsége tapsával ünnepelhette Kincses Veronikát, Rost Andreát, Vukán Györgyöt, Pauk Györgyöt, Frankl Pétert, az ifjú Clemens Zeilingert és Bogányi Gergelyt.

Meglepetésként és újdonságként szolgált Bozsik Yvette és társulata, a Közép-Európa Táncszínház fellépése, valamint Szalay Zoltán fotóművész és Biró Attila festőművész kiállítása.

A hangversenyek műsorán jelentős teret kaptak a bécsi klasszikus mesterek — közülük is elsőként W. A. Mozart művei. A romantikus zenét Schubert, Chopin és Schumann egy-egy darabja képviselte. Bemutatóként elhangzott Dvořák V. szimfóniája. Öröndetes, hogy a fesztivál eseményeinek programján huszadik századi, ezen belül kortárs zeneművek, tánckompozíciók is előkelő helyen szerepeltek.

A fesztivál eseményeinek Szolnok valamennyi hangversenyterme: a Szigligeti Színház, a Városi Művelődési Központ, a Megyeháza és Városháza, valamint a Galéria adott otthont. A kitűnő koncertprogramok és a rangos előadóművészek a legtöbb esetben teltházat vonzottak; a hangversenyek közönségének soraiban a megye különböző városából érkezett érdeklődőket lehetett felfedezni.

Mindent összevetve az V. Szolnoki Zene Fesztivál megérdemelt sikert aratott: színes programjai rangos előadóművészek mesteri tolmácsolásában hangzottak el. A szolnoki közönség várakozással tekint a következő fesztivál elé.

MEMMED ISZMAJIL

A népi irodalom helyzete Azerbajdzsánban

Fordította: Kovács Előd

Az azeri nép nyelve a törökkel, a gagauzzal és a türkménnel együtt a törökségi nyelvek oguz csoportját alkotja. A XIII. századtól a XVI. századig költőik — főként perzsa nyelven — időmértékes verseket írtak. Anyanyelvi irodalmának első kiemelkedő alkotásai a máig legnagyobb azeri költőnek tartott *Fuzulitól* (1498—1556) származnak, aki szintén klasszikus perzsa versformákban alkotott.

Azerbajdzsán újkori történelmében a népi irodalom értékeinek hivatalos elismertsége szoros összefüggésben állott az ország státuszával, önállóságának mértékével. Rövidebb időszakoktól eltekintve Iránhoz tartozott, vagy koronként eltérő mértékben függő helyzetben volt a perzsa birodalomtól. A XVI—XVII. század folyamán a török-perzsa háborúk következtében az iráni, száfévida dinasztia hatalma megingott, s a peremvidékek egyre függetlenebb politikát folytathattak. Ekkortól nyert egyre szélesebb teret magának a népi költészet, amelyet művelőiről *ásik*¹ költészetnek nevezünk. Az ásíkok népi dalnokok a Közel-Keleten, verseiket húros hangszer (*szaz*) kíséretében adják elő, innen származik török elnevezésük: a szaz költői. Művészetük a forma és a nyelvezet tekintetében népköltészet, tartalmi szempontból a *taszavvu*², vagyis a muszlin misztika gyakorolt jelentékeny hatást verseikre. A XVIII. század második felére alakult meg a Karabahi Kánság vezetésével az észak-azerbajdzsáni azeri kánságok államszövetsége, s vált e terület fél évszázadra függetlenné. A modern azerbajdzsáni líra az ásik költészetből bontakozott ki, első kiemelkedő képviselője *Molla Panah Vagif* (1717—1797), a Karabahi Kánság vezírje volt.

A XIX. század elején megkötött orosz-perzsa egyezmények (Gulisztán, 1818; Torkomancsáj, 1828) alapján Észak-Azerbajdzsán az orosz birodalom része lett, Dél-Azerbajdzsánt pedig Irán kebelezte be. A szocialista forradalomig az azerbajdzsáni ásik költészetet a zenei és a szóbeli részek egyensúlya jellemezte. A sztálinizmus idején az ásíkok „A kolhoz lámpái fényesek”, „A kommunizmusba menetelünk”, „Élj, élj lelkem, Sztálin, szívek éltetője Te” stb. témájú verseket voltak kénytelenek alkotni; az eredmény a mondanivalóval megegyező színvonalú lett. Ahogy torzult a tartalom, úgy halkult el a szó: az ásíkok figyelme a zene formálására, tökéletesítésére irányult, szöveget jobbára csak a *makam*³-okhoz énekeltek. A kor szimbólumának tekinthető, hogy a lakodalmakon is a hagyományos zenék helyett bús makamokat hallgattak és azokra táncoltak a résztvevők.

A hivatalos kultúrpolitika a kultúra nemzeti identitást hordozó rétegének megsemmisítésére törekedett. Nem történelmi tárgyú művekben a „török” szónak pusztá leírása már a hatalom rosszállását vonta maga után. Állandó és központilag támogatott jelenség volt a népi kultúrán való élcelődés, nem ritkán gúnyolódás. Túlzás nélkül

kijelenthető, hogy míg Baku lakásainak többségében zongora vagy legalábbis pianínó volt, szaz-t pár tucat értelmiségi családon kívül senki nem tartott otthonában. Az eredeti török formákban írott verseket nem közölték, a szocialista realizmust, Sztálin után pedig a posztmodern irányzatokat támogatták. A népdalok éneklését az elmaradott gondolkodásmód szimptomájaként értékelték.

Bár a hivatalos verseselés (ún. dívánköltészet, udvari költészet) kontrasztja a népivel a szocializmust megelőző évszázadokra is jellemző volt, az ismertetett jelenség mégis minőségi fordulatot hozott. Korábban a káni, az azeri eredetű perzsa száfévida dinasztia uralkodásának kezdetén pedig a sahi udvarok nem kívánták egyetemes normává tenni az ízlésüknek megfelelő költői formákat: a nép (egyes vallási jelenségektől eltekintve) szabadon élhetett önmön kultúrájában. Sztálin alatt a nemzeti identitás hordozóinak, így a népi költészet képviselőinek is többnyire Szibériai jutott osztályrészül. Hruscov idejétől kezdődően a „szabadvers-népi költészet” látszólag irodalmi ellentétjének valójában a nemzetek közösségébe történő beilleszkedés módja volt a lényege. A hagyományos formákban alkotó költők hivatalosan is kívül maradtak az „értelmiség” fogalmán, ennek megfelelően műveik csak kivételes esetekben láthattak napvilágot. Művészként nem volt lehetőségük a megélhetésükhöz szükséges anyagi javak előteremtésére, s amíg el nem fogadták a modern költészetet etalonnak, vagy fel nem hagyták a versírással, a társadalmi élet minden területén hátrányos megkülönböztetésben részesültek. A félévszázados manipuláció és diszkrimináció következményeként *a hetvenes években az azeri értelmiség minden rétegének és szinte minden tagjának meggyőződése volt, hogy a folklór és a népi irodalom alacsonyrendű, ezért kerülendő.* Ezen értelmiségi szemlélet az oktatáson és a tömegkommunikációs eszközökön keresztül oly mértékű szellemi rombolást eredményezett a társadalom többi rétegében, amilyenre Európában talán példa sincs, ezért e jelenség európai ember számára nehezen értelmezhető. A társadalom nemcsak elidegenedett saját kultúrájának hordozóitól, hanem ellenségesen és meggyőződésből lekicsinylően tekintett azokra; az azeri nép elfeledte sajátos szellemi értékeit. *Szamed Vurgun, Ahmed Dzsevad, Mikajil Müsfig és Szadikli Iszmail* neve emelhető ki azok közül, akik az ismertetett körülmények között is hűsek maradtak népük költői hagyományaihoz.

A szellemi értékvesztés általánossá válásával szinte egy időben indult meg egy ellentétes folyamat. Kezdetben az éter hullámain Törökországból érkező *türükük*, vagyis négysoros török népdalok váltak egyre népszerűbbé, mégpedig a szó legszűkebb értelmében, vagyis a társadalom kevésbé művelt rétegei voltak fogékonyak ezen külföldi, „idegen” művek iránt. Az „idegen” kifejezést itt mindenképpen idézőjelbe kellett tennünk, mert — mint már fentebb szó volt róla — a török és az azeri nép egymás legközelebbi rokonai, szétválásuk a XI. századtól gyorsult fel. Századunk húszas éveiben az Azerbajdzsán SZSZK határait úgy alakította ki a moszkvai vezetés, hogy az azeri nép zöme közvetlen formában ne érintkezessen az imperialista törökökkel. Az ötven év során a szóban forgó két nép rokon volta a közoktatásban vagy egyáltalán nem szerepelt, vagy csak marginálisan; kezdetben a nép a türüküket mint „idegen”, de hozzá érzelmileg, gondolatvilágukat tekintve nagyon közel álló alkotásokat tette sajátjává. Az azeri írók számára a hetvenes évek végétől lehetőség nyílt arra, hogy hivatalos delegáció tagjaiként imperialista országokba is elutazhassanak. Az utazások sokszínű tapasztalatát két mondatban összegzem. A Szovjetuniótól vagy annak Kaukázuson túli részétől a modernitás terén el nem maradó Nyugaton a költészetben nem egyeduralgok a modern és posztmodern irányzatok. A nyugati értelmiség többsége saját kultúrájára, beleértve a folklórt is, tisztelettel

tekinti, s azt az irodalmi megújulás egyik lehetséges alapjának tekinti. Ezen új tapasztalatoknak köszönhetően fényt derült az addigi „provinciális modernitás” gyakorlatának alaptalanságára. A hivatalos utazásoknak köszönhetően létrejött a szellemi javak — korlátozott mértékű — cseréje, amelynek folytonosságát az intézményes kapcsolatok mellett az új ismeretségek, barátságok is biztosították. Természetesen az azeri értelmiség figyelme elsősorban a törökországi művészetekre irányult.

Az 1980—90-es évek új azeri népi irodalma a fentieknek megfelelően két forrásból táplálkozik: a saját, húszas évekig gyakorolt irodalmi hagyományából és a törökországi, hasonló gyökerű irányzatból. Az utóbbiból különösen *Júnusz Emre*, *Abbasz Tufarkanli* és *Karadzsaoglan* műveinek hatása tekinthető alapvetőnek. A régi-új irodalmi irányzat legjelentősebb képviselői: *Vagif Szamedoglu*, *Ramiz Rövsen*, *Zelimhan Jakub* és *Rüsztem Behrudi*. Példaként itt a törökországi törökség máig legnevesebb népi költője, a XIII. században élt *Júnusz Emre* (1241—1320), a XVI. századi klasszikus azeri költő, perzsa uralkodó *Sah Iszmail Hatai* (1486—1524), végezetül pedig jelenünk egyik kiemelkedő tehetségű azeri költője, *Zelimhan Jakub* (1950—) műveiből idézek:

„Jövőt ismerőnek arcát fénylővé teszi egy szó,
Szavát tüstént mondó művét igazzá teszi egy szó.
Lehet szó: harcot csitító; lehet szó: főt hullató.
Lehet szó: mérgezett étket mézes tejjé tévő szó.”

(Júnusz Emre)

„Ki szavát azonnal mondja,
Igazzá lesz az egy szótól.
Ki pír⁴ lélegzetét hallja,
Fénylő lesz arca egy szótól.

Van szó: fejet levágató,
Van szó: elkésőt levágó,
Van szó: mérgezett étkeket
Mézes friss tejjé tévő szó.”

(Sah Iszmail Hatai)

„Méregtől bomlott köveket,
Szemből kicsalt könnyeket,
Métellyel érlelt étkeket
Jó étvággyal fogyasszunk el.”

(Zelimhan Jakub)

A szemléltetett esetben a mai azeri vers egyaránt tekinthető a középkori azeri és török népi költészet folytatásának. Következő, *Rüsztem Behruditól* (1967—) vett idézetünk párhuzamát csak *Júnusz Emrénél* találtuk meg:

„Melletted maradjak, monddod kedvesem,
Maradok örökre: néked áldozom.
Mennyire kívánod éltem kedvesem,
Barna szemed jussa: néked áldozom.”

(Mikajil Müsfig)

„Elégek, miért nem adsz szelíd szelet,
Elnémul szavam majd: néked áldozom.
Egykoron lándzsával szúrta át a szívem,
Keskeny kezéd árnyt ad: néked áldozom.”

(Ásík Kurbáni)

A konkrét példákkal szemléltetett forrásokból, ötven évnyi kényszerű hallgatást követően új azeri népi irodalom született a nyolcvanas évek első felében. A Szovjetunió felbomlása, Azerbajdzsán függetlenné válása (1991) után az ideológiai korlátok helyett gazdasági akadályokkal kellett szembenézni. A könyv- és újságkiadás szinte lehetlenné vált; az ország lakossága lényegében önellátásra rendezkedett be. Irodalmi életünk ennek ellenére nem került válságos helyzetbe: a három-négy inséges év folyamán időlegesen törökországi kiadók vállalták az új azeri művek kiadását, az anyaországi média is tág teret adott költőink, íróink számára. Dolgozatomat egy olyan idézettel zárom, amely magába foglalja közel az egész folyamatot, jelenséget, amelyről — a terjedelemhez képest — minél pontosabb kép felvázolására törekedtem. A közmondást a XI. században a Karahánida Birodalom területén *Mahmud Kasgári*⁷ jegyezte fel: „*El kalir, törü kalmas*⁸ — A nép marad, a törvény változik”.

Jegyzetek: 1. ásík: népi dalnok. Szó szerinti jelentése: 'szerető', továbbiakat lásd a következő jegyzetnél — 2. tasavvuf: muszlim miszticizmus. A VIII. században Irakban jött létre, onnan terjedt el a muszlim népek körében. Lényege: az ember egy meghatározott érettségi fokon Allahal válik eggyé. Cél: az egyesülés. A szúfi irodalomban a szerelem az eggyéválás folyamatának szimbóluma, az ásík 'szerető' a költő, a masuk 'szeretett', akit szeretnek Allah. — 3. makam: zenei műfaj, lassú, elnyújtott dallammal — 4. pír: a szúfi közösség, kolostor vezetője. Szó szerint: 'öreg, idős ember'. — 5. szúfi: muszlim misztikus — 6. Medzsnun és Lejla: a muszlim népek irodalmának népszerű szerelmesei, a határtalan szerelem szimbólumai. — 7. Mahmud Kasgari: az első ismert turkológus. szótár formájában írott fő művében (Divan lugat at-turk) a törökségi nyelveket hasonlította össze egymással, ezenkívül gazdag népköltési gyűjtemény maradt fenn tőle. — 8. "El kalir, törü kalmas": az el szó XI. századbeli jelentése még nem a mai 'nép' volt, hanem a birodalmon, uralmon belül a függőségben lévő népeket jelölte. A szerző a mai értelmében használja.

Az idézetek forrásai: Ahmet Yesevi hikmetleri. Istanbul, 1995. — Azerbajdzsan asiklari ve el sairleri I. Baki. 1983. — Mikajil Müsfig eszerleri I. Baki, 1968. — Ramiz Rövsen: Burak gedim ay isigi. Baki, 1983. — Rüstem Behrudi: Techalikta ölüm korkusu yoktur. Ankara, 1994. — Sah Iszmajil Hatai szecsilmi eszerleri I. Baki, 1969. — Yunus Emre divani. Ankara, 1991. — Zelimhan Jakub: Sairin haray. Baki, 1995.

Mehmed Iszmajil azerbajdzsáni irodalomtörténész, költő, műfordító. Többek között Arany János, Ady Endre és Juhász Gyula versei jelentek meg török műfordításában. Jelenleg vendégoktató Törökországban, a canakkalei egyetemen. (18 Mart Universitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi. Turkey, Canakkale)

Gyermekkori vesebetegségek konferenciája Malaysiában

Köztudott a felnőttkori vesebetegségek nagy száma, a műveseközpontok túlterheltsége és a veseátültetésre várók sora — az azonban, hogy mindezeknek a betegségeknek jelentős hányada csecsemő- és gyermekkorban indul, sőt méhen belüli kezdetű, csak kevesek által ismert. Nagy jelentőségű azonban a lakosság ismeretanyagának bővítése e tárgyban, hogy esetleges elégtelen kooperáció miatt gyerekek ne kallódhassanak el, és időben léphessünk a súlyos baj, esetlegesen a veseelégtelenség megelőzése érdekében.

Tudni kell, hogy a vesebetegségek jó része lappang, és legfeljebb közvetett jelekből tudunk következtetni a kórképre. Ezért rendkívüli jelentőséget kell tulajdonítanunk a szűrővizsgálatoknak (ultrahang, vizelet). A gyermekgyógyászatban a páciensek jelentős százaléka fejlődési rendellenességgel jelentkezik, döntő többsége kivizsgálást, esetleg műtétet, de mindenképpen gondozást igényel. Ha a családban vesebeteg van, annak kezelőorvosától célszerű ennek örökletes voltáról tudakozódni.

A következő számottevő csoport a húgyúti fertőzések, vesemedence-gyulladások csoportja. A gyermekkori belgyógyászati jellegű beteganyag (kórházi) kb. 10—15%-át adják. Különösen fontos felismerése csecsemő-, kisded-korban. Ismeretlen okú — egyéb tünetek nélküli — lázas csecsemőknél gondolni kell rá, hiszen a gyakran ismétlődő fertőzések szövődményekhez vezethetnek.

A gyermekkori magasvérnyomás betegség mögött 70—75%-ban veseelváltozás áll. Minden gyermeket, akinél az életkorának megfelelően magasabb vérnyomást észlelnek, gondosan ki kell vizsgálni.

A vesedaganat gyermekeknél ritka, leginkább cysta, mely örökletes formában jelentkezik. A rosszindulatú elváltozások radikális módszerekkel ma már jó túléléssel kezelhetők.

A vese szöveti gyulladások inkább a felnőtt kort jellemzik. Akut fajtái hirtelen kezdődnek vizenyőkkel, hasfájással, fejfájással, szemmel látható vérveléssel. Ennek speciális alakja az ún. poststreptococcalis típus, mely az utóbbi években eltűnt a világ civilizált részéből, sajnálatos módon azonban mostanában ismételtelen jelentkezik hazánkban. Az elmúlt 1,5 évben osztályunkon, a Szolnok Megyei Kórház Gyermekbelgyógyászatán öt beteget is

ápolunk ezzel a diagnózissal. Az acut poststreptococcalis vesegyulladás tulajdonképpen ún. „második betegség”. Jellegzetes gyermekkori bajokat pl. mandulagyulladást, scarlatot, ótvart követhet, ezek lezajlása után 2—3 héttel. A betegség első néhány hete feltétlen kórházi kezelést igényel, gyermekkori formája döntően jóindulatúnak tekinthető. Az említett öt beteg közül az egyik gyermeknél ez a típusú vesegyulladás arcidegbénulással társult. A két betegség együttes — kifejezetten ritka — előfordulása indított bennünket arra, hogy ezt az esetet az orvosi szakajtóban is leközzöljük, és jelentkezzünk 1996-ban a Trópusi Gyermekbetegségek Világkongresszusára, Kuala Lumpurba, ahová az előadást elfogadták. Kiutazásunkat a JnkSz Megyei Tudományos Testület is segítette.

Ezen a kongresszuson ismertettem a fenti esetet, nagy érdeklődést kiváltva. Ez az ún. poststreptococcalis vesegyulladás a trópusi területeken ma is gyakori probléma. Emellett a klasszikus fertőző betegségek (malária, TBC, dengue láz, hasmenések, AIDS) szintén az összefüggés témái voltak, melyek a napjainkban jelentkező migrációval hazánkban is komoly diagnosztikus problémaként jelentkezhetnek. A négynapos kongresszuson 44 ország küldöttei — mintegy 600 fő — voltak jelen. A rendezvény Kuala Lumpur egyik lelegegánsabb szállodájában zajlott le. A helyi médiák közvetítései teljes összhangban voltak a Malaysiát jellemző gyermekközpontú társadalommal, és a gyermekgyógyászat kiemelt helyzetével.

Természetesen munkánk zömét a „banális”, jól ismert betegségek adják, ahhoz azonban, hogy a nem mindennapit észrevegyük, kezelni tudjuk, az a tudás is hozzásegíthet, melyet egy ilyen konferencián szerezhetünk.

Károly Éva

Szolnok is részt vesz a nemzetközi névtani kutatásokban

Az 1994-ben megalakult MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Testülete szorgalmazza, ösztönzi megyénkben a nyelvészeti kutatásokat. Számos kiadvány, publikáció bizonyítja, hogy a nyelvjárás kutatásban, a névfajtásban, a földrajzi nevek gyűjtésében és

kutatásában szép eredményekkel büszkélkedhettünk (I. Jászkunság folyóirat, Múzeumi Levelek időszakos kiadvány, Zounuk, Tisicum évkönyvek, Abádszalók tanulmánykötet szerk. Ujváry Zoltán, A mi Alföldünk tanulmánykötet szerk. Rakonczai János és Szabó Ferenc). Most folyik az egykori törökszentmiklósi járás földrajzi neveinek összegyűjtése, készül a volt szolnoki járás földrajzi neveit tartalmazó kötet. 1986-ban és 1994-ben tette közzé Farkas Ferenc a volt jászberényi járás valamint a Tiszazug földrajzi neveit tartalmazó névgyűjteményeket. Mindezek egyértelműen bizonyítják, hogy az Alföld egyik legnagyobb megyéjének kutatóközpontjaiban (Jászberény, Mezőtúr, Karcag, Tiszafüred, Tiszaföldvár, Szolnok) országosan elismert tudományos teljesítményeket mutattak fel.

Jelen sorok írója a tudományos testület egyik alapítója, 1994-től a Nemzetközi Névtudományi Bizottság tagja, 1995-től pedig a Szláv Nemzetközi Névtudományi Bizottság névtani kutatócsoportjában képviseli Magyarországot. Mind hazai, mind nemzetközi kutatásaimhoz ez ideig csupán a Tudományos Testülettől kaptam támogatást. 1995. október 24. és 27. között részt vehettem Eperjesen a Szláv Nemzetközi Névtudományi Bizottság konferenciáján.

Alábbi beszámolómban szeretném a kutatókat tájékoztatni a fent említett két nemzetközi névtani szervezetről, valamint a Magyarországot is érintő nemzetközi szlavisztikai kutatásokról.

A Nemzetközi Névkutató Központ Leuvenben (Belgium) működik és a világ különböző országaiban folyó névtani kutatásokat hangolja össze, nemzetközi kutatásokat szervez és támogat. E tudományos szervezet irányító testülete a Nemzetközi Névtudományi Bizottság, amely 1938-tól mindig más és más országban szervez névtani kongresszusokat (1938. Párizs, 1947. Párizs, 1949. Brüsszel, 1952. Uppsala, 1955. Salamanca, 1958. München, 1961. Firenze, 1963. Amsterdam, 1966. London, 1969. Bécs, 1972. Szófia, 1975. Bern, 1978. Krakkó, 1981. Ann Arbor, 1984. Lipcse, 1987. Quebec, 1990. Helsinki, 1993. Trier, 1996. Aberdeen). A kongresszusok anyaga nyomtatásban is megjelenik. Ezek a dokumentumok áttekintést adnak a legfrissebb kutatási eredményekről, és arról, hogy a kutatók milyen tématerületekkel foglalkoznak, milyen

új kutatási módszereket alkalmaznak. A nemzetközi szervezetnek jelenleg a világ 36 országából 206 tagja van. A tagországok a következők: Ausztria, Anglia, Amerikai Egyesült Államok, Belgium, Bulgária, Csehország, Dánia, Dél-Afrikai Köztársaság, Feröer-szigetek, Finnország, Franciaország, Guam, Görögország, Hollandia, Horvátország, Izland, India, Izrael, Japán, Kína, Koreai Köztársaság (Dél-Korea), Kanada, Lettország, Lengyelország, Málta, Magyarország, Németország, Norvégia, Olaszország, Oroszország, Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szerbia, Ukrajna. A Nemzetközi Névtudományi Bizottság hivatalos folyóirata az évente megjelenő Onoma.

Az Általános Szláv Névtani Atlasz összeállításán dolgozó nemzetközi munkacsoport (SOA) szervezetileg a Nemzetközi Névkutató Központ Szláv Nemzetközi Névtudományi Bizottságához tartozik. Az atlasz megvalósításának irányítója Rudolf Rámek professzor, a brno-i egyetem cseh tanszékének vezetője, székhelye pedig Lipcse. Csehországban, Lengyelországban, Németországban és Szlovákiában állandó munkacsoport tevékenykedik, és évenként más és más szláv nyelvű országban megrendezett kongresszusokon cserélik ki tapasztalataikat. Ausztriával, Bulgáriával, Ukrajnával és 1995-óta Magyarországgal is szoros kapcsolatot sikerült kiépíteniük. Szeretnék megnyerni a közös munkához Albánia, Finnország, Görögország, Horvátország, Macedónia, Oroszország, Szerbia valamint Szlovénia kutatóit is.

Már a második világháború előtt St. Rospond megfogalmazta valamennyi szláv nyelvre kiterjedő névtani atlasz megvalósításának tervét. A vállalkozás megvalósítását komolyan akadályozta, hogy az egyes szláv nyelvekről nem állt rendelkezésre történetileg is dokumentált hiteles névanyag. A terv megvalósítása újabb lendületet vett 1958-ban, a Moszkvában megrendezett Szlavisztikai Kongresszuson. Akkoriban azt a célt tűzték ki, hogy a szláv eredetű földrajzi nevekből jelentéstani alapokon csoportokat különítsenek el (pl. településnevek) és azokat térkélapokra vigyék fel. Az időközben megjelent helynévszótárak bizonyították, hogy az egyes nyelvekhez kapcsolódó teljes névkincs részletes ismerete nélkül a lexikai különbségek tipológiai bemutatása nem valósítható meg. Az 1960-as

évektől a lexikai-etimológiai alapokon nyugvó kutatások helyett a névszerkezeti kérdések vizsgálata került előtérbe. A névstruktúrák tipologizálásához nem szükséges a teljes név- kincs részletes ismerete. Az elméleti és módszertani kérdések tisztázása után egy egységsített kérdőív alapján sikerült kidolgozni a szláv eredetű településnevek szerkezeti típusait. Történeti és jelenlegi adatbázis alapján a típusok számát állandóan bővítik. Ezekről 1989-ben Lipcsében, 1993-ban pedig Klagenfurtban jelent meg egy-egy kiadvány. A vállalkozás végső célja a szláv eredetű településnevek szerkezeti típusairól egy lexikon megjelentetése. Ebben a lexikonban helyet kap Európa és Ázsia valamennyi országában fellelhető szláv eredetű településnév-szerkezet.

A hatalmas terv jelentőségét felismerve Magyarországon Szolnok központtal először az Alföld területén fellelhető szláv eredetű településnevek szerkezeti típusait állítom

össze a történeti és jelenlegi névanyag alapján. Eredményeimről ez év őszén Pozsonyban megrendezett nemzetközi konferencián szeretnék beszámolni.

A szerkezeti típusok feltárással és térképi ábrázolásával lehet következtetni egyes névtípusok korára, elterjedésére, megterheltségére. Az eredményeket közvetlenül hasznosíthatja a történettudomány, valamint a nyelvudomány különböző ágai (névtudomány, nyelvjárás-kutatás, kontaktológia).

A magyar vonatkozású szlavisztikai témák kutatása igen fontos, de emellett hasznos, ha ismerjük az egyes szláv országokban elért legújabb eredményeket és kutatási módszereket is, mert így sikeresen kapcsolódhatunk be a tudomány nemzetközi vérkeringésébe, és a mi kutatásainkat is jobban megismerhetik külföldön.

Vincze László

KÖNYVESPOLC

Tánczos Vilmos: Keletnek megnyílt kapuja

Néprajzi esszék

A Kolozsváron megjelenő Ariadné Könyvek sorozatának legújabb példánya Tánczos Vilmos nevéhez fűződik. A kötetet egy, az utóbbi években a néprajztudományon belül egyre inkább elterjedőben lévő műfaj határozza meg, s ez a néprajzi esszé. A szerző az 1991 és 1996 között megírt több tanulmányát magába foglaló esszégyűjteményben a Romániában élő magyarság — elsősorban a csángók — identitástudatát, s a népi kultúra változását mutatja be.

„Hogyan képzelted, hogy autód ide-oda cikázó zárt teréből egy-egy gyors gyűjtőtűt során mélyen bepillantasz az ismeretlenbe?” — teszi fel a kérdést az író. A néprajzkutató gyűjtései során az általa elképzelt „út” a legtöbb esetben a körülmények függvényévé válik. Ezen körülmények jelentőségének élményszerű kifejtéséről szól a könyv első tanulmánya. A bevezető gondolatokat a magyar néprajz tudományelméleti kérdéseiről írt esszé

követi. Ebben a mai magyar néprajzkutatás irányultságáról fejt ki véleményét a szerző, illetve megindokolja kötetének műfajválasztását.

1997 tavaszán néhány hétig Kolozsváron tartózkodtam. Ott mondták rám először, hogy „anyamagyar”. Ennek az ottani diákok által használt kifejezésnek a lényegét akkor értettem meg igazán, amikor a szóban forgó könyv harmadik tanulmányát elolvastam. Bár az esszében a rám (ránk) használt kifejezés nem fordul elő, de valahogy az itthon beidegződött „erdélyi mítosz”-ra, illetve a románnak titulált, Moszkva téren munkát vállaló székelyekkel szembeni mentalitásunkra gondolva erős merengésre készítetett „anyamagyarságunk”. Milyen utakat kell bejárni az életbenmardásért? Az ember életútja során a végső cél felé menetel, eközben sok hegyre kell felkapaszkodnia. Csíksomlyón a hegyoldal meredekén, a keresztút stációin keresztül juthat föl az ember a megszentelt hegy, a Kis-Somlyó csúcsára. A pünkösdi búcsú idején több százezer magyar kel útra, hogy ki-ki a maga által választott áldozatok közepette végigjárja a saját „via sacráját”. A „legnagyobb magyar rituális dráma” zajlik le évről évre megismét-

lődvé e szent helyen. Ez a századok óta fennálló szokás hogyan változott, alakult, formálódott az idők folyamán? Mík azok az erők, melyeknek köszönhetően tömegesen zárandóknak ide az emberek? Választ az Egy rituális dráma katarzisa alcímű tanulmányból kapunk.

Erdély történelmében véres események színhelye, s egyben képzeletbeli utunk egyik következő állomása Csíkszentdomokos. Báthori András kardinális pásztorbükki havasokban történt meggyilkolásának emléke még ma is elevenen él a helyiek néphagyományáiban. Az erőszakos cselekedetet követő felsőbb egyházi rendelkezések nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a településen a hivatalos vallásosságtól függetlenedett népi vallásosság megerősödjék, és annak normái még a papokkal szemben is szigorúan kötelezővé válhassanak. Az egyházi és népi szertartások összefüggésének hátterét világítja meg Tánzos Vilmos kötete egyik tanulmányában.

A bukovinai székely falvakban tett kirándulás emlékei az egykoron idetelepült székelység kulturális javainak múltba tűnt töredékeiről árulkodnak. Az épületeket figyelve, a temetők sírfeliratainak fotózása közben a távolról egyformának vélt öt falu realitása mind-mind egy külön világgént tárul elénk az erről szóló írásban.

Tánzos Vilmost mély érzelmi szálak kötik a csángóság kultúrájához. Az ott élőkkel kialakított személyes kapcsolata, a táj varázslatossága mind-mind olyan tényezők, amelyek a kötetben élményszerűen megfogalmazott történeteken keresztül szinte kézzelfoghatóvá válnak az olvasó számára.

A gyimesi halottkísérő érzelmeket átjáró dallama, s a hozzá fűződő szomorú alkalom könnyeket képes csalogatni az emberek szemébe. De ha egy televíziós felvétel kedvéért kell a zenészeket egy meghatározott időpontban, a hagyományos ritusból kiemelve muzsikálásra bírni, a szakértőként felkért néprajzos sok olyan problémát vesz a vállára, amely az elkészült film bemutatásakor már nem is sejthető. Egy ilyen forgatásnak a néprajzi hátteréről lehet tudományos értekezést is írni, de az író által választott irodalmibb esszéisztikus stíluson keresztül közelebb kerülünk, személyesen részt vehetünk egy forgatási napon.

A gyimesi csángók földjét elhagyva könyvbéli barangolásunkban a másik nagy

csángó etnikumhoz érkezünk el, Moldvába. A könyv címadó tanulmányában „kelet kapujára” derül fény. Hol keressük? Hogyan léphetünk be rajta keresztül egy új világba? Kiket találunk a másik oldalon? Milyen kapcsolataink van velük? A tanulmányból ilyen, s ehhez hasonló kérdésekre kapunk választ.

Meddig magyar a csángó? — vetődött fel bennem a kérdés a következő tanulmány kapcsán. A történelmi múltat, az identitástudatot olykor a hamis ideológiák, az asszimilációt eredményező betelepítések, a politikai döntések, az akkulturációs folyamatok erőteljesen megváltoztatják. Ennek a gyors változásokat eredményező útnak a megtételét mutatja be a moldvai csángósággal foglalkozó újabb tanulmány.

Könyvbéli utazásunk a történelem múltbeli alakjaihoz, a moldvai magyar falvak deákjaihoz vezet el bennünket. A XVI. századtól a XX. század közepéig tartó paphiány okozta kényszerhelyzet keltette életre a deákok intézményét, akik a falvakban kialakult sajátos vallásgyakorlat formáit voltak hivatottak fenntartani. A magyar identitástudat egyik alap pillérét alkotó katolikus vallásosság a csángó nép életét döntően befolyásolta. Így a közöség és a közösségben vállalt egyéni szerepkör átalakulását követhetjük nyomon ebben az esszében.

A könyv tanulmányait öt dolog köti össze: az író, a műfaj, a romániai magyarság illetve annak kultúrája — mint a kutatások alanya — és végül a népi vallásosság. Ugyanis a kötet utolsó tanulmányának témája ez, s itt jelenik meg a mű ars poétikája: „... az a népi kultúra pusztul el visszavonhatatlanul, amely átfogó, univerzális jellegű volt, amely vallásos hiten alapult és amely szervesen illeszkedett a kereszténység ideológiai rendszerébe.”

Telenkó Bazil Mihály

Ohattól Meggyesig

A Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábor huszonkét éve (1975–1996)

Mielőtt a kötet bemutatására sort kerítenénk, érdemes felidézni néhány időpontot:

1973: Megalakul az első hazai nemzeti parkunk, a Hortobágyi Nemzeti Park.

1975: dr. Tóth Albert és Papp Gyula a

kistűszállási Móricz Zsigmond Gimnázium tanárai tábort szerveznek a Hortobágyi Nemzeti Park területén, és ezzel megteremtik az alapját a Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábornak.

1988: Megjelenik a Tudományos kutatások a Hortobágyi Nemzeti Parkban 1976—1985 című könyv Dr. Tóth Albert szerkesztésében.

1996: Ohattól Meggyesig — A Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábor huszonkét éve címmel oktatási-nevelési jellegű és tudományos-szakmai cikkeket is magába foglaló könyv került ki ebből a műhelyből, szintén dr. Tóth Albert szerkesztésében.

A kötet első részében a tábor szervezésével, tevékenységével, a táborozók élményeivel, visszaemlékezéseivel ismerkedhetünk meg. Különösen nagy haszonnal forgathatják a kötetnek ezt a részét azok a pedagógusok, akik a tanórán kívül a tájjal, a terepi munkával is meg szeretnék ismertetni tanítványaikat.

Megjelenik a tábor munkájában, s természetesen így a kötetben is a természetvédelmi és környezetvédelmi neveléshez kapcsolódóan az interdiszciplináris gondolkodás igénye, amely sajnos az iskolai oktatás egészében még nem valósul meg. Ezt az interdiszciplináris szemléletmódot tartom a táborok, s az ezekben folyó munkát tükröző kötet egyik legfőbb erényének.

Mit jelent ez az interdiszciplinaritás a Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábor esetében? Megismerik a tábor résztvevői a tájat, annak természeti-, régészeti-, történeti-, néprajzi értékeit együtt, egységben. A vizsgált terület természeti földrajzát, növény- és állatvilágát feldolgozó szekciók: geomorfológiai, talajtani, mikroklimatológiai, botanikai-cönológiai, rovar- és halfaunisztikai, madártani, hidrobiológiai szekció munkájának vég-eredményeként csaknem az egész táj története és élete megismerhető. Ehhez kapcsolódik a tájat használó ember jelenlétéről valló régészeti, történeti, néprajzi ismeretek felsorakoztatása, amely a tájról való tudást még gazdagabbá teszi.

A szakmai szempontokon és tartalom túlmenően van jó néhány alapelv, amelyet megtanulhatunk a tábor szervezőitől. Egyik ezek közül az, hogy a természeti-környezeti nevelés mellett a résztvevők gyakorlati természetvédelmi tevékenységet is végeznek, megismerkednek a kutatás módszertanával, terepismeretet tanulnak, gazdagodik fajismeretük, s mindezek mellett — mint ahogy a táborozók

visszaemlékezéseiből kiderül — élményekben gazdagodnak, közösséggé formálódnak, s ezek meghatározó élményeket jelentenek számukra.

A kötet második része a tudományos-szakmai cikkeket, kutatási eredmények publikációit tartalmazza. Kovács Gábor és Bodnár Mihály ornitológiai cikkei, Harka Ákos és munkatársainak halbiológiai cikke, valamint Csányi Béla és munkatársainak hidrobiológiai témát feldolgozó írása jelzi a táborban folyó munka folyamatosságát, hiszen a szerzőktől már az 1988-ban megjelent kötetben is olvashattunk tudományos igényességgel megírt cikkeket.

Üttörő munkát végeznek a táborozók a degradációra vonatkozó tudományos kutatásaikkal is. Az 1988-ban megjelent Tudományos kutatások a Hortobágyi Nemzeti Parkban 1976—1985 című kötet egyik gyakran hivatkozott és hézagpótló cikke a degradálódó hortobágyi löszgyepek reliktum foltjainak synökológiai viszonyait taglalja, s Tóth Albert tollából került ki. A mostani kötet két cikke Tóth Albert, illetve Tóth Albert és Török Katalin együttes munkájaként ugyancsak a degradáció kérdéskörét állítja a középpontba, s méltán tarthat számot a kutatók és a gyakorlati természetvédelmi szakemberek érdeklődésére.

Az Ohattól Meggyesig kötet kiadója a Természet- és Környezetvédő Tanárok Egyesülete. Az egyesület célját a következőként fogalmazták meg: „segítse a nevelés megújítását, melynek lehetősége és kényszere a természet-, környezet- és embertisztelő magatartás kialakításában együtt van jelen”. Ez a kötet a legutóbbi, de nem az egyetlen azoknak a sorában, amelyeknek megjelentetése fölött az egyesület bábáskodott. Mivel mindegyik hasznosan szolgálhatja a természet- és környezetvédelmi nevelés ügyét, fontosnak tartom, hogy ezekre is felhívjam a Jászkunság olvasóinak figyelmét:

Juhász-Nagy Pál: Vázlatok az ökológiai kultúra tematikájához. 1992.

Gulyás Pálné—Láng Edit—Vizy Istváné (szerk.): Természeti környezeti nevelés, mint a nevelés megújításának lehetősége. A környezetvédelem beépítése a nevelésbe, a természettudományi tantárgyakba. 1993.

Bérczi Szaniszló: A műveltség rétegződése. Gondolkodási és cselekvési rendszerek. 1993.

Lukács Béla: Környezetgazdálkodásról fizikus szemmel. A környezeti folyamatok termodinamikája. 1994.

Budayné Kálóczi Ildikó—Sára Endréné: Természet- és Környezetvédő Tanárok Egyesülete I—II. nyilvános előadói konferenciájának előadásai. 1994.

Gulyás Pálné—Csonka Csabáné—Hegymeginé Nyiri Enikő—Kárász Imre: Könyvezeti nevelés az iskolarendszer egészében és az óvodában.

Béres Mária

Pásztortáska füzetek 1.

Alföldi kaleidoszkóp
Írta és összeállította: Danka Klára

A Tisza Klub Környezet- és Természetvédő Társadalmi Szervezet kiadásában új sorozat indult útjára Pásztortáska füzetek címmel. Ennek a sorozatnak az első száma az Alföldi kaleidoszkóp címet viseli, s olyan neves szerzők írásait tartalmazza, mint Tóth Albert, Varga Zoltán és Német Ferenc. Az általuk kidolgozott egyes fejezetek Danka Klára kiegészítő munkája és szerkesztői tevékenysége révén válnak egységes egészé.

A szerkesztő a következőben látja a kiadvány célját: „a lehető legszélesebb körű korosztályhoz permanensen eljuttatni azokat az ismereteket az Alföld élővilágáról, melyekkel akkor is találkozhatunk, ha a legközelebbi vízpartra, füves területre, erdőbe kísétálunk. A címben rejlik az a gondolat, hogy a kaleidoszkópot forgatva mindig más és más színes kép tárul elénk, így a kiadvány lapjait forgatva is az Alföld egy-egy mozaikjáról alkothatunk képet.”

Mint biológus-muzeológus nagyon időszerűnek érzem ezt a célkitűzést több szempontból is. Egyrészt 1994-ben, amikor már az egyes települések önkormányzatának hatáskörébe került a helyi természeti értékek védelmének kimondása, felmérést készítettem a Jász-Nagykun-Szolnok megyei helyzetről. A válaszevelek túlnyomó része arról tájékoztatott, hogy az illető településen „megőrzésre érdemes természeti érték nincs” vagy „a településen nincs nyoma természetes élővilágnak”. Szükség van tehát az ismeretterjesztés minden formájára, hogy az Alföldet és szűkebb lakóhelyünk környékét nyitott szemmel járva megismerhessük. Másrészt ezt célozza a sokat vitatott Nemzeti Alaptanterv, s az ennek

nyomán születő helyi tantervek is. Itt két tantárgyközi terület — a természet- és környezetvédelmi nevelés és a hon- és népismeret — szolgálna a szűkebb táj és település jobb megismerését.

Az Alföldi kaleidoszkóp felvillantja a Tisza és környéke, a füves élőhelyek, az erdő-társulások világát, a kunhalmokat mint jellegzetes tájképi elemeket. Számos tényanyagot meríthet belőle a gyakorló pedagógus, hogy az iskolai tananyagot a lakóhelyre vonatkozó ismeretekkel gazdagítsa, a kiadvány tanulói felhasználásához azonban mindenképpen szükség van a pedagógus irányító, segítő tevékenységére. Kiindulási ismeretanyag, gondolatébresztő munka az Alföldi kaleidoszkóp, amely a pedagógust arra sarkalja, hogy a szűkebb lakóhelyén fellelhető természeti-, történeti-, néprajzi értékeket — esetleg a tanulókkal együtt — feltárja és közkinccsé tegye.

Annál is inkább fontos a helyi kezdeményezés, mivel főként a mezőgazdasági művelés magas aránya, s kisebbrészt az értékek iránti érdektelenség miatt Jász-Nagykun-Szolnok megyében 28 helyi védett természeti értéket tartanak számon, amellyel a megyék sorrendjében a 16. helyen állunk.

Sajó Károly 1905-ben lejegyzett sorai sajnós napjainkra érvényessé váltak: „Valamikor, későbbi ivadékaink majd sokkal többet fognak kivonni az ásó és az eke uralma alól, mert ők már annyira jutnak majd, hogy be fogják látni, hogy csak szép, tude és változatos környezetben érdemes élni, hogy a maguk érdeke kívánja, hogy ez a közös hazánk legyen olyan szép, minő csak lehet, a kulturális sivatag ellenben legyen olyan kis terjedelmű, a minő csak lehet.”

Béres Mária

Tisza Klub Füzetek 7. Zöld ovi

Ötletgyűjtemény kisgyermekek
környezet- és természetvédelmi
neveléséhez

„A gyermek számára tárgyak és élőlények között nincs éles választóvonal, és ami él, az nagyjából úgy él, mint mi. Ha nem értjük a sziklák, a fák az állatok beszédét, az azt mutatja, hogy nem vagyunk eléggé fogékonyak.

Mivel a gyermek énközpontú, elvárja, hogy az állatok a számára fontos dolgokról beszéljenek, mint a mesében is, és mint ahogy ő maga beszél a saját valódi játékkálataihoz ... A gyermek gondolkodása animisztikus ... A gyermek abban a hitben él, hogy kapcsolata az élettelen világgal jellegét illetően meg egyezik az élő, emberi világhoz fűződő kapcsolatával, a számára kedves és szép tárgyakat pontosan úgy öleli magához, mint az anyját, az ajtót pedig, ami megütötte, megveri ... Az animisztikus felfogás szerint nemcsak az állatok éreznek és gondolkodnak emberi módra, hanem még a kövek is élnek, ha valakit tehát kővé változtatnak, ez puszta azt jelenti, hogy egy ideig némának kell maradnia és nem mozoghat ... A napban, a kőben, a vízben ... szellemek laknak, melyek nagyon hasonlítanak az emberhez, tehát ember módra éreznek és cselekszenek is.”

Bruno Bettelheim: A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek című, 1988-ban megjelent kötetének szép soraira számtalan példát hozhatunk fel kisgyermekaink életéből. Minden gyermeknek veleszületett tulajdonsága, hogy érdeklődik az őt körülvevő természet iránt. Utánakap a szép pillangókat, megcsodálja a siklót, gyíkot, örömmel gyűjt kagylót, csigát, kavicsot, megsimogatja a mohát. Ezt a természetes érdeklődést kellene nekünk szülőknél és pedagógusoknak ébren tartani és továbbfejleszteni. Ebben a munkában igyekszik segítségünkre lenni a Vargáné Biharvári Gabriella által összeállított Zöld ovi kötet, amely a Tisza Klub 7. füzeteként jelent meg.

Már az is példaértékű, ahogyan megszületett ez a kiadvány. A Tisza Klub célkitűzései közé tartozik a természeti-környezeti neveléshez használható oktatási segédanyagok kiadása. Első ilyen vállalkozásukat, az Ötletszak című kiadvány megjelenését is siker koronázta, hiszen 1995-ben második alkalommal is kiadták. Hiánypótló munka volt ez az óvónők és tanítók körében. Az ötletszakot is Vargáné Biharvári Gabriella állította össze, s folyamatos munkakapcsolatot tartott fenn az azt felhasználó pedagógusokkal. Ennek az együttműködésnek az eredményeként született meg a Zöld ovi. Olyan módszertani ötleteket tartalmaz tehát ez a kis kötet, amelyet gyakorló óvónők és tanítók Tokajtól Szolnokig és Debrecentől Oroszlányig már mindennapos

ovopedagógiai munkájuk során kipróbáltak, megvalósítottak.

Amilyen széles a szerzők tábora, olyan gazdag a feldolgozandó témák köre is. A 3—7 éves gyermek szintjén foglalkozik a Föld, a levegő, a víz védelmével. Feladatokat ad a növény- és az állatvilág megismeréséhez, de a tájat és a települést sem hagyja ki a vizsgálatok köréből.

A kiadvány másik jelentős témaköre az évszakonkénti természeti és környezeti ismeretek bővítéséhez kapcsolódik. A gyerekek érdeklődésének megfelelően három irányból is igyekszik felkelteni a figyelmet: a manuális tevékenységet és az irodalmi-, zenei anyagok felhasználását egyaránt segíti forrásjegyzékkel.

Különösen érdekes az a fejezet, amely a matematikai fogalmak elsajátítását természeti jelenségek felhasználásával igyekszik segíteni.

Gyakorlati tevékenységekhez ad ötleteket a kompozitkészítéssel és a gyógynövénykert kialakításával foglalkozó fejezet.

Egy-egy foglalkozás színesebbé, érdekebbé tehető azokkal a játékokkal, találós kérdésekkel, mondókákkal és fénymásolható kifestőkkel, amelyek mind-mind a természet megfigyelését, megértését segítik elő. Ezért kérem a Jászoknáság olvasóit, hívják fel pedagógus ismerőseik figyelmét a Tisza Klub új kiadványára, s mint szülők vagy nagyszülők merítsenek ebből is ötletet egy-egy gyerekkel való kirándulás emlékeztetéseké.

Béres Mária

A magyar nyelvterület településformái

Bárh János:

Szállások, falvak, városok

A magyarság települési hagyományai

A Kalocsai Múzeumbarátok Köre Kiadásában megjelent igen jelentős alkotással gyarapodott a magyar agrártörténeti irodalom, Bárh János: Szállások, falvak, városok című monográfiájával. Meggyőződésem, hogy több szempontból is „alpműként” fogják emlegetni, számon tartani. Nevezetesen:

— A monográfia tudományos rendszere-

zettsége, fogalomrendszere, a problémakör történeti áttekintése *kézikönyvként* való alkalmazását teszi lehetővé.

— A kérdéskör irodalmának szinte teljes körű számbavétele, az abban foglaltak bravúros alkalmazása *bibliográfiaként* való használatára is módot adnak.

— A fentiekhez képest már csak egy lépés, hogy akár olyan *oktatási segédletként*, akár *tankönyvként* alkalmazzák, amelyből agrártörténetünk olyan döntő fontosságú jelenségét regisztrálhatjuk, mint a lakott helyek és azok tudományos igényrel jól körülhatárolt típusai.

A monográfia társadalomtudományokon belül szinte interdiszciplináris munkaként is értékelhető, hiszen a településföldrajztól a néprajzig, az agrártörténetől a nyelvészetig jó néhány tudományterületet érint. És alkotó módon érinti azokat! Erénye az összeállításnak az is, hogy nemcsak Magyarország településeit vizsgálja környezetéből kiemelve, hanem európai példákkal is összevetve ábrázolja azokat. Ugyanakkor az egész kérdéskört történetiségében bemutatva jut el napjaink településformáinak ismertetéséig.

A magyar nyelvterület településformáinak bemutatása képezi a monográfia gerincét. Erénye a feldolgozásnak, hogy fejlődésükben mutatja be a jelenségeket, ugyanakkor utal mind az európai párhuzamra (vagy eltérésre), mind a téma feldolgozásának buktatóira.

Figyelmet szentel a települések átmeneti formáinak. Konkrét példákon mutatja be azok működését.

A falu és a város bemutatása, az agrár- városok belső területe és határa közötti párhuzam, az ezekhez kapcsolódó átmeneti formák is mind-mind bekerültek a szerző látókörébe, és a kötet olvasója azzal a szinte kataritikus élménnyel teheti le a könyvet, hogy egy témát teljes mértékben „körüljárt”, megismert.

Azaz mégsem... Biztos vagyok abban, hogy Bárh János e művét még ki fogják adni nagyobb példányszámban. Ezért is említem meg két apró szépséghibáját.

A következő kiadásban — éppen döntően földrajzi jellegéből adódóan is — helyes lenne egy helységnévmutatóval is kiegészíteni a könyvet.

A másik meg éppenséggel okvetetlenkedésnek is látszhat, de néha olyan meglepő helyen találkozhatunk német nyelvű tudományos kiadványokban magyar művekre való

hivatkozással, hogy talán érdemes lenne elgondolkozni azon, hogy noha a tartalomjegyzék és annak német nyelven való közlése világossá teszi mindenki számára, hogy miről szól a monográfia, mégis pár oldalas német nyelvű ismertető emelné a könyv értékét.

A monográfiát kiegészíti még 62 ábra is, ezek elmélyítik, világosabbá teszik a szerző mondanivalóját. A tudós alázatát bizonyítják azok filológiai pontosságú leőhely-megjelölései is. A rajzok Varga Ildikó munkáját dicsérik.

Öszintén örülök, hogy ilyen alapos, jó stílusban megírt, tudományos igényrel szerkesztett és megjelentetett monográfiával gazdagodott az agrártörténeti irodalom. Jó szívvel ajánlom mindenkinek a figyelmébe e munka minél alaposabb áttanulmányozását.

Tolnay Gábor

Róna Tas András: A honfoglaló magyar nép

A honfoglalás 1100. évfordulója alkalmából megjelent kötetet *szerzője*, mint előszavában írja, elsősorban tankönyvnek szánta. Munkája alapja a szegedi egyetemen 1978 óta működő Őstörténeti Munkaközösség által 1978—82 között kiadott öt kötet, melyek a Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba összefoglaló címet viselik. A könyv anyagának másik fontos tartópillére a szerző saját kutatómunkája — elsősorban szakterületén, a nyelvészetben belül — és egyetemi előadásai.

Alapkonceptiója a források lehető legteljesebb feltárása, de azok szigorú kritikával való kezelése.

A tankönyv jellegnek megfelelően, s a tisztánlátás kedvéért a könyv teljes terjedelmének több mint felét elfoglaló — s így a mű arányait kissé felborító — *Módszertani bevezető* című első rész elején a téma megragadásához nélkülözhetetlen, alapvető kérdéseket tárgyalja. Közhasználatú terminus technicusokat vizsgál meg és értelmez újra. Így például kifejti véleményét az általa is használt, de el nem fogadott „őstörténet” fogalmáról, helyette kívánatosnak tartaná — s az alcímből

láthatóan alkalmazza is — a tárgyalt korszakot, a magyarság önálló néppé válásától az államalapításig terjedő időszakot a magyarság *korai korszakának* nevezni.

A *Bevezető* további három pontja az időrenddel foglalkozik. Először felállítja és térképeken bemutatja a földtörténeti, ill. kő- és fémkorszakot, a növényföldrajzi öveket, majd a különböző segédtudományok szerepére tér ki az időrend megállapításában, elsősorban a természettudományok fontosságát hangsúlyozza a kor-, eredet-, környezet- stb. meghatározásnál.

Források cím alatt sorra vesz „minden olyan tényanyagot, amelyből közvetlenül vagy közvetve a magyarság korai történetére vonatkozó adatokat lehet szerezni”. Először az írott forrásokat emeli ki az egész korabeli művelt világból, nyelv szerint csoportosítva (bizánci, latin, szláv, arab, perzsa stb.), majd a magyar nyelvet elemzi mint olyan forrást, amely a történelem lenyomata. Azután a nyelvbe beépült különböző jövevényszavakból következtet vissza egy valaha létezhetett, népek közötti kapcsolat intenzitására. Az írásos emlékek után sorra veszi a régészet tárgyi forrásait, az antropológiai jegyzeteket, s az obi-ugor népek mai életmódjából leszürethető következtetéseket a nomád életformára.

A következő fejezet a magyarság uráli nyelvrokonait mutatja be részletesen (és az uráli nyelvek összefüggéseit vizsgálja), illetve

szomszédainkat a tárgyalt korszakban, számos térkép segítségével.

A honfoglalás kérdéseire csak e hosszúra nyúlt bevezető után tér rá a szerző, a kötet második részében. A legerjedelmesebben a magyarság különböző forrásokban előbukkanó neveit tárgyalja egyenként, mint türk, onogur, baskír, madzsar, ill. szkíta, hun, avar stb.

Ezután az őshaza és a népvándorlás kérdései következnek, meglehetősen tömören összefoglalva, majd maga a honfoglalás, illetve a honfoglaló magyar nép politikai, társadalmi szervezetének, vallásának és kultúrájának rajza. A tömörséget e tekintetben az írott források hiányának, illetve a nagyon szigorú forráskritikának tudhatjuk be. A szerző semmit nem használ fel, amit csak krónikák igazolnak.

A néhány oldalas *Összefoglaló áttekintés* sel nem zárul le a kötet, mert a kézirat végéhez a szerző szükségesnek látta hozzátűsíteni a „közelműltban született fontosabb kutatási eredményeit”: a Levedi-kérdésről, a hun-magyar rokonság problematikájáról, a „baskíriai őshazáról” és a székely rovásírásról.

A kötet végén találjuk a használatot megkönnyítő gazdag mutató-apparátust (időrendi-, tulajdonnév és szómutató), az uralkodók táblázatát, a terjedelmes és korszerű szakirodalmi listát, s a honfoglalás kori régészeti leleteket bemutató színes táblákat is.

Szabó Anna Viola

HÍREK

1997. május 17-én tartotta III. tudományos ülését az MTA J-Nk-Sz Megyei Tudományos Testület Sportbiológiai, Mozgásszervi, Életmódkultúra, Életminőség, Egészség Munkabizottsága a Vidék Sportegészségügyéért Sportorvosi Alapítvánnyal közösen. Csabai Csaba munkabizottsági elnök megnyitója után elsőként dr. Jákó Péter sportfőorvos tartotta meg előadását, melyben a sport, a testedzés szerepét emelte ki néhány betegség — a koszorúér betegség, cukorbetegség, magas vérnyomás és depresszió — megelőzésében. A sportorvoslás elméleti és gyakorlati problémáiról tartott igen érdekes eszmefuttatást dr. Ángyán Lajos, a Pécsi Orvostudományi Egyetem professzora.

Az urbanizáció, mint annyi más folyamat

negatív lehetőségeket is hordoz magában. Veszélyei, kihívásai közé tartozik a demográfiai robbanás, a testalkat változása (szekuláris trend) és az inaktivitás. A kivédés lehetőségéről: a testkultúra felértékeléséről beszélt dr. Frenkl Róbert, a Magyar Testnevelési Egyetem professzora. Felhívta a figyelmet arra, hogy a sportnak, testedzésnek mekkora szerepe van a humánbiológiai vagyongondozásában.

Dr. Halmy László professzor számos diával illusztrálta *Az elhízás mint népbetegség* című tanulságos előadását.

*

Egészségmegőrzés — az egészséges életmód címmel rendezett konferenciát május

2-án a szolnoki MÁV kórház Szolnokon, a Városi Művelődési Központban. A dr. Nagy Imre főorvos által szervezett konferencián nyolc előadás hangzott el.

*

Huszonöt éves a gyermekneurológiai ellátás Debrecenben. Ebből az alkalomból rendezett tudományos ülést a Magyar Gyermeckneurológiai-Idegsebészeti, Gyermekek- és Ifjúságpszichiátriai Társaság a Debreceni Gyermecklinikán 1997. május 17. és 19. között.

A korai serdülés differenciális diagnosztikai problémái címmel dr. Nemes András gyermek ideg-elmegyógyász főorvos, a Hetényi Géza Kórház Gyermekosztályának orvosa is előadást tartott az egyetemen.

*

Hetedik alkalommal emlékeztek meg Jászjákóhalmán a redemptióról. Ebből az alkalomból adta át Fodor István Ferenc polgármester a községi kitüntetések. A Jászjákóhalmáért kitüntetést a Horváth Péter Honismereti Szakör kapta. Először ítélték oda a Jászjákóhalma Díszpolgára címet, melyet a jákóhalmi születésű dr. Vallent Károly, az orvostudományok kandidátusa, egyetemi tanár vehetett át. Ő ígéretet tett arra, hogy belátható időn belül megpróbál létrehozni egy jász tudományos kört, ami a tiszta tudományok népszerűsítését, terjesztését szolgálja majd.

*

Sikeresen védte meg Ph.D.-dolgozatát Keményfi Róbert, a KLTE tanársegéde, aki többször vett részt a szolnoki Damjanich Múzeum szervezésében a fekete-Körös-völgyi román—magyar kutatásban.

*

Újabb Ph.D.-fokozattal rendelkező tagja van egyesületünknek, dr. Vincze László nyelvész védte meg dolgozatát Szegeden a JATE Nyelvtudományi Tanszékén.

*

Pozsony Ferenc és Zsigmond Győző, a kolozsvári és bukaresti néprajzi tanszékek munkatársai sikeresen megvédték doktori címüket a kolozsvári egyetemen. Magyarországról Ujváry Zoltán tanszékvezető professzor (KLTE), Hajdú Mihály, az ELTE

Nyelvészeti Tanszékének vezetője és Szabó László, egyesületünk elnöke vett részt a minősítő eljárásban.

*

Ebben az évben ünnepli alapításának ötvenedik évfordulóját a karcagi kutatóintézet. Ebből az alkalomból a kétévénként megrendezendő tiszántúli mezőgazdasági kutatási napokat itt tartotta meg a Debreceni Agrártudományi Egyetem. Dr. Józsa Árpád kandidátus, az intézet igazgatója áttekintette a fél évszázad eredményeit, majd szót kaptak a korábbi vezetők, dr. Kurucz Gyula, dr. Borsos János és dr. Nyíri László. Dr. Benedek Fülöp, az FM államtitkára előadásában számba vette az intézet mezőgazdaságot segítő munkáját, s a jövő kihívásairól is szólt. Ezután több előadás is elhangzott a mezőgazdaság jövőjéről. Végül az intézet udvarán az alapító, dr. Vezekényi Ernő szobrát avatták fel, melyet Györfi Sándor készített.

*

Harmadszor rendezték meg a jászok találkozóját, melynek ebben az évben Jászapáti adott otthont. A színes műsorban helyet kaptak kulturális, szórakoztató programok, kiállítások, néptáncbemutatók, s még ökörsütés is volt. A Jászságért Alapítvány „Jászságért” díját dr. Csányi Sándor, a kuratórium elnöke adta át Gecse Árpád festőművésznek, életműdíjára elismeréseként. A művész munkásságát Kaposvári Gyula nyugalmazott múzeumigazgató méltatta.

*

Kosáry Domokos akadémikus, az MTA volt elnöke kapta ebben az évben az Akadémiai aranyérmét a 160. közgyűlésen. Jelen volt Gönz Árpád köztársasági elnök is, aki a helyzetet elemezve rámutatott: az értelmiség óriási és eddig ismeretlen tér-, illetve szerepvesztésének vagyunk tanúi. Ugyanakkor az MTA — mint a szakértelmiség testülete — működőképes, és mindannak a tudásnak a birtokában van, amit az ország építéséhez használni tudunk.

— Ilyen körülmények között ezt a tudást „mozgósítani” kell, „be kell kötni a társadalom véráramába” — hangoztatta a köztársasági elnök, majd megállapította, hogy a testület éppen erre vállalkozik.

PÁLYÁZAT

A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia pályázatot hirdet **Kortárs magyar zene (1945—1995)** címmel a művészeti ág történetének átfogó feldolgozására. Pályázni lehet bármely jelentős kortárs magyar zeneszerzőnk művészi pályafutásával és munkásságával foglalkozó monográfiával is. A pályaművek terjedelme nem haladhatja meg a 440 gépelt oldalt. A pályázaton a szerző nevének feltüntetésével vagy jelgészen egyaránt részt lehet venni. A kéziratok beküldési határideje: **1998. december 1.** Cím: Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia,

1051 Budapest, Roosevelt tér 9. 1245 Bp. Pf. 1000.

I. díj:	1 000 000 Ft,
II. díj:	750 000 Ft,
III. díj:	500 000 Ft.

A pályaműveket a szakma elismert képviselőiből alakuló zsűri bírálja el. A díjnyertes és kiadásra érdemes munkák megjelentetéséről (külön szerzői honorárium ellenében) a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia gondoskodik.

IN MEMORIAM CSALOG ZSOLT

Életének 62. évében meghalt Csalog Zsolt, régész, néprajzos, író, szociológus és a kisebbség iránt elkötelezett politikus. Mi szolnokiak, s megyebeliek tudósként ismertük inkább, s tanúi voltunk első írói kísérleteinek.

1960-ban a mai helyére akkor éppen beköltözött Damjanich Múzeum egy fiatal muzeológus házaspárral lett gazdagabb. Csalog Zsolt régész—néprajzusként, felesége, Pócs Éva magyar—néprajzusként végzett az ELTE-n. 1965-ben váltak meg szolnoki állásuktól, de az öt esztendő alatt modern és ma is helytálló értelemben megeremelték a múzeumot. Semmi fárdáságot nem sajnálva gyűjtöttek tárgyakat, beletárolták a régi anyagot, amelyet sokszor — adatok hiányában — újra meg kellett határozni vagy határozatni. Kiállításokat rendeztek, előadásokat tartottak, s kialakítottak egy olyan raktári rendet, amely ma is meghatározza a gyűjtemények rendjét. Kaposvári Gyula mint egy egyszemélyes múzeum igazgatója ezt nem végezhette el, de jó érzékkel választotta meg első munkatársait. Szolnok Megye Néprajzi Atlasza kérdőívét ők készítették el, szerveztek be jeles munkatársakat, diákokat a gyűjtésbe. Olyan nagyformátumú tudósokat kötöttek a megyéhez, mint Bóna István, Fettich Nándor, Diószegi Vilmos, Barabás Jenő, Kresz Mária...

Csalog Zsolt 1935-ben Szekszárdon született, ahol neves régész édesapja, Csalog József éppen dolgozott. De több évig élt és nevel-

kedett Jászberényben is, amikor édesapja ott volt igazgató. 1960-ban tért vissza e megyébe, Szolnokra, s itt azonnal a helyi kulturális élet egyik erjesztője lett. Dinamikus egyénisége, szókimondása azonban sok nehézséget okozott, olyannyira, hogy felsőbb megyei hatalmak egyenesen eltöltötték attól, hogy nyilvános (akkor sokszor kötelező) előadásokon és „vitákon” résztvegyen. Lakása — a múzeum saját maga összeeszkábált bútorokkal berendezett egyetlen kis szobája — a város szellemi életének egyik központja volt. Azonnal megtalálta a partnereket, sőt az ellenfeleket is, akik nála találkoztak.

Sokoldalú tehetség volt. Sokan egy új Supka Gézát láttak benne. Széles szellemi érdeklődése, kintartó, de mégis ide-oda forduló érdeklődése azt sejtette, minden területen alkotó lehetett volna. Ha fest, ha filmez, ha zenében képzzi magát, ha ír, ha a tudomány különböző ágait műveli, nagyot alkotott volna. Mindenütt eredeti gondolatokat szórt szét, de ezeket sohasem dolgozta ki. Már a következő, sokszor egészen más terület érdekelte.

A muzeológusok tudják leginkább értékelni kezdeti korszakát: számos bejárt és feltárt régészeti lelőhely, néprajzi tárgyi anyag begyűjtése, kiállítások és a nyilvántartás, amely oly fontos a múzeumban. Kitűnően megírt ötletes tanulmányok (a néprajzi gyékény- és veszőfonás tipológiája vagy a nagy port felvert írása a honfoglalás kori sírok tájolásából

levonható tanulságokról), irodalmi értékű műzeumi levelek, újságcikkek, s a Jászoknál megjelent hosszabb és élvezetes stílusú tanulmányok. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a származék magyarországi (egyik) megteremtője. Egyik fogságot megjárt ásatási munkása életrajzát (M. Lajos életét — csak 1988-ban jelent meg nyomtatásban) a hatvanas évek elején kézről kézre adták barátai, ismerősei. Novellák is születtek ekkortájt, amelyek később csiszoltabban kötetben is megjelentek. Sajátos írói stílust teremtett meg. Hagyta beszélni — kis átszerkesztéssel, beleírással adatközlőit, akiknek nyelvezete, stílusa maga is irodalmi volt. (pl. Parasztregény, Kilenc cigány, s a Temető ősszel kötet több novellája)

Kezdetről fogva izgatta a szociális esetesség, s főként a cigányság problémája. Tiszgáron tiszteletbeli cigánynak is választották. Ásatás közben rengeteg fotót készített róluk, magánbeszélgetéseket folytatott velük. S

mikor elment Budapestre, hogy ott ne találja helyét, közöttük forgolódott legszívesebben. Később számos Szolnok megyei interjúja került a múzeum birtokába.

Magyarországon nem találta helyét. Oka volt ennek hirtelen természete is, s az, hogy lefelé lehajolt, de semmiféle utasítást „felülről” nem fogadott el. Ezért ment ki Amerikába 1985-ben, hogy 1988-ban, a magyar politikai változások hírére hazatérjen, s résztvegyen egy új szociális és szellemi Magyarország felépítésében: „Nem tehettem meg jó lelkiismerettel, hogy ebből kimaradok.” — nyilatkozta.

Tehetséges író, szociológus, a kisebbség iránt elkötelezett politikus volt. Ám szármunkra e város és megye egyik jeles tudósa és szellemi életének erjesztője is.

Szabó László

KÖTETÜNK SZERZŐI

Bánkiné Molnár Erzsébet, múzeumigazgató (Kiskun Múzeum Kiskunfélegyháza, Dr. Holló L. u. 9; Tel.: 76/361-468)

Béres Mária, muzeológus (Damjanich Múzeum 5000 Szolnok, Kossuth tér 4.; Tel.: 56/421-602)

Dr. Bakos Noémi, osztályvezető főorvos (Hetényi Géza Kórház Bőrgyógyászati Osztály 5000 Szolnok, Tószegi út 21.; Tel.: 56/421/521)

Cseh János, régész (Damjanich Múzeum 5000 Szolnok, Kossuth tér 4.; Tel.: 56/342-170)

Deák László, építész (Szolnok, Tarló utca 2., Tel.: 56/342-246)

Egri Mária, művészettörténész, a Vasarely Múzeum igazgatója (1033 Budapest, Szentlélek tér, Zichy-kastély; Tel.: 1/18-87-551)

Fodor István Ferenc, polgármester, a Horvát Péter Honismereti Szakkör vezetője (5135 Jászjákóhalma Polgármesteri Hivatal Fő út 27.; Tel.: 57/438-001)

Kalivoda Béla, zoológus, osztályvezető (Körös—Maros Nemzeti Park, 5540 Szarvas, Anna Liget, Pf. 72.)

Dr. Károly Éva nephrológus (Hetényi Géza Kórház-Rendelőintézet, Szolnok)

Kovács Előd, turkológus, iranista, Ph.D.-ösztöndíjas (KLTE Néprazi Tanszék 4001 Debrecen, Egyetem tér 1.; Tel.: 52/316-666)

Dr. Szabó István, történész, muzeológus (Damjanich Múzeum 5000 Szolnok, Kossuth tér 4.; Tel.: 56/342-170)

Szabó Anna Viola, néprajz szakos egyetemi hallgató (KLTE 4001 Debrecen, Egyetem tér 1.; Tel.: 52/316-666)

Szathmáry Judit, a Bartók Béla Zeneiskola tanára (5000 Szolnok, Réz u. 1.; Tel.: 56/342-170)

Dr. Szabó László néprajzkutató (Damjanich Múzeum, 5000 Szolnok, Kossuth tér 4.)

Dr. Tolnay Gábor, múzeumigazgató, a történelemtudomány kandidátusa (Túri Fazekas Múzeum 5400 Mezőtúr, Pf. 10., Tel.: 56/350-174)

Telenkó Bazil Mihály, néprajz szakos egyetemi hallgató (KLTE 4001 Debrecen, Egyetem tér 1.; Tel.: 52/316-666)

Dr. Vincze László, nyelvész, középiskolai tanár (Budapest, Borotvács u. 18. II./5.)

JÁSZKUNSÁG □ XLIII. ÉVF. 3-4. SZÁM □ 1997. május–augusztus

AZ MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS TESTÜLETE FOLYÓIRATA

A szerkesztőség címe: Jászkunság, 5000 Szolnok, Kossuth tér 4.

Szerkeszti a szerkesztőbizottság. Felelős szerkesztő: Szabó László

A szerkesztőbizottság tagjai: Józsa Árpád, Hamar József, Boronkai Piroska, Pethő László, Nyári Katalin, Szabó József, Pelikán Lajos, Vass Lajos, Vadász István, Madaras László, Vörös Miklós, Újlaki Csaba, Pár Nándor, Barabás Imre, Nemes András

Olvasószerkesztő: Fábián Péter. Grafika: Tóth Lajos. Tipográfia és tördelés: Bodolai Mária.

Szerkesztőségi titkár: Pató Ágnes

ISSN 0448-9144

A címlapon Patay Mihály: Menyegzős pár című munkája látható

Kéziratokat nem őrzünk meg és vissza nem küldünk.

Kérjük szerzőinket, hogy írásaikat lehetőleg mágneslemezen (floppyn) rögzítve is küldjék meg.

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

Kapható a J-Nk-Sz Megyei TIT Könyvesházában és a Művelődési Központ KHT-ban (Szolnok)

Készítette a Kapitális Nyomdaipari Bt.

Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

TÁRSADALOM

Kertész Róbert: Időutazás a Jászságban	127
Cseh János: Régészeti adatok a gepida kerámiához	134
Bánkiné Molnár Erzsébet: Egy kiállítás margójára, amelyen van még hely	142
Benedek Sándor—Wirth István: Nyolcvanéves az alma mater	150
Szabó István: Politika, történelem és megélt történelem	164

TERMÉSZET

Kalivoda Béla: Egy álom végre megvalósult	169
Deák László: Szolnok Általános Rendezési Terve	181
Fodor István Ferenc: Térképeken a falu története	184
Bakos Noémi: A jövő század betegsége — az allergia	188

MŰVÉSZET

Egri Mária: A Szolnoki Művésztelep Képtára	190
Szathmáry Judit: Nagyszerű művek és művészek	200
Memmed Iszmajil: A népi irodalom helyzete Azerbajdzsánban	204

TÉKA

Károly Éva: Gyermekkori vesebetegségek konferenciája Malaysiában	209
Vincze László: Szolnok is részt vesz a nemzetközi névtani kutatásban	209
Könyvespölc	
Telenkó Bazil Mihály: Tánczos Vilmos: Keletnek megnyílt kapuja Néprajzi esszék	211
Béres Mária: Ohattól Meggyesig A Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábor huszonkét éve (1975—1996)	212
Béres Mária: Pásztortáska füzetek 1. Alföldi kaleidoszkóp. Írta és összeállította: Danka Klára	214
Béres Mária: Tisza Klub Füzetek 7. — Zöld ovi Ötletgyűjtemény kisgyermekes környezet- és természetvédelmi neveléséhez	214
Tolnay Gábor: A magyar nyelvterület településformái	215
Szabó Anna Viola: Róna Tas András: A honfoglaló magyar nép	216
Hírek	217
Pályázat	219
In memoriam Csalog Zsolt	219
Kötetünk szerzői	220

Ára: 268,— Ft